DEN HELIGE ESKILS BISKOPSDÖME

NÅGRA ARKEOLOGISKA VITTNESBÖRD OM DEN KRISTNA KYRKANS FÖRSTA ORGANISATION INOM MELLERSTA SVERIGE

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AV

VITTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPPSALA HUMANISTISKA SEKTION

FÖR VINNANDE AV FILOSOFISK DOKTORSGRAD
TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES
Å LÄROSALEN NR V
TISDAGEN DEN 14 DECEMBER 1915 KL. 10 F. M.

AV

SUNE LINDQVIST

FILOSOFIE LICENTIAT
AV SÖDERMANLANDS-NERIKES NATION

STOCKHOLM 1915
IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

DEN HELIGE ESKILS BISKOPSDÖME

NÅGRA ARKEOLOGISKA VITTNESBÖRD OM DEN KRISTNA KYRKANS FÖRSTA ORGANISATION INOM MELLERSTA SVERIGE

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AV

VITTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPPSALA HUMANISTISKA SEKTION

FÖR VINNANDE AV FILOSOFISK DOKTORSGRAD
TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES
Å LÄROSALEN NR V
TISDAGEN DEN 14 DECEMBER 1915 KL. 10 F. M.

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

AV

SUNE LINDQVIST

FILOSOFIE LICENTIAT
AV SÖDERMANLANDS-NERIKES NATION

STOCKHOLM 1915
IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

FÖRORD.

Vid avslutandet av denna akademiska avhandling ber jag få framföra mitt vördsamma tack till min lärare, professor Oscar Almgren, under vars ledning jag börjat mina akademiska studier. Docenten Knut Stjernas korta verksamhet i Uppsala bevarar jag i tacksamt minne.

Till riksantikvarierna Oscar Montelius och Bernhard Salin frambär jag ett vördnadsfullt tack, likaså till fil. d:r Emil Ekhoff, vilken såsom redaktör för Antikvarisk Tidskrift med stor uppoffring av egen tid granskat mitt arbete under tryckningen.

Antikvarien Ture J. Arne, professor Otto v. Friesen, antikvarien Otto Janse, fil. d:r Nils Lithberg, docenten Sven Tunberg och amanuensen Sigurd Wallin hava lämnat mig många värdefulla upplysningar. Även dem och många andra, vilkas namn ej här kunna nämnas, tackar jag hjärtligt.

Stockholm i november 1915

Sune Lindqvist.

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41523708_0034

Den helige Eskils biskopsdöme.

Några arkeologiska vittnesbörd om den kristna kyrkans första organisation inom mellersta Sverige.

AV

SUNE LINDQVIST.

Frågan, hur långt tillbaka i tiden den ännu bestående kyrkliga organisationen av mellersta Sverige kan spåras, hör till dem, för vilkas besvarande knapphändiga och vanligen ej med händelserna samtida historiska källor lämna ett alltför ofullständigt material. Vid en uttömmande behandling av detta spörsmål bör därför vederbörlig hänsyn tagas även till befintliga arkeologiska dokument.

En märklig kristen gravkista, år 1912 anträffad i Eskilstuna, har givit uppslaget till här framlagda studier, som i vissa avseenden söka sprida ljus över delar av nämnda problem, närmast beträffande den del av kyrkoorganisationens historia, som tillhör 1000-talet. Det är mig en glädje att redan här kunna framhålla, att de ur det arkeologiska materialet vunna resultaten i huvudsak endast i sin mån befästa den uppfattning, som redan förut på andra vägar ernåtts, och att de särskilt vitsorda, att de medeltida historieskrivarne ofta nog i huvudsak voro vida bättre underrättade i sitt ämne, än vad senare tiders gent emot dem alltför kritiska forskare ofta nog hållit före.

Betydelsen av den helige Eskils och hans närmaste efterföljares — förmodligen ock föregångares — verksamhet inom den ort, som nu bär namn efter honom, har det genom den begränsning av materialet, som av flera skäl befunnits nödvändig, blivit undersökningens centrala upp-

gift att framhäva. Därtill krävdes ej allenast konstaterandet av de äldsta om organiserad kristen kultur vittnande monumenten i Eskilstuna och omgivande Rekarnebygd, utan även ett hänsynstagande till övriga ej så fåtaliga samtida minnesmärken därstädes, vilka kunde bära vittnesbörd om de andliga strömningar, som då påverkade ortens befolkning, vidare en undersökning av yngre för samma bygd karaktäristiska arkeologiska eller historiska företeelser, vilka kunde förmodas vila på traditioner från denna tid, och slutligen ett fastställande av Eskilstuna dåtida betydelse även ur rent geografisk synpunkt, en fråga, som förut ej synes hava blivit tillräckligt utredd.

Då Rekarnematerialet härunder emellanåt utnyttjas på ett sätt, som förut ej använts, måste jag dessutom här och var redogöra för motsvarande material inom andra delar av landet och pröva bevisföringens styrka genom samma metoders tillämpande därå.

Det förstås härav, varför denna avhandling blivit uppbyggd av så många heterogena element, att deras sammanfogande under gemensam huvudrubrik måste förvåna läsaren. Kanske innebär denna arbetets läggning en ursäkt för mig, om jag i vart och ett av de följande kapitlen — där jag ofta rör mig på fält, som jag förut ej haft anledning beträda — ej till fullo eller mindre korrekt utnyttjar det befintliga materialet. Emellertid hoppas jag, att det gjorda försöket är försvarligt, då de på skilda vägar vunna resultaten först genom detta sammanställande bli i vissa avseenden fullt utnyttjade och vinna vart för sig sin bästa bekräftelse.

I. Eskils kyrka och yngre byggnader å samma plats.

Det är allom bekant, hurusom den helige Eskil, när han förnam, att en stor mängd otrogna mötte Blotsven i Strängnäs för anställande av offer på den hedniska avgudaplatsen, genast begav sig dit för främjandet av sitt omvändelseverk och där, efter att hava nedkallat ett märkligt Herrans under, själv vann martyrskapet.

De ur böcker från medeltidens slut i sina äldsta nu kända former hämtade legender, som till vår tid bevarat denna berättelse, meddela också, att Eskil dessförinnan residerat som biskop vid Fors kyrka.[1] Därmed avses Eskilstuna nuvarande stadskyrka, egentligen tillhörande den med staden nyligen i världsligt avseende inkorporerade annexförsamlingen Fors. Här hade Eskils klerker och den lilla hop andra kristne, som följt honom till Strängnäs, tänkt sig att begrava martyrens av dem omhändertagna lik. I ett exemplar av Strängnäsbreviariet är tillagt: »emedan då icke fanns någon kyrka, utom denna enda».[2]

»Men då de kommo till den plats, som heter Eskilstuna, förmörkades himmelen av ett så tätt töcken, att de ej kunde komma längre, och så tung blev hans kropp, att de ej förmådde rubba densamma. I den natten uppenbarades för den man, som kastat första stenen på honom, att på denna plats skulle en kyrka (basilica) uppföras till martyrens ära, vilket ock skett.»

[1] Efter Breviarium Strengnense (tryckt år 1495) och Breviarium Scarense (1498), avtryckta i SRS, II, sid. 391 ff., jämte de i några exemplar och en avskrift gjorda tilläggen. Observera det nytillkomna material, som, ehuru av mig ej begagnat, omnämnes av I. Collijn i Handlingar angående undersökning av äldre arkivalieomslag, utg. av Kungl. Biblioteket (Sthlm 1914), sid. 55.

[2] SRS, II, sid. 394, not a.

Den underbara berättelsen — vartill analogier väl lätt kunna samlas ur den katolska kyrkans rika legendlitteratur — vilar tydligen på en under medeltiden som obestridligen sann uppfattad tradition, att den hel. Eskil begravts vid den byggnad, som då kallades Eskilstuna kyrka, och vars tillkomst vi redan av denna anledning ha skäl förlägga till tiden före Eskils död.[1]

Den var belägen på Eskilstunaåns östra strand, någonstädes invid stadens nuvarande Slottsskola, endast 700—800 m. från nyssnämnda Fors på andra sidan ån belägna kyrka (se fig. 1), och hade uppbyggts såsom sockenkyrka för den församling, som först bar namnet Tuna eller Eskils Tuna, men numera heter Kloster och efter medeltidens slut saknat egen gudstjänstlokal.[2]

I ett brev av år 1231 bekräftar nämligen påven Gregorius IX, att därvarande Johanniterhospital (Prior et fratres Hospitalis Jerosolimitani in Dacia) fått nämnda kyrka (Ecclesiam beati Eskilli Martyris & pontificis de Tunæ) med tillhörande egendom (cum agris, pascuis, silvis, piscationibus & aliis pertinentiis suis) till sig överlåten av

[1] Naturligtvis fästes här intet avseende vid de om- eller nybyggnader, som med tiden torde blivit utförda. Ehuru alla äldre källor, såsom de i SRS II, sid. 389—399, avtryckta eller pergamentsbrevet DS 1549 (år 1307), där Eskilstuna och Fors kyrkor nämnas samtidigt, otvetydigt angiva den förstnämndas medeltida existens, har denna egendomligt nog konsekvent förbisetts i de flesta yngre lokalhistoriska arbeten över Eskilstuna; den tvekan beträffande dess höga ålder, som Hans Hildebrand uttalat (SM, 3, sid. 57, noten), skall nedan på många sätt visas vara obefogad. Snarare kunde Fors kyrkas tillvaro vid Eskils död ifrågasättas.

[2] Så (eskils twna) ännu i den trol. år 1314 eller kort därefter med anledning av en sexårsgärd nedskrivna förteckningen DS 1914. Medan sockennamnet sålunda länge bevarat sin ålderdomliga, korta form, skrevo sig munkarna redan i talrika handlingar från 1200-talets senare hälft städse »in Eskilstunum (Aeskilstunum)». Det gamla namnet torde ännu leva kvar, men buret oegentligt nog av bostället till Fors kyrka.

biskop W. (Vilhelm) i Strängnäs, ortens stiftschef (loci dioecesanus), med hans domkapitels instämmande. Och denna överlåtelse hade bekräftats av ärkebiskop S. (Stefan) i Uppsala i samförstånd med konung K. (Knut Eriksson) och jarl B. (Birger Brosa, nobilis vir B. Dux Sveciæ), »som säges hava patronatsrätten till denna kyrka».

Med hänsyn till tiden för de uppräknade personernas verksamhet under angivna titlar kunna johanniterna sägas hava slagit sig ned på platsen redan före år 1185.[1] Att munkar redan dessförinnan funnits på platsen, antyda äldre författare. Messenius uppger, att johanniterna kommit till orten först år 1255.[2] Han anföres också som sagesman för ett meddelande om, att före dem kluniacensermunkar bott där, och att dessa ditkommit redan samtidigt med Eskil omkring år 1060.[3] Olof von Dalin låter bernhardinermunkar komma dit i konung Stenkils tid år 1060.[4]

Den nyss anförda överlåtelsen synes bl. a. hava inneburit, att den förutvarande sockenkyrkan blev gemensam gudstjänstlokal för johanniterbröderna och sockenmenigheten. Med särskild tydlighet framgår detta av prästen Michaels testamente av år 1318, där han vidtager dispositioner till bl. a. sin sockenkyrka i Eskilstuna, »vid vilken han önskar få sin kropp jordad», och till bröderna i Eskilstuna, »hos vilka han väljer sin grav».[5]

[1] Det anförda påvebrevet är avtryckt i DS, nr 839. Beträffande dess tolkning hänvisas till E. M. Fant (C. Strandberg), Antiquitates Eskilstunenses (spec. acad. Ups. 1791), SRS, II, sid. 390, och H. Hildebrand, Sveriges Medeltid, 3, sid. 57. — Vanligen uppgives, såsom av C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3 uppl., sid. 297, att klostret, såsom först hospital, var stiftat »redan i början av 13:e seklet».

[2] Scondia illustrata, tom 2, pag. 41.

[3] A. O. Rhyzelius, Monasteriologia Sviogothica, sid. 201 och 370.

[4] Svea rikes historia, 2 uppl., del 2, sid. 30.

[5] DS 2130 :— — ecclesie mee parochiali in Eskilstunum, sub cuius fundamento corpus meum submitti et sepeliri eligo — -- —; fratribus in Eskilstunum, apud quos eligo sepulturam — —.

Att kyrkan, trots sin nya uppgift, bibehöll sin förutvarande, framgår även, vid sidan av nyssnämnda testamente, av följande handling:

År 1307 den 16 maj kungöra priorn och bröderna i Eskilstuna, att de av biskop Ysar i Strängnäs emottagit Fors kyrka i så måtto, att en broder av deras hus och orden alltid skulle av biskopen insättas som präst (institui) därstädes, ehuru denne i allt, som berörde biskopens rätt (in omnibus et ad omnia jura episcopalia facienda), skulle förhålla sig såsom föreståndarna (rectores) för Eskilstuna kyrka och övriga till stiftet hörande kyrkor.[1]

I överensstämmelse med den stora heder, som under medeltiden bevisades martyren och biskopen Eskils minne, blevo hans kvarlevor upptagna ur jorden och skrinlagda. Årsdagen av skrinläggningen (translatio), den 6 oktober, är upptagen till firande i flera kalendarier från medeltiden.

Ännu finnes i behåll det pergamentsbrev, vari priorn i Nouum Castrum Johannes Waxthorp, Johanniterordens generalvisitator i Danmark och Sverige, och priorn i Eskilstuna kloster Johannes Hinzoson samt hela konventet därstädes intyga, att på deras befallning och i deras närvaro det skrin (capsula) i Eskilstuna klosterkyrka, vari biskopen och martyren Eschilli kvarlevor förvarades, blivit öppnat, och att den lilla del av dessa kvarlevor, som då blivit ur skrinet uttagen och på drottning Margaretas enträgna och fromma begäran till henne överlämnad, otvivelaktigt tillhört de verkliga lämningarna efter Eschillus.[2]

Vid medeltidens slut har en munk i Mariefreds kloster i marginalen till en av honom utförd avskrift av Strängnäsbreviariets Eskilslegend meddelat, att ännu på hans tid förvarades martyrens kvarlevor i Eskilstuna kloster, inneslutna i silver och guld.[3]

[1] DS 1549.

[2] Svenska Riks-archivets Pergamentsbrev, 2886, av den 3 aug. 1397.

[3] SRS II, sid. 394, not b.

Ett par privilegier, som av gammalt tillerkändes Eskilstuna kyrka och munkarna därstädes, må här anföras:

I en ursprungligen Strängnäs domkyrka tillhörig, senare från Antikvitetsarkivet till Riksarkivet överförd medeltida kopiebok på pergament är införd en annotation, som meddelar, att den inom Södermanland uppsamlade peterspenningen (pro censu Romano) från Rekarne utgick med 4 penningar (denarios) per individ och år, från övriga delar av landskapet med 3 penningar, vilka »av ålder» sålunda fördelades:[1]

	Av medel, insamlade i		
	Rekarne	Södertörn	återstoden av landskapet
Camera Romana	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{6}$	
Ecclesia Cathedralis	$\frac{3}{8}$	$\frac{1}{2}$	
Hospitalarii in Eskilstunum nomine S. Johannis	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{12}$	
S. Olavus	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{6}$	
Ecclesia Eskilstuna nomine S. Eskilli	$\frac{1}{4}$	—	$\frac{1}{12}$
B. Botvidus	—	$\frac{1}{12}$	—

En yngre annotation i samma codex giver vid handen, att detta med tiden förändrats. Peterspenningen (denarius Petri, som gärden nu kallas), fördelas sålunda:

	Av medel, insamlade i	
	Rekarne	återstoden av landskapet
Camera Romana	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{6}$
Ecclesia Cathedralis	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{4}$
Eskilstuna	$\frac{3}{8}$	$\frac{1}{12}$

[1] Kopieboken bär i Riksarkivet signum A 15, Denna och följande annotationer återfinnas å blad 76. Båda äro avtryckta av C. F. Georgii (J. W. Brannius) i De paroecia Brænkyrka (diss. acad. Ups. 1769), sid. 15; av E. M. Fant (C. Strandberg) i Antiquitates Eskilstunenses (spec. acad. Ups. 1791, där den senares text blivit corrumperad), sid. 10 och 11; den förra även i SRS II, sid. 390. Senast behandlas de av Y. Brilioth, Den påvliga beskattningen af Sverige intill den stora schismen (akad. avh. Upps. 1915), sid. 45.

Nu hade således den hel. Olof, Eskil och Botvid förlorat sina andelar av peterspenningen, vilka i stället beträffande medlen från Rekarne, fördelats mellan klostret (eller kyrkan) i Eskilstuna och domkyrkan, beträffande medlen från återstoden av landskapet, tillagts domkyrkan i Strängnäs.

Den märkliga skillnad, som sålunda åtminstone under yngre hälften av medeltiden upprätthölls mellan Rekarne och resten av Södermanland, och den särställning, som klostret i Eskilstuna åtnjöt gent emot alla andra kloster inom landskapet, torde vila på vid den kristna kyrkans första organisation inom landskapet aktuella förhållanden.[1] Av vilken art dessa voro, skall i ett senare kapitel närmare beröras.

Genom benäget meddelande av professor O. Almgren har jag även blivit satt i tillfälle att här utnyttja den intressanta anteckning, som, hämtad ur en Älvkarleby kyrka under 1630-talet tillhörig bok, år 1683 synes vara tillagd av en yngre hand i slutet av Rhezelii Monumenta Uplandica, vars sista del av greve C. M. Stenbock inom kort publiceras i Upplands Fornminnesförenings Tidskrift, h. XXXI. Efter godhetsfullt lämnade upplysningar av den senare torde denna anteckning innehålla följande:

»År 1489 beviljade ärkebiskop Jakob i Uppsala åt alla och en var, såväl klerker som lekmän, inom hans stift, vilka indrevo, samlade eller erlade S:t Johannes penning (obulum s:ti Johannis), vilken penning Sveriges förste

[1] Peterspenningen finnes behandlad redan i Anastasius IV:s brev den 28 nov. 1154 till Sveriges konung (DS 38) och till dess biskopar. Jfr K. B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling (Sthlm 1915), sid. 59 ff. Omkring år 1320 har Uppsalakaniken Nils Sigvatsson, som för påvens räkning insamlat de påven tillkommande skatterna, hos påven framhållit det oefterrättliga i att han från två stift i Sverige, nämligen Strängnäs och Västerås, ej kunnat indriva mer än $^1/_2$ penning (såsom ovanstående tabeller visa tillkommit Camera Romana) per skattskyldig individ, alldenstund stiftens biskopar påstodo, att man av gammalt därstädes ej betalat mera. Jfr DS 2322 och 4645 ävensom H. Hildebrand, Sveriges Medeltid, 1, sid. 291 o. 292.

katolske konung, Olof med tillnamnet Skottkonung, i kraft av sin konungsliga rätt tillerkänt Johanniterna (ordini S. Johannis) i Eskilstuna för evärdlig tid, 40 dagars avlat för samma afgift. Ty enligt syftet med denna penning hade konventet därstädes årligen betalat till sin ordens stormästare (magistro) en summa i guld för kristenhetens försvar.[1] Och nämnda år hade Älvkarleby församling förbundit sig att framdeles städse betala denna penning.»

I och för sig synes denna uppgift bära alla inre vittnesbörd om att rätt återge en av ärkebiskop Jakob Ulfsson utfärdad skrivelse. Sannolikheten därav bestyrkes ytterligare genom en jämförelse med provinsialsynodens i Arboga beslut av den 14 jan. 1474, vari (punkt 35) bröderna i Eskilstuna förbjudas att gå från dörr till dörr för att insamla allmosor eller att anordna försäljningar (av avlatsbrev o. d.? »solennes stationes») vid kyrkorna, för såvitt de ej kunde förete fullgiltiga bevis för erhållandet av privilegier därtill. Det skulle även vara dem och alla andra (ipsi vel etiam domini mendicantes aut alii quicunque) förbjudet att utan urskillning meddela brev på broderskap.[2]

De i den förstnämnda handlingen nämnda privilegierna av Olof Skottkonung skulle kunna vara riktiga, om någon grund funnes för de äldre uppgifterna, att johanniterna, vilkas orden torde ha stiftats först efter nämnda konungs regeringstid, i Eskilstuna föregåtts av andra munkar, och om johanniterna övertagit dem tillerkända rättigheter.[3] Något

[1] Om i Sverige eljest beviljad avlat för liknande ändamål, se H. Hildebrand, Sveriges Medeltid, 3, sid. 833.

[2] Enligt C. v. Nettelbla, Schwedische Bibliothec (Stlhm 1728), 2, sid. 186.

[3] Vid korrekturläsningen har fil. lic. Y. Brilioth benäget fäst min uppmärksamhet på att Älvkarlebyanteckningen tydligen sammanhänger med ett i vatikanska arkivet förvarat koncept av den 8 mars 1491, där ifrågavarande skatt säges av Olof Skottkonung vid dennes dop blivit bestämd »in succursum terre sancte». Det en lång tid senare i Eskilstuna inrättade klostret hade ombesörjt insamlandet av skatten. Jfr Ad. Neovius, Akter och undersökningar rörande Finlands historia intill år 1401 (Historiallinen Arkisto XXXIII, 1, 3), sid. 4 ff.

skäl synes mig åtminstone ej föreligga, varför kyrkan ej redan vid denna tidpunkt skulle ha för sina ändamål utnyttjat den stora offervilligheten hos de nyomvända, varpå exempelvis Ramsundsbron vid Sigurdsristningen utgör ett gott vittnesbörd från tiden omkr. år 1025.[1]

Då det år 1474 efterlysta privilegiebrevet anträffades, tyckas munkarna fått uppmärksamheten riktad på ännu

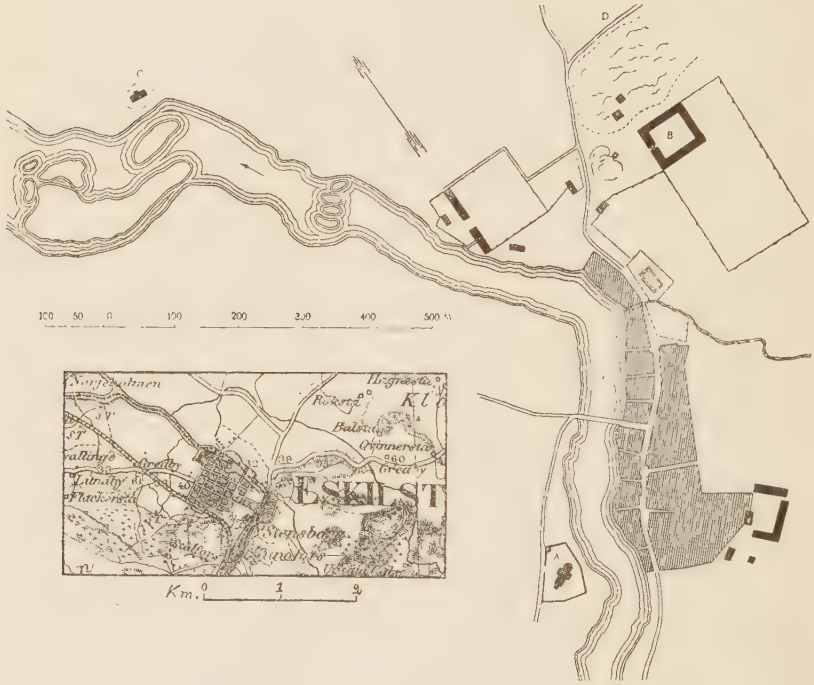

Fig. 1. Eskilstuna år 1658 efter karta av Jean de la Vallée. A. Fors kyrka. B. Slottet. C. Ruin av kapell. D. Väg till Strängnäs. Bikartan visar Eskilstuna år 1863 (med en något senare inlagd järnväg) enligt Generalstabens karta.

en gammal, av påven utfärdad urkund, enligt vilken landborna å deras gods i Rekarne ej, såsom senare blivit regel och genom annat påvebrev föreskrivet, skulle erlägga tionde till biskopen.[2]

[1] Jfr min uppsats i Fornvännen 1915, sid. 215.

[2] Jfr C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3 uppl., sid. 297.

Under århundradenas lopp samlade johanniterna till sitt kloster talrika jordagods.[1] Dessa blevo ett värdefullt byte för Gustav Vasa, när munkarna fördrevos härifrån. Denne konung säges hava till betydlig del nedrivit klosterbyggnaderna, men nämnes också, jämte Karl IX, som byggherre till det på samma plats belägna kungaslott, om vars slutliga gestaltning vi kunna erhålla en föreställning genom två i Kungl. Biblioteket förvarade blyertsteckningar [2] av Erik Dahlberg ävensom genom Jean de la Vallées plan över staden, efter vilken härvarande fig. 1 är framställd. När johanniterna fördrevos, synes klosterkyrkan hava lämnats öde, socknen blev annex till Fors.

Förmodligen kvarstodo emellertid rester därav under lång tid. I det ytterst omsorgsfulla och utförliga svar, som kyrkoherden Gudmund Lithovius i Eskilstuna år 1686 lämnat på den av Karl XI:s förmyndare påbjudna, bekanta »ransakningen om antikviteter», heter det sålunda bl. a.: »Widh Eskilstuna Huus och des Trägårdh uppå östernorr sidan om Papiste kyrkian haar fordom warit en kyrkiegårdh, nu omsider jorden upplögd till åkermark, och der många menniskiobeen upfunna och sedde».[3]

---

[1] En förteckning över ett femtiotal dithörande gårdar inom Öster- och Västerrekarne härader finnes i Riksarkivet, sign. D 8. Jfr C. G. Styffe, Skand. und. Unionstiden, 3 uppl., sid. 298. Örnhielms diplomatarium (i K. Vitterhets Akademiens arkiv) innehåller avskrifter av över 200 handlingar, de flesta rörande förvärv eller byte av jordagods till klostret.

[2] Endast den ena av dessa, vilken av Dahlberg utförts som ofullständig skiss, har återgivits i hans Svecia (nr II, 8). Den andra, som på platsen synes hava blivit i detalj utförd, är ytterst omsorgsfullt gjord och av stort intresse för kännedomen särskilt om den dåtida stadens utseende. Den synes ännu ej hava blivit publicerad.

[3] Förvarat i Kungl. Biblioteket, Sthlm.

Måhända avses dock med Paspiste kyrkian den å fig. 1 invid en kulle strax v. om slottet synliga byggnaden, som på en karta år 1697 kallas »Skrif. sl(ottet) och år 1715 »Skrifvarebygningen».

Från denna ruin flyttades till Fors kyrka, »uppå K. Carl IX alfwarsamma befallning, alla de monumenter och gamla griftstenar, som funnos behåldna uti Eschillstuna kloster, när slottet skulle byggjas, såsom Hr Sigge, fordom kyrkioherde deruti Fors, berättat».[1]

Om en liknande förflyttning av S:t Eskils kvarlevor och hans föregivna gravsten vittnar en i Strängnäs år 1680 tryckt skrift.[2]

Genom vådeld förstördes Eskilstuna hus omkr. år 1680. Det blev ej återuppbyggt. Sedan år 1888 en mindre, som magasin använd byggnadsdel undanröjts och år 1907 en ditintills öppen källargrop (där nu en minnessten över slottet står) igenfyllts, ses ovan jord ej sten på sten av munkarnas eller Vasakungarnas boningar eller av den kyrka, vars förläggande hit vid den kristna tidens gryning givit anledning till dessas uppförande därstädes.

[1] Baazii Epist. Dedic. ad hist. Eccles. Uppsala bibl. ms 1131.

[2] SRS II, sid. 399. Den där åsyftade gravstenen förskriver sig från år 1337 eller 1338 och har intet samband med S:t Eskil. Jfr Fant, Antiquitates Eskilstunenses, sid. 9, och G(rön)b(er)g, Johanniterklostret i Eskilstuna. Genom detta av urklipp från tidningen Sörmlandsposten år 1912? bildade häfte, varav exemplar skänkts till flera offentliga bibliotek, har jag funnit vägen till många ovan utnyttjade medeltida handlingar. Andra förut ej citerade översikter rörande Eskilstuna historia finnas exempelvis i Abr. Hylphers, Samling til korta beskrifningar öfwer Swenska städer, 2, sid. 67 ff. (Västerås 1783); Wilh. Tham, Beskrifning öfver Nyköpings län, sid. 192 ff. (Sthlm 1852); T. G. Rudbeck, Försök till beskrifning af Sveriges städer I, sid. 154 ff. (Sthlm 1855); H. O. Indebetou, Södermanlands minnen, sid. 84 m. fl. (Sthlm 1877); ävensom i Sveriges Städer, III: h. 1 (Sthlm 1915). Åt stadens yngre historia ägnas huvuddelen av Th. Munktell, Bidrag till beskrifning öfver Eskilstuna (Akad. avh., Upsala 1857); C. J. Jernbergh, Om uppkomsten och utvecklingen af Eskilstuna Stadssamhälle (Eskilstuna 1871); (Fr. Grönberg), Eskilstuna-Minnen (Eskilstuna 1901).

II. Eskilstunakistan.

1. *Fyndförhållanden.*

På den plats »widh Eskilstuna Huus och des Trägårdh uppå östernorr sidan om Papiste kyrkian», där man redan under 1600-talet anträffat många människoben (jfr ovan sid. 11), ha även under senare tid talrika gravfynd gjorts och murrester observerats. Stadsträdgårdsmästaren har sålunda meddelat, att han inom stadens trädgård, d. v. s. på norra sidan Klostergatan närmast öster om Slottsgatan, stött på en mängd skelett och undanröjt eller under påförd jord dolt långa breda stenmurar. De äro senare efter hans uppgifter av stadsingenjör O. Sjöling inlagda på den här i fig. 2 återgivna kartan. Även vid grundgrävningar inom det närmast västligare kvarterets sydöstra hörn har man träffat gravar och grundmurar.

Sommaren 1912 skulle Klostergatan utläggas närmast öster om Slottsgatan. Då det bestämda gatuplanet var lägre än förutvarande markyta, blottades härvid partier av omkr. 2 m. breda murar. Här och där skola några skikt tegel ha legat kvar i murförband över de eljest av grova stenar bildade grundmurarne. Tvenne lösa fynd av större intresse gjordes härunder (ej i murarne) på ej närmare observerat djup. Det ena består av en järnpilspets[1] av en karaktäristisk, till 1000-talet daterbar form (Sv. F. 501), det andra av en Kristusbild av förgylld brons från förlorat kors.[2] Enligt benäget meddelande av amanuensen A. Lindblom bör den senare tillskrivas 1100-talet.

[1] St. H. M. inv. 14734.

[2] St. H. M. inv. 14761. Fornvännen 1912, sid. 218, fig. 98.

Inom de rum, som murarna bildade, anträffades talrika skelett utan synbara rester av kistor, liksom även oordnade samlingar av skelettdelar.

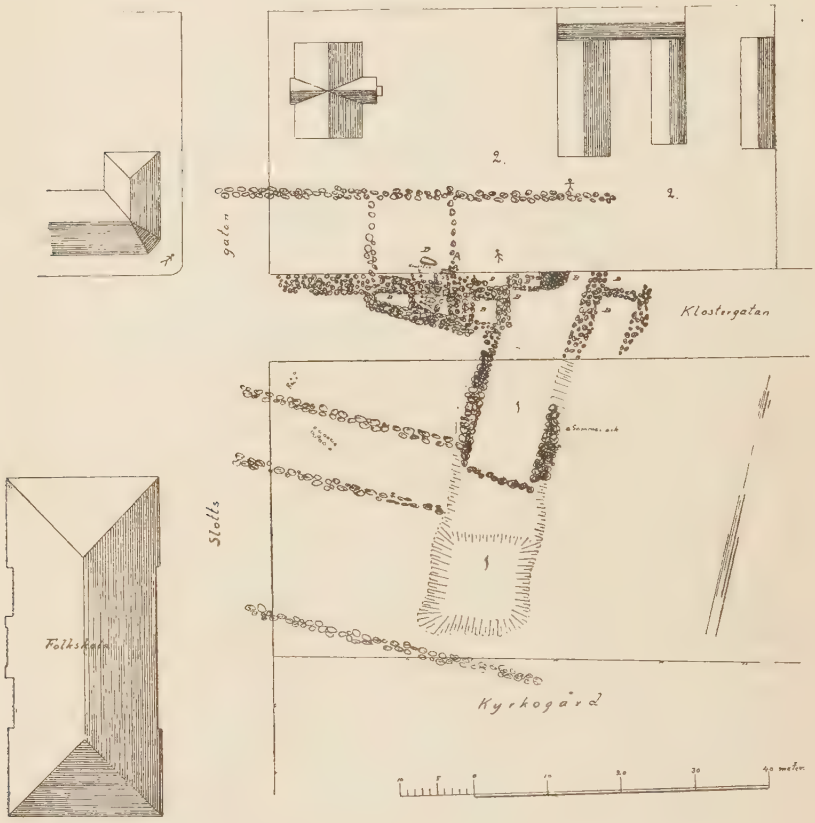

Fig. 2. Grundmurar till kloster och slott m. m., uppmätta av O. Sjöling. 1. Den år 1907 igenfyllda slottskällaren. 2. Gammal begravningsplats med talrika gravfynd. B. Dylik, konstaterad år 1912. A. Gravkistan fig. 3 C. Tremannagrav. D. Gravkista av mindre hällar.

När det första meddelandet om dessa fynd inkom till Riksantikvarien, fick jag på hans anmodan besöka platsen. Då befanns emellertid det mesta av det, som skulle rubbas, redan vara bortbrutet eller genomgrävt. Någon vidsträck-

tare undersökning kunde alltså ej vidtagas. En sparad grav utgrävdes emellertid. Den låg inpressad i ett litet prång mellan två varandra i spetsig vinkel skärande grundmurar. Graven, som saknade rester av kista, innehöll

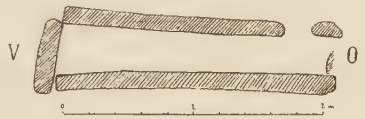

3. Plan av gravkistan fig. 4.

skeletten av tre samtidigt nedlagda kroppar (utmärkta å fig. 2), tydligen man, kvinna och, emellan dem, ett barn, alla med hälarna i samma linje. Överarmarne lågo parallellt, tryckta intill sidorna. Skeletten voro fullkomligt

4. Gravkistan från NNO.

orubbade. Dock saknade det södra skelettet sin yttre överarm. Tydligen har denna nedfallit i det schakt, som upptogs, när den omedelbart därinvid framstrykande grundmuren lades. Denna mur, som sålunda torde vara den yngre av de här varandra korsande, har av allt att döma

uppburit en del av inre långsidan i Vasaslottets norra länga, som strax öster härom möter den forna östra längan i rät vinkel.

När någon tid senare samma sommar efter det egentliga gatuarbetets avslutning släntan mot stadsträdgården skulle avjämnas, stötte man på en av c:a 0,5 m. långa stenflisor bildad, av smärre hällar täckt nordsydlig gravkista (fig. 2, D), innehållande det orubbade skelettet av en person. Vid friläggandet härav framkom en andra, därbredvid, men lägre liggande kista, som var så märklig, att ny anmälan avläts till Riksantikvarien och jag ånyo fick ditresa.

Vid min ankomst var kistan frilagd och tömd. Dess form och utseende framgå av här införda plan och fotografi, fig. 3 och 4.[1] Stadsingeniören O. Sjöling, som under hela tiden lett gatuarbetet, meddelade, att kistan saknat lock och inneslutit i ett fullständigt virrvarr skelettdelar av, efter kranierna att döma, åtminstone 8 individer. Tydligen har denna grav anlagts långt innan området upphört att begagnas som gravplats, varför dess lock blivit avlägsnat och innehållet rubbat.

Påtagligen ha de av (ursprungligen blå) kalksten bildade hällar, som utgjort väggar och golv i den nyssbeskrifna, underjordiska gravkistan, ej från början avsetts att sammanfogas på sätt, som där skett.

De ha en gång bildat sidorna i en ovan jord upprest gravkista, antingen omslutande den dödes lik eller snarare utgörande ett monument ovan graven[2], då deras rika, genom färger ytterligare framhävda ornering kommit

[1] Då den norra sidohällen lutade inåt 1 dm. på 7, medan den södra stod vertikalt, var bottnen bredare än fig. 3, som återger överkanternas inbördes läge, anger. Bottnen låg i västra hälften c:a 65, längst i öster 50 cm. under den södra långsidans överkant.

[2] Jfr beträffande dylika N. Lithberg, Sanct Staffans stupa etc. Fv. 1915, sid. 149 ff.

till sin rätt. Om kistans utseende ge hällarna själva ett klart och tillförlitligt vittnesbörd[1].

Vi skola därför närmast undersöka häll efter häll.

2. *Den större gavelhällen.*

Den sekundära gravkistans norra långsida bildades av en 100 cm. bred och 12—14 cm. tjock, nu 177 cm. lång häll, vilken är avslagen i basändan, men i den andra slutar i en spetsbågigt hopdragen topp. Kanterna äro omsorgsfullt tillhuggna med svagt konvex tvärprofil.

Den ena bredsidan, avbildad i fig. 5, visar den knottriga yta, som kalkhällen erhållit direkt genom klyvningen. Dess övre hälft, från toppen intill en 123 cm. lägre dragen, ej fullt rät tvärlinje, är inom en trång ram smyckad med av grova konturlinjer bestämd ornering, vars detaljer, där den oretuscherade fotografien lämnar betraktaren i tvekan, kunna studeras å den nedan i fig. 11 meddelade teckningen, djurhuvudet dessutom å fig. 23 a.

Fältet nedanför tvärlinjen saknar ornering eller annan avsiktlig bearbetning.

Samma hälls andra bredsida, avbildad i fig. 6, har efter klyvningen slipats slät och jämn, dock långt ifrån »plan» enligt strängt matematiska begrepp. Inom en för runor utsparad 7—9 cm. bred ram har sedan uppritats ett av tvenne i varandra flätade djurkroppar sammansatt mönster, vars konturer bestämmas av intill 0,3 cm. djupa och omkr. 1 cm. breda, i bottnen rundade rännor. De härav omslutna djurlemmarna ha likt ramen fått behålla den släta slipytan, men bottenfältet har behandlats med mejsel, så att det, såsom av bilden framgår, är ojämnt parallellstrimmigt, på olika ställen i olika riktningar. Det är nedsänkt under slipytorna, men grundare än de förut inhuggna konturlinjerna.

[1] De äro nu förvarade i Statens Historiska Museum (inv. 14734), hopsatta som fig. 11 och 12 nedan visa.

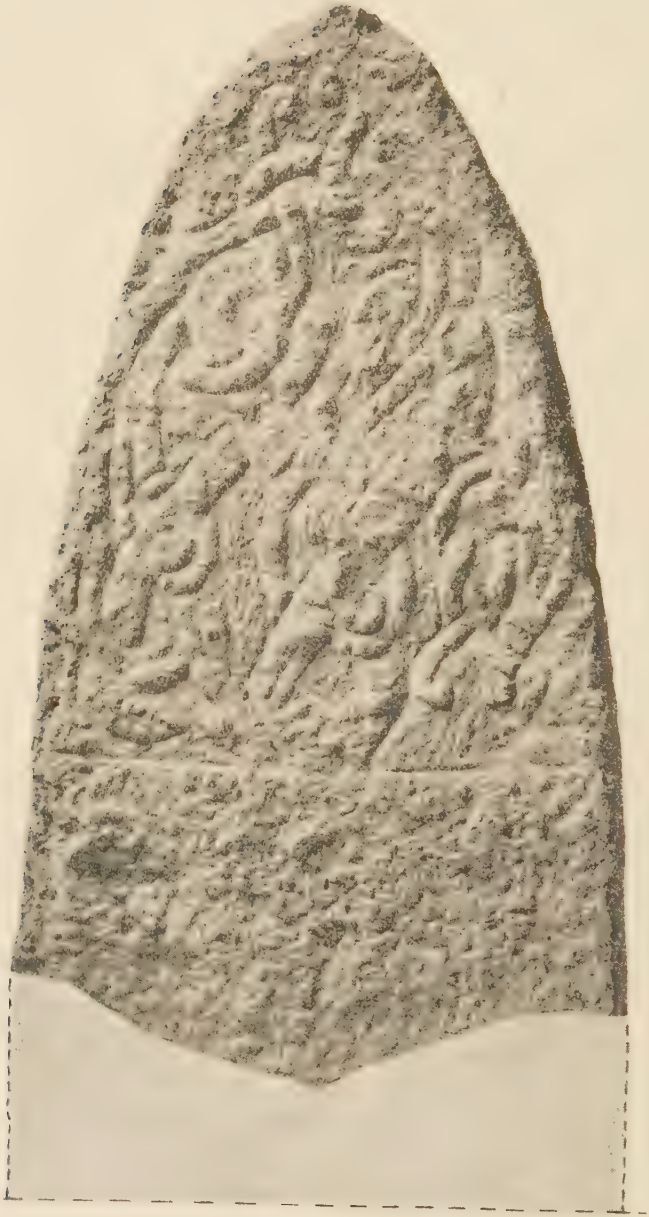

5. Ena sidan av Eskilstunakistans större gavelhäll.

6. Andra sidan av gavelhällen fig. 5.

För ett noggrannare studium av ornamentiken torde den i fig. 6 lämnade oretuscherade fotografiska avbildningen, jämförd med detaljteckningarna fig. 23 e, f och i,

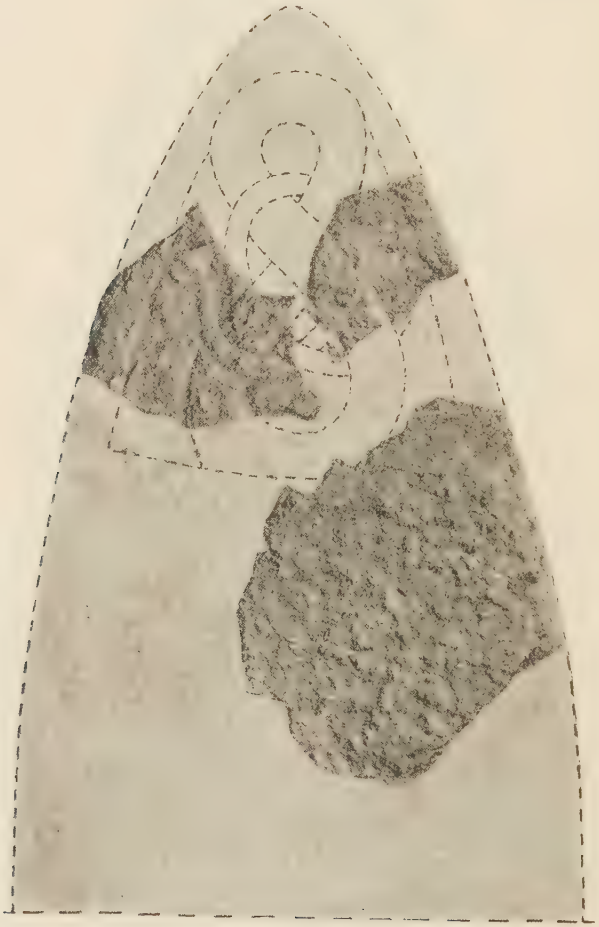

7. Ena sidan av Eskilstunakistans mindre gavelhäll.

vara tillfyllest. Den del av ornamentiken (och delvis av runskriften), som funnits å det nu förlorade baspartiet av stenen, har rekonstruerats genom teckning å förstnämnda figur.

Ramen är utfylld med runor. Till deras tolkning återkommer jag nedan. Här må endast framhållas, att de linjer, varav de bildats, hava inrepats med ett eggvasst

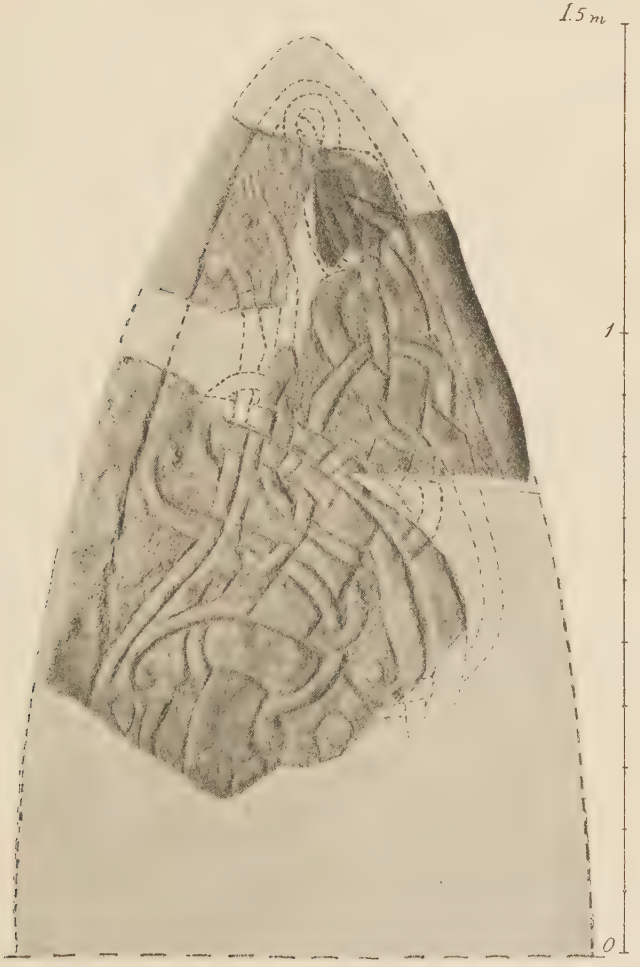

8. Andra sidan av gavelhällen fig. 7.

verktyg, varvid resultatet blivit breda, rel. grunda rännor av triangulärt tvärsnitt, sålunda av helt annan karaktär än bildfältets jämna konturlinjer med rundade bottnar.

Ställvis anträffas rester av färg. Dylika iakttagas även

å övriga hällar från samma plats. Åt färgbeläggningen ägnas en särskild avdelning nedan (sid. 48).

3. *Den mindre gavelhällen.*

Den sekundära kistans enda bevarade gavel bildades av ett fragment av en 12—13 cm. tjock häll, vartill ytterligare fyra fragment före min ankomst tillvaratagits å fyndplatsen. Sammansättas dessa så, att brottytorna passa i varandra, bildas, såsom fig. 7 och 8 visa, en förminskad pendant till den nyssbeskrivna toppiga hällen. Kanterna äro delvis vittrade, delvis bevara de den genom slipning avjämnade konvexa ytan. Ena bredsidan är oslipad, ornerad innanför en smal ram från toppen intill en ungefär 75 cm. därunder dragen tvärlinje medelst inhuggna konturlinjer, som avgränsa ett brett åttformigt lagt band (eller djur?), kring vars korspunkt ett smalare, i båda ändar inrullat band slår en ögla.

Den andra sidan är slipad och ornerad helt över i lågrelief på samma sätt som den större toppiga hällens förnämligare sida. Den saknar runor i ramen, som äger en därför otillräcklig bredd. Mönstret är utformat av lemmarna till ett djur, vars krumböjda hals och nedåtriktade huvud intaga ungefär samma läge som det större djurets å den större hällens motsvarande bildfält.

4. *Den grövre långsidohällen.*

Ena långsidan i den sekundära gravkistan bildades av den 14 cm. tjocka häll, som här återges i fig. 9. Ett år före kistans framgrävande, vid spettning för nedsättande av en stolpe till ett provisoriskt staket, blev den spräckt tvärs över och förlorade en del av orneringen. Eljest är stenen så gott som oskadad.

Formen är rektangulär, kanterna å ena bredsidan och båda kortsidorna äro omsorgsfullt tillhuggna, plana och

rätliniga. Den återstående långsidans kant är rå. Ornering återfinnes endast å ena bredsidan, är utförd i lågrelief samt fyller ett i huvudsak rektangulärt fält inom en för runors inhuggande alltför smal, och därför därtill ej använd ram. Dess huvudmotiv äro tvenne djur med krumböjda halsar och med nedåtriktade huvuden. Två delar av det ena djurets bål bilda ett stort × över stenen. Då båda djuren med fötterna stå (eller ligga) på bildfältets mot den råa kanten av hällen vettande begränsningslinje, har ristaren utgått ifrån, att stenen skulle ställas vertikalt med den råa långsidan i jorden.

5. *Den tunnare långsidohällen.*

Den är betydligt tunnare än de förutnämnda tre hällarna, högst 5 cm. tjock, och har därför blivit sönderslagen i ett flertal bitar, varav nu 16 äro tillrättaskaffade. I den sekundära gravkistan voro de utlagda som golvflisor. Endast ett par av dessa flisor intogo ursprungligt läge i förhållande till varandra. Av styckena ha nu sammanfogats dels ett större sammanhängande parti, dels ett mindre, vilka genom den å deras ena sida befintliga ornerингen kunna anses ha intagit det inbördes läge, de fått å fig. 10 och 11. Även det lilla med ᚴ försedda fragmentet, som ej kan hoppassas med något av de övriga, torde, av samma skäl, vara rätt placerat. Endast det med +ᚴᚢ försedda stycket har ej med ornamentikens hjälp kunnat placeras. Likväl måste det anses ha tillhört vänstra kortändan av hällen, där det också å avbildningen placerats. De två runorna låta sig då otvunget inpassas i den inskrift, som hällen ursprungligen bör ha ägt[1].

Denna häll har sålunda sannolikt varit rektangulär.

[1] Ytterligare ett mindre fragment, tydligen tillhörande denna kista, anträffades. Det har ej kunnat inpassas i den här givna rekonstruktionen, snarast tillhör det locket eller någon av sidorna.

9. Eskilstunakistans grovre långsidehall.

10. Eskilstunakistans tunnare långsidolock.

Den äger samma bredd och har, ehuru denna ej nu kan mätas, efter all sannolikhet haft samma längd som den i fig. 9 avbildade. Den är vidare likt denna planhuggen i ena långkanten och båda kortändarne, men rå i den långkant, som — även av det i ornamentet ingående större djurets ställning att döma — bör ha stått i jorden. Ornamentets huvudmotiv, det åt höger vända djuret och det stora ×-et, påminner också om den i fig. 9 avbildade hällen. Till följd av ett mera skyddat läge bevara dessa hällfragment mer av målningen än övriga stenar. Intressant är att observera de ävenledes här bättre än å de andra stenarna bevarade spåren av ornamenthuggarens första utkast. Sedan stenen slätslipats, inrepade han konturlinjerna med ett spetsigt instrument. Av dessa ritsor ses ännu stycken dels här och var, där de efter dem inhuggna konturlinjerna gå något vid sidan om ritsan, dels under frambenet på djuret, där ristaren glömt att fullborda bildfältet. Som synes har han låtit ornamentiken höja sig ur ett rektangulärt begränsat bottenfält. För att detta skulle bli fullständigt, borde emellertid ett parti av den slätslipade ytan under nämnda ben ha huggits knottrigt; detta har ristaren emellertid glömt bort, men en fin ritsa i stenen anger ännu, vad avsikten varit. Samma ritsa återfinnes även litet längre till höger, där ett annat parti av bottenfältet ej blivit fullbordat.

Runristaren har på liknande sätt skisserat sin skrift med tunna ritsor, och synes med stöd därav ha förträngt eller spärrat runföljden, innan den slutligt utfördes. Här iakttages samma skillnad, som ovan påpekats beträffande fig. 6 i utförandet av runorna och bildfältets konturlinjer.

6. *Eskilstunakistan rekonstruerad.*

De fyra hällarna ha befunnits vara varandra lika till sin ornamentik och till sättet för dennas anbringande, alla

äga de rester av målning o. s. v., varför de otvivelaktigt äro gjorda av samma händer och från början avsedda till delar av ett och samma monument. Huru detta tett sig, åskådliggöra fig. 11 och 12. Det var en åt ena ändan något avsmalnande kista eller sarkofag, av storleken att döma (inre mått 215 × högst 70—58 cm.) möjligen avsedd för verklig begravning. Det lock, som tillslutit densamma, är nu förlorat, men har otvivelaktigt utgjorts av en enda häll, ornerad och målad på samma sätt som sidostenarna och uppburen av långsidohällarna, medan kistans gavlar höjt sig c:a 125, resp. 75 cm. däröver med sina spetsbågigt hopdragna toppar.

Vi få genom denna rekonstruktion den enda naturliga förklaringen till, varför de rektangulära (långsido-)hällarna fått tre av sina kanter (de som skulle stöta emot lock och gavlar) rätliniga och planhuggna, medan de toppiga stenarnas kanter äro mjukt bågböjda och konvexa i tvärprofil. Vi förstå vidare, varför de toppiga stenarna äro ornerade å ömse sidor, varför deras ornering å den ena (den inåt kistan vända och av denna delvis dolda) sidan endast utfyller övre hälften, har en (nästan) rätlinig begränsning nedåt (mot lockhällen), och ej utförts med samma omsorg (i relief) som orneringen å stenarnas andra (utvända, med långsidohällarnas bildfält korresponderande) bredsidor. En lockhäll av just den form, som här förutsättes, skola vi nedan kunna rekonstruera ur ett i Fors kyrka fordom befintligt fragment.

Betrakta vi långsidohällarnas yttersidor, finna vi, att de ornerade fälten sluta endast 10—15 cm. ovan stenens ojämna underkant (där denna ej i senare tid blivit avkortad). De kunna därför endast ha varit obetydligt nedgrävda i jorden, och dock uppburo de, utom sin egen tyngd, lockhällen. Hur pass djupt gavelhällarnas rotändar varit nedsänkta i jorden, kan nu ej avgöras, men sannolikt är väl, att även det varit lika otillfredsställande.

I varje fall, enär intet spår finnes av förhuggning eller av på annat sätt (ex. medelst järn) åstadkommet förband mellan de olika stenarna, så förstå vi, att det hela måste ha varit ett föga ståndaktigt gillerverk, ett korthus.

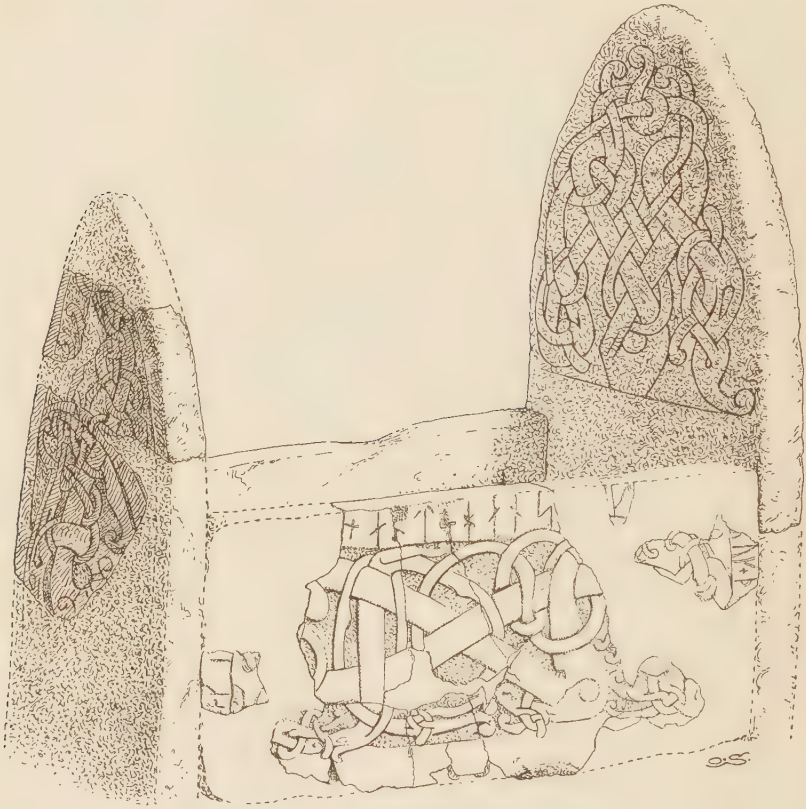

11. Eskilstunakistan rekonstruerad.

Följden kunde endast bliva en: kistans snara hopstörtande. När katastrofen inträffade, sönderslogos de flesta stenarna, och naturligtvis i första hand den tunna långsidohällen. Man kunde ej återuppresa kistan. Om den tjänat som sarkofag, återstod intet annat än att sänka i jorden de förut av kistan skyddade lämningarna av den döde. Pietetsfullt nog lät man därvid resterna av

den sammanstörtade kistan fortfarande giva det skydd, de kunde, och byggde alltså av dem en underjordisk gravkista. Därvid fick den ena långsidohällen, som var oskadad,

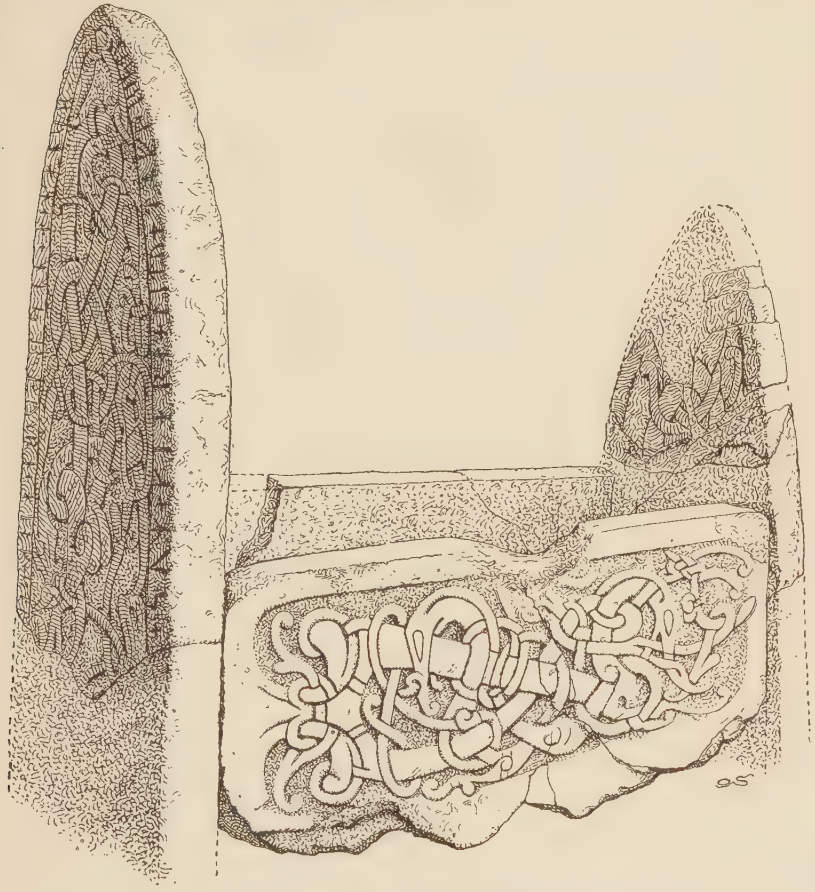

12. Samma kista som fig. 11, sedd från motsatt sida.

behålla sin ursprungliga uppgift, men ställdes, med hänsyn till det underjordiska läget, med den ornerade sidan vänd inåt. I stället för den helt sönderslagna långsidan inträdde fragmentet av den större gavelhällen, vars rikare ornerade sida jämväl vändes inåt. Som gavlar användes därnäst största bevarade fragment av sidohällarna, de

smärre fragmenten lades som golv. Givetvis hade den sekundära kistan även ett lock av sten. Som sådant fungerade sannolikt fortfarande det ursprungliga locket, vare sig helt eller brustet i färre delar. Att det ej sönderslagits totalt, såsom den tunnare gavelhällen, är troligt redan därav, att vid sidan av de många småstycken, varav hällarna fig. 7 och 10 hopfogats, föreligger endast ett brottstycke, vars ursprungliga plats ej kunnat angivas.[1]

I förbigående bör nämnas, att, om locket vid den sekundära kistans, fig. 3, byggande var någorlunda helt, dess form måst bestämma den nya kistans grundplan. Vi finna också denna avsmalnande mot ena gaveln på samma sätt som den ursprungliga kistan, fig. 11. Jfr ock fig. 19 nedan.

Då den nya kistan var förlagd inom det område, som enligt ovan anförda iakttagelser under hela klostertiden varit i flitigt bruk, blev gravfriden ej heller i henne långvarig. Obehörigas kroppar fingo plats där, locket och ena gaveln avlägsnades och gingo förlorade eller vänta ännu i jorden på sin återuppståndelse.

7. *Eskilstunakistans inskrifter.*

Det väsentligaste av inskriften å Eskilstunamonumentet har varit anbragt å dess lockhäll. Liksom å flera bevarade dylika — jfr närmast Sundbyhällen — har där först och främst meddelats namnen på dem, som låtit utföra detta präktiga monument, vidare namnet på den man, till vars åminnelse det vart rest, och slutligen, i vilket släktskapsförhållande den senare stod till de förutnämnda.

På ena långsidohällen, fig. 10, fortsätter inskriften med följande nästan helt bevarade runor:

+ ku — — + ant + hans — k — — uk + þ —

[1] Jfr ovan, noten sid. 23.

Efter det ensamma **k**:t ses dessutom undre hälften av en vertikal stapel till en runa, som med hänsyn till dess nära grannskap till **k** ej kan ha haft något kännestreck till vänster. Före det härefter följande **u**:t ses närmast undre hälften av runan ᛁ eller ᛚ eller av någon med kännestreck upptill, framför denna en mycket snett dragen linje, snarast ett stycke av runan ᚱ eller ᛦ; efter den sista bevarade runan ses rester av ᛚ eller möjligen ᚼ. I omedelbart samband härmed bör läsas början av inskriften å den större gavelhällen (fig. 6):

\+ **sum** + **kiara** + **litu** +

Möjligen började ifrågavarande hällsidas inskrift, såsom å fig. 6 genom inskriftramens utdragning antytts, å bildfältets nedre vänstra hörn, då gavelns inskrift börjat i omedelbar anslutning till föregående inskriftsidas avslutning (om hällen fig. 10 placerats så, som i rekonstruktionerna fig. 11 och 12 förutsatts). Det är i och för sig lika sannolikt, att hällen fig. 6 saknat inskrift längs underkanten. Kompletterade torde de anförda partierna haft följande lydelse, med hänsyn till den obekanta längden av sista lakunen tänkbar i två alternativ:

+ ku[þ + hialbi] + ant + hans [+ auk +] k[uþs + moþir + a]uk + { **þ[a . . . . . + auk + ... + auk + ...** / **þ[aiʀa + ‖ mana]** }
+ sum + kiara + litu +

Vilket skulle betyda:

»Gud hjälpe hans ande och Guds moder och

{ D:s och . . . . . s och . . . . s (genitivformer av namnen på de förut å lockhällen nämnda personerna), / deras (de mäns), } som

läto göra (gravkistan)».

Den egendomliga följden »hans ande och Guds moder och D:s . . . .» etc. förklaras därav, att frasen »Gud hjälpe hans ande och Guds moder» är så vanlig på 1000-

talets runstenar, och särskilt å den förmodade missionsbiskopen Asmunds, att man rent av frestas däri se ett brottstycke ur den första svenska kyrkohandboken. Fullständigast återkommer böneformeln å L 608, D II: 255. Ville man nu till denna stereotypiserade fras lägga en förbön för andras själar, kunde det hela lätt få den supponerade, stilistiskt egendomliga formuleringen[1].

Inskriftens sista avdelning, nästan fullständigt bevarad i återstoden av den större gavelhällens runor, lyder: **tofi** + **risti** + **runaʀ** + **a** + **nesbiurn** + **hiok** + **sta**[**ina**+] och betyder:

»Tove ristade runorna härpå; Näsbjörn högg stenarna.»

Jag har ovan framhållit, att inskriftens linjer äro ristade på ett annat sätt än bildfältets konturlinjer. Näsbjörn har sålunda ej blott utfört kanthuggningen, utan även djurornamentiken å samtliga hällar, och Toves arbete var, såsom han själv meddelat, begränsat till ristandet av runorna inom de för ändamålet av Näsbjörn utsparda ramarna.

[1] Förböner för runstenarnas resare äro ej så vanliga, frånsett Jarlabankegruppen. Med det här förmodade innehållet mest likartade runskrifter äro D 8°41; och möjligen L 1676.

III. Med Eskilstunakistan besläktade monument i Rekarne.

Förutom gravkistan i Eskilstuna finnas eller äro genom avbildningar kända rester av liknande monument i fem kyrkor inom samma bygd. Jag beskriver här dessa på samma sätt som den förra.

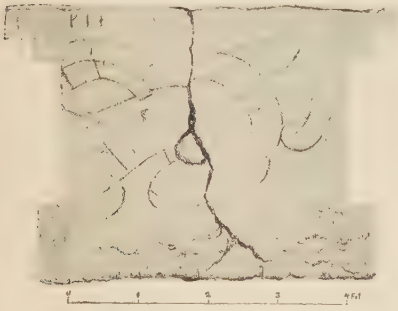

13. Långsidohäll i Hammarby kyrka.

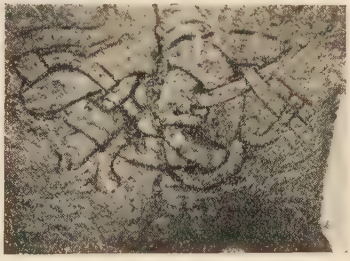

14. Samma häll som fig. 13.

1. *Långsidohäll i Hammarby kyrka.*

Genom en av friherre Olof Hermelin utförd teckning, här återgiven i fig. 13, erhöll jag kännedom om denna sten[1]. Materialet är blåaktig kalksten, snarlik den till Eskilstunakistan använda.

Stenen ligger, med båda kortändarna dolda under dörrposterna, som tröskel mellan kyrkans kor och sakristia, och har till följd av denna användning blivit så starkt sliten, att orneringens detaljer delvis äro helt förlorade och på flera håll endast med svårighet kunna iakttagas. Dess (likvisst säkra) karaktär av reliefarbete, identiskt med långsidohällarnas å Eskilstunakistan, har av samma

[1] Väster-Rekarne härads fornminnen. Ms. i K. Vitterhets Akademiens arkiv.

anledning numera nästan helt försvunnit. Då hällens mot kanterna starkt nedsänkta partier numera blivit dolda under cement, bör den av mig efter ifyllning med kimrök tagna, även av tekniska skäl ofullständiga fotografien, fig. 14, jämföras med Hermelins före cementeringen gjorda teckning.

Av fig. 13 se vi, att det är en långsidohäll, vars ena kant varit rätlinigt tillhuggen, medan den andra, som stått i jorden, lämnats rå. Omedelbart under överkanten, i ramen till det breda, med djurornamentik utfyllda fältet, står liksom å originalet till fig. 10 en runinskrift, varav numera endast ett par tecken äro läsliga. En närmare granskning av orneringens motiv företages nedan.

Hammarbykistan har, att döma av det ornerade fältets bredd, varit fristående i samma äventyrliga grad som Eskilstunakistan.

2. *Långsidohäll i Jäders kyrka.*

Även denna är av blå kalksten. Det bevarade stycket har ej skadats genom starkare slitning, men väl något genom frostvittring. Det har av allt att döma en tid begagnats som underlag för en träpelare, till vilket ändamål en fyrkantig, grund grop inhuggits, lyckligtvis utanför det ornerade fältet. Av trycket från pelaren brast den i tre stycken, som alla funnos i behåll, när C. G. Österberg i sin beskrivning över Jäders socken och kyrka[1] avtecknade och när E. Brate[2] fotograferade densamma. Nu synes ett av styckena, lyckligtvis det oornerade, vara förkommet, och min fotografi har därför måst kompletteras medelst teckning efter de tidigare avbildningarna. Se fig. 15. Det har varit en avlång häll av c:a 75 cms

[1] Ms. i K. Vitterhets Akademiens arkiv (år 1872), fig. 19. Stenen berättas här hava anträffats år 1863 vid golvomläggning i stora dörren mellan kyrkan och vapenhuset.

[2] Berättelse till K. Vitterhets Akademien år 1897, ms.

bredd med ena långsidan rätlinigt tillhuggen och den andra rå. Reliefforneringen — till vars detaljer jag återkommer nedan — är inpressad mellan den raka kanten och en därmed parallell, 30 cm. lägre löpande linje, varför hällen kunnat till hälften nedgrävas under jordytan. — Man har tydligen här haft tillbörlig känsla för stabilitetens krav.

15. Långsidohäll i Jäders kyrka.

3. *Långsidohäll från Sundby kyrka.*

Sommaren 1915 anträffades vid Sundby kyrka den här i fig. 16 återgivna märkliga långsidohällen, som för föreliggande undersökning blivit av största betydelse, enär den på ett ytterst värdefullt sätt bekräftar och kompletterar de förut på det då tillgängliga materialet gjorda iakttagelserna. Genom tillmötesgående från församlingen har stenen som gåva överlämnats till Statens Historiska Museum.

På kyrkans norra sida anlades för några år sedan en gång, och kyrkvaktaren, som utförde detta arbete, observerade därunder 6,4 m. N. om gamla långhusets nordöstra hörn en efter grässvålens avlägsnande i dagytan uppstickande kalkhäll. År 1915 företog han sig på eget beråd att närmare undersöka densamma. När meddelande om fyndet genom läraren W. Peterson-Brusing inkom till Riks-

antikvarien, var stenen redan upplyftad ur sitt forna läge och den därvid upptagna gropen åter igenfylld.

Av de uppgifter, jag nu fick tillfälle att på platsen inhämta, framgick emellertid, att hällen stått lodrätt med den hela långsidan vågrät i dåvarande markytan. Huru hällen, såsom av brottytornas patinering framgår, för mycket lång tid sedan brustit itu, stodo dess två hälfter fortfarande inpassade i varandra. Genom sannolik sättning i marken vid gravgrävning härinvid hade ena hälften med sin ytterdel vridits något ur sitt ursprungliga, i huvudsak ost-västliga läge. Den oornerade underdelen var fastkilad medelst stora stenar på såväl ut- som insidan. Intet tvivel föreligger således därom, att denna häll år 1915 kvarstod i jorden på ursprunglig plats, förmodligen tack vare den omständigheten, att kyrkogårdens yta här blivit höjd med inemot $^1/_2$ meter. De grävningar, som av mig företogos, kunde endast vitsorda riktigheten av kyrkvaktarens uppgift, att inga andra delar av den ursprungliga gravkistan funnos i behåll på den ursprungliga platsen. Förmodligen ha de avlägsnats vid någon senare gravgrävning.

Beträffande värdet av denna iakttagelse rörande gravkistans konstaterade ursprungliga läge, speciellt i förhållande till kyrkan, må framhållas, att den nuvarande stenkyrkan, trots vissa delars nedan närmare påvisade höga ålder, är yngre än gravbyggnaden, och att den flacka grusplatå, där kyrkan ligger, äger så stor utsträckning, att den sannolikt förut befintliga, med gravkistan samtida träkyrkan mycket väl kunnat ligga någonstädes bredvid den nuvarande stenbyggnaden.

Redan med avseende på den av stenhuggaren använda tekniken skiljer sig denna Sundbyhäll från de förut behandlade. Hela ytan har visserligen liksom å dessa först blivit slipad och därnäst fått mönstret uppskisserat med en metalludd, vars ritsor delvis ännu äro synliga, men

16. Långsidohäll från Sundby kyrka.

konturlinjernas utförande har ej, som beträffande de övriga, skett med mejsel, utan med en s. k. pikhacka. Därför bilda dessa ej jämna rännor, utan äro liksom punkterade. Bottenfältet har ej heller sänkts, så att orneringen fått reliefens skärpa. Samma teknik har, såsom nedan skall påvisas, använts även på ett par Eskilstunamonumentet i övrigt närstående gravkistor i Husaby vid Kinnekulle.

Märkligast är emellertid Sundbyhällen genom sin i stor utsträckning bevarade målning. Då först efter studiet av denna de förut anmärkta målningsresterna å

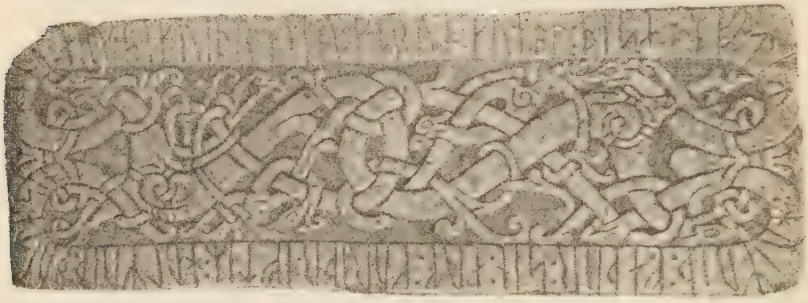

17. Lockhäll i Sundby kyrka.

Eskilstunakistan bliva fullt förståeliga, har åt beskrivningen av färgresterna å båda dessa monument reserverats en särskild avdelning nedan (sid. 48).

4. *Lockhäll i Sundby kyrka.*

Den i fig. 17 efter en något retuscherad fotografi av förf. avbildade gravhällen i Sundby kyrka är av blåaktig kalksten, arbetad i god lågrelief och ovanligt väl bevarad, ehuru på mittre tredjedelen nött av tramp.

När den första gången omtalades och avbildades[1], låg den i korgolvet, numera sitter den infästad i västra sakristimurens ytterliv.

[1] D 8° 9, bilden mindre korrekt.

Hällen är så gott som rent rektangulär, dess längd är 180 cm., dess bredd 69—70 cm.

Inskriften lyder:

hani : auk : sikuiþr : letu : karua : kumbl : þisa : eftiʀ :‖: hul[1]muiþ : faþur : sin : auk : kuriþr : eftiʀ : hulmuiþ : buita : sin :

Det är:

»Hane och Sigvid läto göra detta minnesmärke efter Holmvid, deras fader, och Gurid efter Holmvid, hennes make»[2]. Då den egendomliga stiliseringen är välkänd från talrika andra ristningar, föreligger intet tvivel därom, att namnet Holmvid de två tillfällen, det nämnes, åsyftar samme man.

Om denna hälls klara ornamentik får jag tillfälle yttra något nedan, där även ett par detaljer härifrån införas (fig. 24).

5. *Lockhäll i Fors kyrka.*

Peringskiöld meddelar i Monumenta Sudermanniæ[3] bl. a. följande:

»J Forss eller Eskilstuna stads kyrkia wisas fölliande Monumenter, sosom först i norra kyrkedören beskådar man twenne runeritade stenar, af hwilka den ena är till sin forna skrifft och storleek behållen, men den andra till större dehlen afslagen, gifwer tillkänna en hög ålder och en särdeles konstmästares handaslögd, som af hoosfogade afritning (avdrag av stocken till B 752) dömas kan, fast namnen af dess inrättare och ägaren förkomne äro.

Den hehla Runestenen är här i kyrkedören för några åhr sedan löst inlagder på gålfwet, tagen ifrån de andra

[1] Överdelen av denna runa, med kännestrecket, är avslagen.

[2] Uttrycket **kumbl** åsyftar å samtida runristningar ömsevis formlösa block (så å den närbelägna stenen B 744, L 982) och omsorgsfullt kanthuggna hällar.

[3] Ms i Kungl. Biblioteket.

historiska monumenterne i Gredeby gata, där han då legat på landzwägen kullfallen, hafwandes fölliande Mynd och öfwerskrifft» (här följer läsningen av stenen B. 751). Efter den teckning, som Peringskiöld år 1686 utfört, återges här i fig. 18 den förstnämnda av de sålunda beskrivna runstenarna (B 752, L 970)[1]. Tyvärr är stenen själv nu förlorad, men Peringskiölds teckning har efter allt att döma utförts så omsorgsfullt, att denna utgör ett gott underlag för bedömandet av stenens ursprungliga form och karaktär.[2]

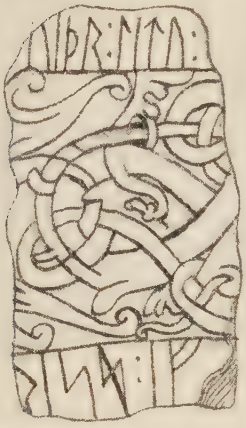

18. Lockhällsfragment, fordom i Fors kyrka.

Fragmentet tillhör otvivelaktigt en häll med två rätliniga, svagt konvergerande långsidor. Vid den längre brottytan är stenens bredd c:a 95 cm. (Det vinkelrätt häremot tagna måttet ger 50 cm. av stenens ursprungliga längd).

Utmed (de ursprungliga) kanterna löper en ungefär 15 cm. bred ram, utfylld med runskrift likt ramen å Sundbyhällen fig. 17. Fältet innanför ramen är, liksom å de förut beskrivna Eskilstunastenarna, utfyllt med rikt flätade djurlemmar. Peringskiölds uttryckssätt gör det sannolikt, att den förra liksom de senare varit arbetad i relief. Trots sin otvivelaktigt goda vilja har han missuppfattat ristaren, likväl ej grövre, än att felen lätt nog kunna gottgöras, såsom framgår av den i fig. 19 lämnade rekonstruktionen. I samma figur äro långsidorna ut-

[1] Johan Peringer, Runstenar i Södermanland, år 1686, ms i Kungl. Biblioteket.

[2] Den har utförts på ett av P. uppritat rutnät, vari avståndet mellan 2 linjer motsvarat ett kvarter.

dragna till den längd (2,18 m.), som locket till den i fig. 11 rekonstruerade kistan bör ha haft. Vi finna härav, att Forshällens ena kortsida, om den haft denna längd, varit ungefär 20 cm. smalare i ena ändan än i den andra eller haft samma form som Eskilstunakistans nu förlorade lock.

Dess inskrift lyder:

— uiþr : litu : — — risa : if —

och kan möjligen inpassas i en inskrift av samma form som Sundbylockets, eller innehåller just det, som bör ha stått på Eskilstunakistans lock[1].

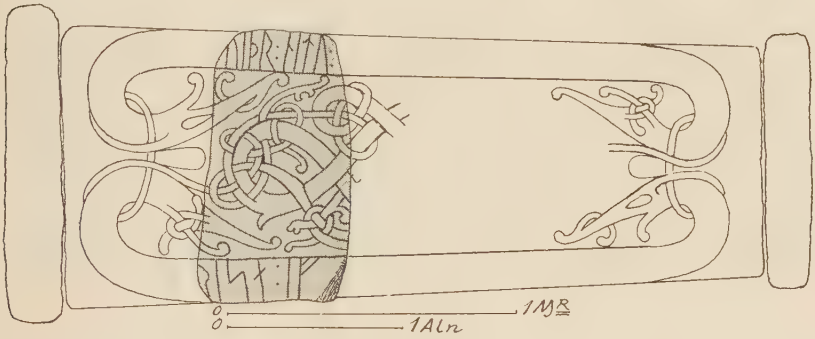

19. Rekonstruktion av runstenen fig. 18, tänkt som lock på gravkistan fig. 11[2].

Den ovan (sid. 11) anförda uppgiften om på Karl IX:s befallning utförd förflyttning av »monumenter» från klosterplatsen till Fors kyrka avser måhända bl. a. detta fragment. Det är sålunda ej uteslutet, att det utgjort en del av locket till den förut beskrivna kistan.

Emellertid tror jag ej, att denna sammanställning är riktig. Skälen därtill äro följande:

[1] Något kvinnonamn —risa har jag ej funnit på annan runsten, om ej vid Husby kyrka (sid. 47). Professor O. v. Friesen anser sannolikast, att om **risa** är rätt uppfattat av Peringskiöld, det utgör det kända verbet, då inskriften kompletteras exv. sålunda: »(X och Y-)vid läto (göra denna minnesvård och stenar) resa efter (Z, fader sin)».

[2] Tyvärr ha gavlarna blivit tecknade vardera c:a 15 cm. bredare (verkligt mått) än originalen, vilket dock ej i huvudsak inverkar på rekonstruktionen.

1. Tove använde + som ordskillnadstecken; på Forsfragmentet träffas i stället kolon (:).

2. Näsbjörn tecknade djurfoten på annat sätt än ristaren av Forshällen (jfr sid. 53).

3. Den senares inskrift är avsedd att i sin helhet läsas rättvänd från en och samma sida. Tänkes hällen fig. 10 anbragt härunder på kistans samtidigt synliga långsida, får dess inskrift ej samma naturliga sammanhang med gavelhällens, som om den placerats såsom i rekonstruktionen fig. 11.

4. Vid Sundby kyrka torde två gravkistor ha funnits, från Husaby vid Kinnekulle skola nedan beskrivas rester av ett flertal. Även i Eskilstuna (och Fors) kunna därför flera gravkistor av samma form hava funnits. Det vore egendomligt, om de nu kända 2 fynden skulle tillhöra ett och samma monument.

6. *Lockhäll i Tumbo kyrka.*

Efter Peringskiölds originalteckning till B 761 (L 987) återges här i fig. 20 en numera förlorad sten, som under 1600-talet bildade tympanon i en romansk portal i västligaste delen av Tumbo kyrkas södra långhusvägg. Utanför denna portal har redan under medeltiden tillagts ett vapenhus. Portalens senare öden kunna studeras med tillhjälp av en av frih. Olof Hermelin år 1866 utförd teckning[1]. Denna visar Bautils portal i oförändrad bredd, och tillsluten av en trädörr med rika järnbeslag i tidig medeltidsstil, men förvanskad därigenom, att en öppning upptagits i muren ovan dörren för att från en i vapenhuset uppbyggd trätrappa bereda direkt tillträde till orgelläktaren[2]. Vid en senare restaurering har ifrågavaran-

[1] Väster-Rekarne härads fornminnen. Ms. i K. Vitterhets Akademiens arkiv.

[2] Även dörren synes tyvärr numera gått förlorad.

de öppning åter tillslutits och portalen vidgats genom upphuggning av dess östra post. En flack sträckbåge täcker nu öppningen. Hur pass stora rester av den gamla tympanonstenen denna båge tilläventyrs döljer, kan endast genom en kostsam rivning konstateras.

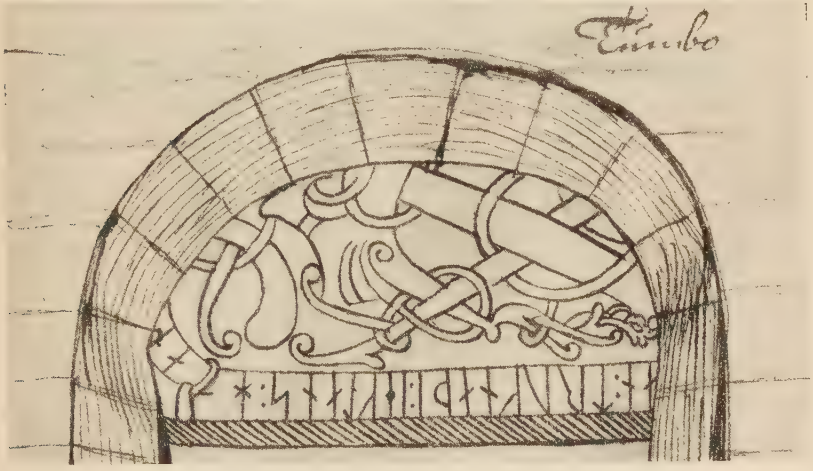

20. Lockhällsfragment, fordom i Tumbo kyrka.

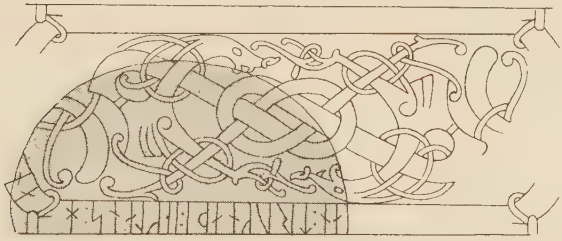

21. Lockhällen fig. 20 rekonstruerad. Skala = fig. 19.

Om hällens material giver Peringskiöld ingen upplysning, ej heller torde man av hans teckning med bestämdhet kunna avgöra, om ornerингen utförts i lågrelief eller i ren konturteckning. Båda sätten äro tänkbara.

Den relativa säkerhet i kompositionen, som tydligt röjes, gör det i och för sig sannolikt, att ristaren av

denna häll likt ristaren av Sundbyhällen givit sitt verk en viss symmetri genom att låta ena hälftens ornering, vriden 180°, upprepas i huvudsak oförändrad å hällens andra hälft. Sätta vi därför en kopia av den korrigerade Bautiltecknigen, vriden 180°, vid sidan av det i tympanonfältet synliga partiet, så finna vi, att kopian av det huvud, som återfinnes i tympanonfältets nedre högra hörn, utmärkt passar till den hals, som sträcker sig ut ur tympanonfältets krön. Och på samma sätt kopian av denna hals till tympanonfältets huvud. För att även på naturligt sätt hopkomponera de mellan hals och huvud utlöpande djurlemmarna kräves någon förskjutning och indragning samt en mindre förändring av dessa. Utföres detta på sätt, som i den rekonstruerade bilden fig. 21 försökts, få vi ej blott en — efter ornamantikartens krav — fullt »riktig» komposition, vi vinna också en god korrigering av Bautiltecknigens mycket skeva valvbåge, som nu blir symmetrisk. Detta synes mig vara ett gott stöd för den utförda rekonstruktionens sannolikhet.

Jag har utfört denna rekonstruktion, vars huvudsakliga riktighet jag ej betvivlar, men på vars detaljer jag naturligtvis likväl icke bygger, för att visa, det denna häll efter all sannolikhet varit avsedd att ses från båda långsidorna och sålunda ej stått på ända, ej heller med ena långsidan i jorden, utan *legat* horisontellt, vare sig på marken eller upplyft av nu förlorade hällar. Den är m. a. o. otvivelaktigt en pendant till Sundbyhällen fig. 17.

Om tympanonfältets bredd och höjd, såsom sannolikt är, rätt angivits av Peringskiöld, var den ursprungliga hällen enligt rekonstruktionen åtminstone 2 m. lång och c:a 0,8 m. bred. Inskriften lyder:

— **[h]an : truknaþi : i eklans : han** —

Liljegren förmodar, att sista runan varit f i st. f. **n**, då satsen betytt: »han drunknade i Englands haf». Den så långt från hemmet omkomne mannens kropp kan grav-

vården i Tumbo ej ha omslutit. Monumentet prydde måhända endast en kenotaf; eller ock vilade därunder en annan person, varpå den förlorade delen av inskriften mycket väl kunnat meddela namnet.

7. *Gavelsten i Tumbo kyrka.*

Som tröskel i den nyssbeskrivna portalen kvarligger ännu den gråstenshäll, som här återgives i fig. 22 efter

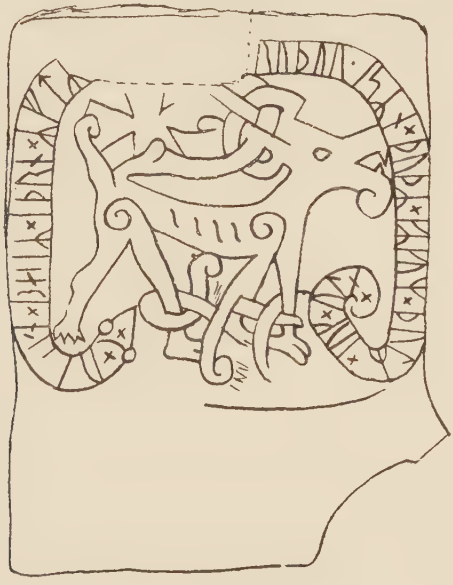

22. Gavelsten i Tumbo kyrka.

Peringskiölds originalteckning till B 758 (L 988). Då jag, sedan min uppmärksamhet blivit riktad på betydelsen av denna sten, ej haft tillfälle besöka platsen, kan jag tyvärr ej framlägga några egna iakttagelser rörande stenens kant eller rörande dess ornamentik, ehuru Bautilfiguren nog i båda dessa avseenden kräver korrigering, så långt detta efter de sista århundradenas fortsatta nötning är möjligt. Lektor Brate[1], som år 1897 granskat stenen,

[1] Berättelse till K. Vitterhets Akademien. Ms.

men med uppmärksamheten huvudsakligen inriktad på runskriften, har å sina fotografier endast strödda fragment av mittbilden och nämner intet om stenens kant.

Det synes mig emellertid, med hänsyn till de stora likheterna emellan denna sten och de nedan i fig. 38 och 39 avbildade stenarna, mycket sannolikt, att ifrågavarande Tumbosten äger en tillräckligt omsorgsfullt avjämnad kant för att kunna förmodas hava fungerat som gavel i en verklig eller fingerad gravkista med lockhällen — fig. 21 — i markytan likt flera av de nedan från andra håll beskrivna monumenten. Den ofullständigt bevarade, skarpt huggna inskriften synes, efter Liljegrens tolkning (L 988), ange, att stenen rests av en eller flera efter deras i Grekland(?) avlidne broder, ävensom namnet på runristaren: ÞulR.

Samme ristare synes ha utfört den ena av de 2 nu förlorade stenarna vid »Ranbron» i Torshälla sn, där samma djurbild och samma oklara runskrift (mycket fragmentarisk) möter.[1]

8. *Andra i någon mån likartade Rekarnemonument.*

De ovan beskrivna monumenten tillhöra alla dels Eskilstuna 2 kyrkor, dels kyrkor inom Rekarne, vilka ligga i stadens omedelbara grannskap, Hammarby endast 6 km, Jäder och Sundby 10 km. och Tumbo — fjärmast — 12 km. därifrån[2]. Två äro visserligen nya fynd, men tillkomna utan avsiktligt sökande, de återstående fem stenarna har jag fått underrättelse om genom av andra utförda runstensavbildningar. Det är då av vikt att framhålla, att utanför Rekarne har jag ingenstädes i hela Mälardalen kunnat ur tillgängliga arbeten finna antydningar

[1] B 760 och 763, L 985 och 986. Peringskiöld skriver »Ranbroon» eller »Randbroon» och uppgiver, att denna finnes mellan Brottsta och Ekeby.

[2] Jfr den i uppsatsens slut införda kartan.

om tillvaron av likartade gravkistdelar av jämförlig ålder. Några yngre, uppländska gravkistlock m. m. skola däremot nedan behandlas.

Från det lilla Rekarne föreligga dock trenne ristade stenar, som möjligen äga samband med dessa.

Den ena är den, som Peringskiöld avbildat och som på hans tid fanns i *Öja* kyrka[1]. Sedan kyrkan ombyggts, är fragmentet försvunnet. Dess samhörighet med de förutnämnda Rekarnemonumenten är synnerligen tvivelaktig.

Ett visst samband med de senare äger däremot en på *Husby* kyrkogård nu stående sandstenshäll.

Peringskiöld, som år 1686 avtecknade den (B 755, L 976), meddelar, att den blivit »nyligen inmurat med slingorna neråt, sedan han i kyrkegården för några åhr sedan i en graf igenfunnen blef». Ur detta läge, som fönsterbord i kyrkomuren, uttogs stenen av Dybeck som, först i sin helhet avbildat den (D8° 88), dock mindre korrekt.[2]

Stenen är, vid sidan av de förut beskrivna och några rent romanska arbeten, så vitt jag funnit, Mälardalens enda i relief arbetade runsten. Ornamentiken bär en annan, förmodligen yngre prägel än de förut behandlade och har anpassats efter stenens naturliga, snedvinkliga form; här föreligger sålunda ett i sig självt fullständigt monument — möjligen vid en grav —, ej en del av en gravkista.

Då inskriften anbragts på den smalsida, som blev omhuggen, när stenen skulle användas som fönsterbord, finnas endast få runor i behåll: — **rysu . bru — . sin . ha** — (Brate 1897).

En sten i *Lista* kyrka, erinrande om fig. 43, omnämnes nedan i samband med denna.

[1] B 765, L 991.

[2] Jfr ock foto av Brate, åtföljande berättelse till K. Vitterhets Akademien (år 1897), ms.

IV. Målning och ornamentik å ovan behandlade Rekarnemonument.

1. *Målning.*

Av fig. 16 framgår dessvärre icke, att avsevärda delar av långsidohällen från *Sundby* ännu bevarat sin färgbeläggning i förvånande skärpa. Tre färger hava använts; brunt, rött och blått.

Färgbeläggning synes endast hava begagnats å de till ornamentet hörande slingorna, bottenfälten därinom, konturlinjerna och ramen sakna färgrester, där dylika ej, såsom å hällens högra kant är fallet beträffande ockran, av rinnande vatten förts ut, vilket tyvärr synes ha skett efter hällens upptagande ur jorden, innan ännu meddelande om fyndet inkommit till Riksantikvarien.

De tvenne vågformigt böjda, breda band, som bilda orneringens huvudmotiv, äro eller hava varit belagda med särskild bårdfärg, brunt, till en bredd av c:a 2 cm. från konturlinjerna, medan deras mittfält, c:a 6 cm. breda, äga en därifrån skarpt begränsad färgbeläggning, å det ena blått, å det andra först blått, sedan rött. Dessa gränser ha, såsom särskilt tydligt framträder längst till höger, understundom markerats med grunda ritsor, som kanske uppdragits med samma spetsiga verktyg, som använts vid uppskisserandet av mönstret före de insänkta kunturlinjernas utförande.

De skilda färgsorterna ha ej i lika hög grad motstått den upplösningsprocess, varav de under så lång tid varit hotade. Observera, hurusom det band, som å stenens högra hälft går nedåt mot smalsidan, till stor del förlorat sin bruna bård nedanför den röda mittfärgen, vars kant

mot den forna bården dock är synnerligen skarp och jämn. De smärre slingor, som liva ornamentet, äro bruna, den bladliknande utväxten å en av dessa röd.

Eskilstunamonumentets tunnare långsidohäll har, såsom redan av fig. 10 framgår, bevarat talrika färgrester. Brun färg betäcker större delen av det vertikalställda djurets kropp och den därifrån utgående slinga, som efter några vida öglor inväxer som nackband i det andra djurets huvud. Den uppfyller också spiralen till det högra djurets framben, likaså delvis den smala slinga, som i övre högra hörnet bildar två halvslag, och det lilla partiet längst till höger av det större, av flera fragment sammansatta partiet av hällen.

Den från det vänstra djurets haka utgående slingan bär spår av ljusare brunt.

Djurslingornas konturer befinnas flerstädes vara skärpta med svart. Bottenfältet och ramen torde saknat färg. Runorna å det vänstra kantfragmentet synas dock varit ifyllda med tegelrött, den på ett fristående fragment i övre kanten anbragta runan ᚴ är målad brun. Inskriftens sista hela runa och det bevarade fragmentet av den därpå följande ha varit röda.

Å hällen fig. 9 ses särskilt tydligt brunt längst till vänster å löpknuten kring de från ramen inväxande slingorna och å nackbandet till det vänstra djuret, svart konturfärg längst till höger.

Den större gavelhällens reliefornerade sida, fig. 6, bär brunt å den kring ramens topp slagna slingan, rött i några av runorna till stenhuggarens namn. Samma hälls baksida visar här och där smärre rester av tegelrött och brunt i slingorna och av svart i konturerna därtill. Den mindre gavelhällen bevarar endast obetydliga färgrester.

Å båda monumenten bilda de nämnda bruna, blå och svarta färgerna en fast skorpa, varå ännu strimmor äro synliga efter den grova pensel, varmed de påstrukits.

Ockran däremot bildar å Sundbyhällen ett tunnt puder, som vid beröring färgar fingret.

Det har varit min avsikt att i samband med den utförliga beskrivning av Eskilstunamonumentet, som ovan lämnats, även föranstalta en kemisk undersökning av färgstofferna, varigenom bl. a. borde utrönas, i vad mån färgerna under århundradenas lopp möjligen förändrat valör. Nu föreligga emellertid så många stenar och föremål med bevarade färgrester från 1000-talet, att en dylik undersökning, för att erhålla sitt fulla värde, borde givas en omfattning, som ej tillåte dess införande i denna uppsats, för så vitt den ledande tråden däri ej skulle gå helt förlorad.[1] Jag söker däri en urskuld för de ovan meddelade uppgifternas knapphet.

2. *Ornamentik.*

De beskrivna, med rik slingflätning fyllda gravkistdelarna från Eskilstunatrakten äro tydligen alla ornamentellt nära besläktade med varandra. De flesta av dem kunna dock klart och tydligt fördelas på två skolor, eller, med hänsyn till sitt fåtal och den strängt lokala begränsningen, som verk av tvenne mästare.

Näsbjörn har, förutom det signerade Eskilstunamonumentet, sannolikt själv utfört långsidohällen i Hammarby och måhända även lockhällen i Tumbo. Den andre är mästaren till Sundbylocket; han har sannolikt även utfört vägghällen i Jäder och lockhällen i Fors. Då vägghällen från Sundby är utförd i annan teknik, torde den tillhöra en tredje ristare, en fjärde är förmodligen den namngivne mästaren till Tumbogaveln.

Vilja vi i koncentrerad form uttrycka skillnaden mellan de två förstnämnda, kunna vi säga: Näsbjörn var en

[1] Även frånsett de bekanta Ardrestenarna. Jfr H. Pipping i Skrifter utgifna af K. Human. Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, VII: 3. Jfr nedan sid. 63, 72 och 76.

samvetsgrann, men torr och valhänt tecknare, den andre ensam den flotte konstnären med friska impulser.

Se med vilken elegans, med vilken för ögat tilltalande symmetri den rika slingflätningen är fördelad över det rektangulära fältet å fig. 17. Och se sedan på, hur otympligt det av ett stort × dominerade linjesystemet är utbrett på fig. 9 och hur ristaren liksom tröttnat, innan han med slingor hunnit utfylla fältets högra ända. Betrakta å fig. 17 livet hos djuren, som med angrepps-lystna huvuden på smidiga halsar och med spjärnande framfötter växa fram ur den mjuka slingflätningen å mitt-fältet, och flytta sedan ögat till fig. 9 och 10, där de tandlösa, på nära nog jämntjocka halsar sittande huvudena snärjt in sig i långa utväxter och benen blivit förkrympta eller otjänstbara nedpressats under buken, eller till fig. 8 (och 20), där djurets bål är egendomligt förkrympt och förvriden.

Även i ett annat avseende var Näsbjörns hand klumpigare. Det mönster, som å fig. 14 upptager en bredd av c:a 75 cm., har den andre fått plats för inom 30 cms bredd, fig. 15. Och när han (spegelvänt) inpassade det å originalet till fig. 17 inom 45 cms bredd, kunde han avsevärt förrika det.

Genom de ställvis dubbla konturlinjerna å fig. 17 synes den senare likt ristaren av fig. 16 — vilken sten även genom den lugnt symmetriska kompositionen närmast sammanhänger med arbetena av gruppen fig. 17 — förutsatt användandet av särskilda bårdfärger å de bredare partierna, en finess, som Näsbjörn ej åstundade.

Sammanhanget mellan de två mästarne ligger i första hand däri, att den ene upprepar — på sitt sätt — den andres motiv.

Mest påfallande är detta vid betraktandet av ett par detaljer: de nyss omnämnda mittfälten å fig. 17 och 15 och det bevarade partiet av stenen fig. 14.

Ett visst sammanhang synes ock finnas mellan de två djurens ställning å fig. 9 och å fig. 17. Till följd därav, att den förstnämnda stenen skulle stå, måste emellertid lockhällens mönster omarbetas. Härvid synes Näsbjörn ha tagit till hjälp det motiv, som han i den därför naturliga ställningen anbragt å fig. 5. Till följd härav kom orneringen å fig. 9 att så onaturligt framväxa ur hällens ena kortsida, utan stöd i dess andra.

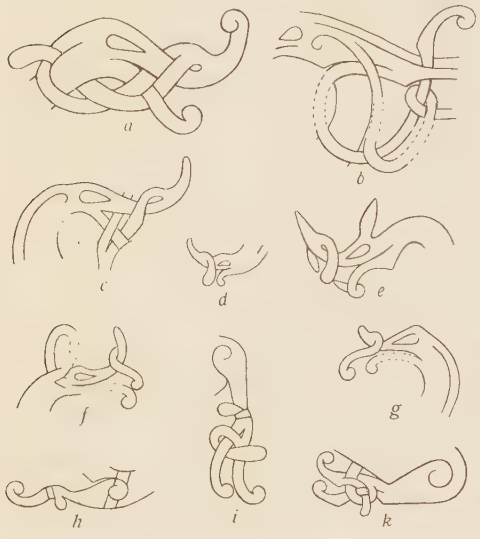

23. Detaljer från ristningarna å Eskilstunamonumentet.

Vilkendera av de två ristarna det var som tog mönster efter den andre, kan efter detta ej betvivlas. Det var Näsbjörn. Hans arbete består dock ej blott i en till följd av mindre talang naturlig förfuskning, det visar sig ock i en mängd detaljer

24. Detaljer från Sundbyhällen fig. 17.

som verklig omarbetning, så till vida som Näsbjörn alltid hävdade de för tidens vanliga uppsvenska djurornamentik karaktäristiska stildragen.

Näsbjörn bröt aldrig — men väl den andre — mot den gamla regeln, att en slinga vid korsandet av sig själv eller av annan slinga varannan gång skulle gå över, varannan gång under. Se fig. 14, jämförd med fig. 15 och 17.

För klargörandet av skillnaden beträffande vissa karaktäristiska detaljer mellan de två mästarna äro här i fig. 23 och 24 sammanställda några från Eskilstunamonumentet och Sundbylockhällen lånade teckningar.

Beträffande huvudena märkas följande likheter: de äro alltid tecknade i profil, vanligen med uppspärrat gap; från överläppen nedhänger en »nosflik»; från nacken utgår en »nacktofs» eller ett »nackband». Skillnaderna äro: Näsbjörns huvuden ha droppformiga ögon med mot nosen riktad spets, den andres ovala eller mera rundade ögon; nackbandet och nosfliken ha hos Näsbjörn blivit långt utdragna för att ofta självständigt inkomponeras i systemet; den andre tecknar vanligen (utom betr. fig. 24 a) en kort, styv nacktofs och ingen eller en kort nosflik.

Beträffande fötterna märkes, att Näsbjörn tecknar tårna såsom långa, uppåt inrullade slingor (fig. 23, h-k, jfr ock fig. 20), den andre ger dem och hela foten en mera naturlig form (fig. 24, c, så även å fig. 18, vars ena, under ᚿᛁᛏᚿ tecknade fot dock å rekonstruktionen fig. 19 missförståtts).

Bogen är på Näsbjörns ristningar, liksom exempelvis å den något äldre Sigurdsristningen nära Sundby kyrka, markerad genom en spiral, som bildats genom utdragning av benets ena konturlinje. Spiralerna å fig. 17 äro bildade av bålens fördubblade undre konturlinje eller saknar i varje fall sammanhang med benets. En härmed fullt likartad teckning har jag ej funnit å någon uppländsk runsten. Närmast står den av Fot signerade B 228, D II, 242 och B 559, D II: 128. Även ett par andra Fotristningar äga en från bålens undre konturlinje utdragen benspiral.

Den med ämnet något förtrogne läsaren har redan observerat, att Sundbylockhällens ristare, i samma mån som han avlägsnar sig från den av Näsbjörn bättre iakttagna svenska ornamentiken, närmar sig den från arbeten av andra germanska folk, särskilt under namnet irisk, kända stilen. Jämför beträffande benspiralen den nedan i fig. 38 avbildade Tullstorpsstenen.

Och den dubbla konturlinjen återkommer i de äldre irländska manuskripten hart när utan undantag å där tecknade djurgestalter.[1] Å Sundbyhällen, fig. 17, återfinnes visserligen den dubbla konturlinjen endast invid benspiralerna, men redan detta synes mig vara ett vittnesbörd om, att denna häll likt den andra från samma kyrka, fig. 16, haft djurkropparna belagda med särskild mitt- och annan bårdfärg. Genom användandet av bårdfärg vanns här samma intryck, som å yngre irländska manuskript ernåddes genom utsparandet av färg inom en smal zon längs djurkropparnas konturer.[2]

Vi skola nedan framhålla, att ett antal andra runstenar, tillhörande samma tid som Sundbyhällarna, i likhet med dem bära vittnesbörd om en just då i Rekarne livlig påverkan av utländsk konst, och söka förklaringen till dessa företeelser.

[1] B. Salin, Die Altgermanische Thierornamentik, sid. 339.

[2] Jfr J. O. Westwood, Fac-Similes etc., pl. 7.

V. Götalands gravvårdar av samma art som Eskilstunakistan.

1. *Västergötland.*

Husaby kyrka invid Kinnekulle är bekant dels som ett åldrigt byggnadsverk av relativt stora dimensioner, dels genom den till orten knutna legenden om Olof Skottkonung, som i en närbelägen källa tog dopet och gav den helige Sigfrid hela husabyn som biskopssäte.[1]

Dessa antydningar om ortens kyrkliga rangställning under missionstiden finna en förträfflig motsvarighet vid studiet av de talrika å kyrkogården nu eller förut befintliga gravvårdarna.

När under dr Emil Ekhoffs ledning Husaby kyrka restaurerades, erhöll dr Ekhoff av en å orten boende person meddelande om, att vid en tidigare reparation en del gravstenar undanskaffats genom att nedgrävas invid kyrkväggen, förmodligen för att stödja densamma. Anställda efterforskningar visade, att uppgiften var riktig. Skörden, ett flertal fragment av olika mestadels i kalksten utförda medeltida gravvårdar, lämnades jämte några eljest på kyrkogården befintliga fragment som gåva till Statens Historiska Museum.

Tack vare sistnämnda omständighet har jag blivit satt i tillfälle ägna dem en ingående granskning.

Bland de mig i detta sammanhang intresserande gravstenarna må först nämnas den i fig. 25 avbildade.[2] Genom sin omsorgsfulla kanthuggning och med hänsyn till

[1] Se Emil Ekhoff, Husaby kyrka i Västergötland, Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift, X, sid. 329.

[2] Förut avbildad av C. Torin, Västergötlands runinskrifter (Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift, h. I—X), nr 100.

det därå förekommande mönstret — varom mera nedan — anser jag det vara sannolikt, att stenen stått vid en grav å kyrkogården, möjligen som gavel i en kista. Inskriften ger intet stöd för bedömandet härav.

25. Kanthuggen runsten från Husaby.

Betydelsen av den i fig. 26 avbildade kalkhällen är däremot otvivelaktig. Genom att till den fotografiska avbildningen av det bevarade fragmentet inpassa dess 180° vridna, genom retuschering förtydligade kopia har på samma sätt som förut försökts i fig. 21 vunnits en rekonstruktion av hällen i dess ursprungliga form. Ingen som helst »korrigering» eller förskjutning av enskilda slingor å den fotografiska bilden har varit behövlig för denna rekonstruktion. Råder ändock någon tvekan rörande stenens släktskap med exempelvis Sundbyhällen fig. 17, häves denna vid läsandet av den bevarade delen av inskriften. Där står:

þiną : ufiʀ : sturbiurn :

d. v. s. »(N. N. lät lägga sten) denna över Styrbjörn».

Samma preposition återfinnes å talrika rektangulära gravhällar med liknande ornering, särskilt i Östergötland (se nedan).

Tvenne gavelstensfragment från Husaby äro återgivna från ömse sidor i fig. 27 och 28. De äro likt Eskilstunamonumentets gavlar ornerade å ömse sidor, och likt dessa omsorgsfullare å ena sidan än å den andra, i det

att den förra ensam före orneringens anbringande slipats. Å ömse sidor består orneringen av ett kors, som fyller hela ytan ut till kanterna och därför, då hällarna avsmalnat uppåt, ej blivit fullt liksidigt, utan sammandraget uppåt. Betrakta vi det övre fragmentet, finna vi centrum av korset å den slipade sidan ligga avsevärt lägre än centrum av korset å andra sidan. Betrakta vi det andra fragmentet, finna vi i överensstämmelse härmed en rätt

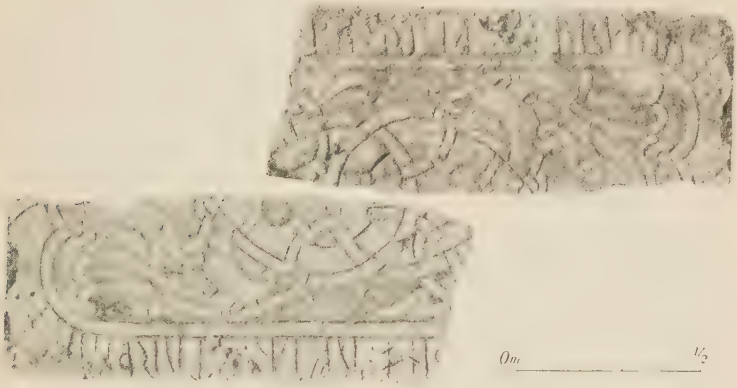

26. Lockhällsfragment från Husaby, med genom avbildningens duplicering delvis förtydligad ornering.

stor del av korset bevarad å den slipade sidan, men endast ett par korta båglinjer, tillhörande undre korsarmens nedre avslutning, å baksidan (jfr fig. 31).

Då de båda fragmentens ornering så väl kompletterar varandra, kunna de förmodas vara delar av samma häll eller äro i varje fall delar av två hällar av identisk form. Den förstnämnda eventualiteten bestyrkes därav, att de äga ungefärligen samma tjocklek och å bredsidorna samma patinering, samt därav, att det övre fragmentets sidokanter visa en mindre vittrad yta och alltså tillkommit senare än orneringen. Den motsäges dock därav, att samma fragments slipyta på ett ställe invid vänstra kanten buktar bakåt så avsevärt, att hällen vid slipningen ej synes

kunna hava varit så bred, som för dess sammanfogande med det andra fragmentet måste förutsättas. Och likaså därav, att från Husaby kyrkogård härstamma, inräknat de två avbildade, följande avsevärda antal fragment av gavelhällar med samma form och ornering.

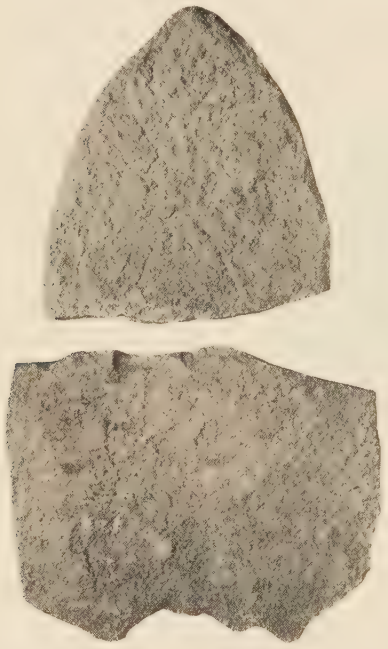

27. Två gavelhällsfragment från Husaby.

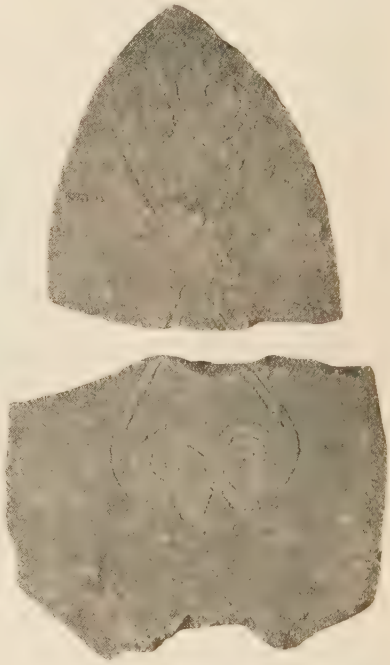

28. Gavelhällsfragmenten fig. 27 från andra sidan.

Överdelar: 2 tunna, 1 grövre, ensidigt slipade.

Underdelar: 1 tunn, 1 grövre, ensidigt slipade, 1 grövre, slipad å ömse sidor.

Härav framgår, att minst 4 gavelhällar av den beskrivna formen funnits på kyrkogården. Den ej avbildade av de tunnare överdelarna är mindre än den andra och likt denna omhuggen till en rent spetsbågig kontur, den grövre har ej blivit på samma sätt deformerad, den ursprungliga kanten bildar en mera tryckt spetsbåge med avtrubbad topp.

De nämnda gavelfragmenten ha alla konturlinjerna inhuggna med spetsig hacka på samma sätt som hällen fig. 16. Ett fragment av en annan gavelsten med förmodligen samma form har rik djurornamentik i lågrelief, dock av en helt annan verkan än reliefen å stenen fig. 26.

De två i fig. 29 och 30 avbildade lockhällarna ha konturlinjerna till sin ornering arbetade på samma sätt som de av fig. 27 och 28 representerade gavlarna. Det

29. Lockhäll från Husaby.

samma gäller ett endast i fig. 31 avbildat fragment, omfattande vänstra ändan av en långsidohäll, några smärre fragment att förtiga.

Det sagda är nog för konstaterandet av, att vi i Husaby haft minst tvenne gravkistor av samma form som Eskilstunamonumentet eller sådan rekonstruktionen fig. 31 visar.

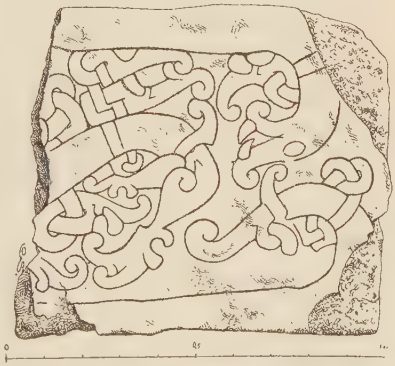

30. Lockhäll från Husaby.

Till de beskrivna gravmonumenten sluta sig andra, huvudsakligen lockhällar eller i varje fall liggande gravstenar, några med trefasad översida, försedda med enkelt

kors, likt fig. 29, oftast på fotställning.[1] De plana av dessa synas mig bilda goda mellanled mellan de ovan beskrivna gravmonumenten och de till en något yngre tid hörande s. k. liljestenarna, varpå Husaby och andra västgötska kyrkogårdar äga så många prov. De sistnämndas utveckling ur ifrågavarande mellanformer är också redan framhållen av H. Hildebrand.[2]

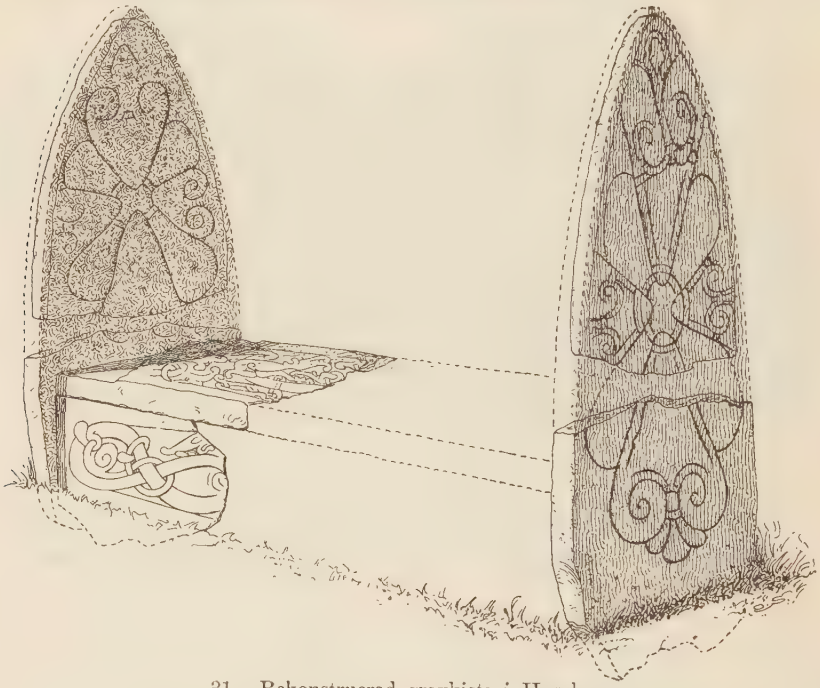

31. Rekonstruerad gravkista i Husaby.

Vid genomgåendet av tillgängliga samlingsverk över västgötska runstenar — utom Bautil Karl Torins Vestergötlands runinskrifter[3] — har jag ej funnit flera rester av med ovanbeskrivna äldre Husabystenar likartade monument.

[1] Två avbildade av H. Hildebrand i Sveriges Medeltid, 3, fig. 295 och 307.

[2] Anf. arb., 3, sid. 427; Mbl. 1897, sid. 89 ff.

[3] Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift, h. I—X.

En närsläktad något yngre gravvårdsgrupp tillhöra emellertid några stenar å *Häggesleds* kyrkogård i Kållands härad. Fem dylika, alla gavelhällar, delvis fragmentariska, avbildas i Bautil som nr 987 (= L 1580—1584). Två av dem, fortfarande hela, och ett mera sönderslaget fragment av den tredje, jämte ett förut ej avtecknat fragment av sannolikt en ny sten, äro avbildade i Torins anf. arbete (T 15—18). Två andra fragment, det ena utgörande den vid utgivandet av Torins arbete förlorade delen av stenen L 1583, T 17, det andra tillhörande en ny sten — den sjunde från kyrkogården — med inskriften **[× kuþ × hial] bi × silu × hans** × tillvaratogos år 1914 i en närbelägen landsvägsbro.[1]

1 fot.

32. Gavelsten vid Häggesleds kyrka.

Liljegren rubricerade dessa stenar som »parvis reste». Detta vinner stöd dels däri, att inskrifterna å de hela stenarna äro ofullständiga, men åtminstone i ett fall (L 1580 och 1581) utmärkt komplettera varandra, om ock inskriften även härigenom blivit ofullständig, dels i uttrycket × **þurþr** × **sati** × **stina** × å den här i fig. 32 efter Torin avbildade stenen (L 1582, T 16).

Men vida sannolikare synes mig vara, att mellan de två gavelhällarna legat en lockhäll, som väl även burit sin del av inskriften. Därför talar det å två av stenarna (L 1580 och L 1583, T 17) befintliga uttrycket **lagþi × stain.**

Om utseendet av en dylik lockhäll få vi förmodligen en god föreställning genom stenen B 960, L 1672, T 4 i *Gerums* kyrkomur (Skånings hd), som också säges blivit lagd.

[1] Jfr Sveriges Kyrkor, I, sid. 300, not 1. De där omtalade stenarna tillhöra nu Statens Hist. Museum (inv. 15310).

På Häggesleds kyrkogård finnes en annan vård, »Kung Hägges grav», förträffligt avbildad med fotografi och teckningar av A. Roland och åtföljande konsthistoriska anmärkningar av E. Fischer i Sveriges Kyrkor, I: 2, sid. 297. Denna vård är tydligen utvecklad ur de ovan beskrivna Husabymonumenten lika fig. 31. Men den har, såsom den liggande stenens obetydliga bredd visar, fullständigt förlorat karaktären av gravkista. Gavlarna bevara ännu i huvudsak den från de äldre monumenten kända, toppiga formen, men medan korsen å fig. 31 äro konturtecknade, har å detta monuments ena gavel uthuggits ett kors i hög relief och å dess andra ett i friskulptur. På så sätt lämnar »Kung Hägges grav» förträffliga mellanled mellan gravkisttypen fig. 31 och gravvårdarna dels av den typ, som är välkänd genom Vrigstadsvården (H. Hildebrand, Sveriges Medeltid, III, fig. 298) — vartill som bekant många likar finnas i Västergötland (anf. arb., III, fig. 301 och 302) — och dels av dess förnämligare syskonform, vars bästa representanter, väl tillhörande tiden omkring år 1100, äro Olof Skottkonungs och hans drottnings föregivna gravar vid Husaby kyrka.[1]

2. *Östergötland och Småland.*

Först genom 1912 års lyckliga fynd i Eskilstuna vart det möjligt fullt rekonstruera en gravkista av den märkliga, tidiga form, som fig. 11 och 12 åskådliggöra. Vi ha redan sett, hur ur det förut tillgängliga eller under de senaste åren tillkomna materialet likartade monument kunnat helt eller delvis rekonstrueras och deras sammanmanhang med yngre gravformer ådagaläggas.

Fullt okänd var därför ej den förstnämnda gravkisttypen. Rektangulära, reliefornerade kalkstenshällar, lika fig.

[1] Enligt benäget påpekande av dr Emil Ekhoff äro dessa i sitt nuvarande skick hopfogade av ursprungligen ej sammanhörande delar, vadan i Husaby tidigare funnits fler än två monument av denna art.

17 och 26, hava sedan gammalt tilldragit sig en särskild uppmärksamhet och utskilts som en speciell typ. Dess flesta representanter tillhöra Östergötland, några Småland. De sammanfattas av Liljegren under namnet »lagda griftstenar» (L 1655 ff.).[1] För detta namn talade ej ensamt frånvaron av oristat fotparti, utan även den å några av dem inhuggna satsen **lakþi : stin : üfiʀ** (L 1668, jfr fig. 26 ovan).

Otto Janse har först framhållit deras karaktär av lockhällar till gravkistor genom att å den av honom i Norrköping år 1906 ordnade utställningen av medeltidsföremål från Östergötland anbringa en dylik häll från *Östra Skrukeby*, vilande på en långsidohäll från *Väversunda* med ornering å övre hälften, ungefärligen motsvarande härvarande fig. 16.[2]

Även andra långsidohällar av samma art äro kända från landskapet. Vid år 1914 utförd restaurering av *Hofs* kyrka återfann Janse sålunda 2 dylika med rik ornering.[3]

Fragment av östgötska gavelhällar lika Eskilstuna- och Husaby-monumentens kunna likaså påvisas. Två dylika hava anträffats vid rivning av *Högby* gamla kyrka.[4] En tredje har nyligen av professor S. Curman och dr A. L. Romdahl anträffats vid av dem utförda undersökningar i *Linköpings* domkyrkas golv. Denna sten är, enligt av den förstnämnde benäget lämnade uppgifter, dubbelsidigt ornerad, bär färgrester och har latinsk inskrift med latinska bokstäver inom slingor av rent nordisk form!

En fullständigare översikt av de östgötska fragmenten

---

[1] Runurkunder (Sthlm 1833), även införd i D S.

[2] Medeltidsminnen från Östergötland (Sthlm 1906), sid. II, sid. 2 och fig. 1.

[3] Fornvännen 1915, tilläggshäftet, sid. VII.

[4] Ög (= E. Brate, Östergötlands runinskrifter) 86 och 87, den senare dubbelsidigt ornerad.

kan lämpligen företagas först när E. Brates under utgivning varande arbete över Östergötlands runinskrifter slutförts.

I Småland finnas som nämnt några »lagda grafstenar» (L 1666—1669), och främst två å *Visingsö*, av samma art som lockhällen i Sundby. En som fönsterbord använd och därför ofullständigt synlig gavelsten (L 1287), erinrande om de öländska, har funnits och finnes måhända ännu i *Mörlunda* kyrka.[1] Dess ofullständiga inskrift innehåller orden **[li]tu × raisa × staina × þisa × eftiʀ.**

En andra runsten från samma kyrka (B 1045, L 1286) kan, såsom Liljegren påpekat, förmodas hava varit en gavelsten lik Häggesledsstenarna, varom den erinrar.[2]

3. *Öland, Gotland och Skåne.*

Under rubriken »Parvis reste stenar» sanmanförde Liljegren år 1837 i Runurkunder utom de förut omnämnda från Häggesleds kyrkogård och Mörlunda kyrka några runristade, kanthuggna hällar, befintliga på Öland och Gotland (L 1586—1591).

En närmare granskning skall visa, att åtminstone de flesta av de senare utgöra gavlar till med Eskilstunakistan likartade monument.

I arbetet Ölands runinskrifter av S. Söderberg och E. Brate har den förre närmare beskrivit de i Resmo och Sandby kyrkor fordom eller ännu befintliga stenarna av denna art och framhållit, att de jämte några andra fragment bilda en grupp av nära samtida ristningar, alla befintliga inom samma trakt av södra Öland. Han anser likt Liljegren, att de (parvis) »hört tillhopa».

Sandbystenarna (B 1066, 1067, L 1587, 1586, Öl[3]

[1] Utom den i »Fullständig Bautil» intagna teckningen härav finnes en annan, där mittfältets slingor tecknats något annorlunda, utförd av Hilfeling och förvarad bland hans manuskript i Kungl. Bibl.

[2] Anm. efter L 1585.

[3] Med Öl åsyftas här Söderberg—Brates anförda arbete.

26, 27, som här efter Bautil avbildas i fig. 33 och 34 — tyvärr nu i olika skala — ha sin ornering utförd i kon-

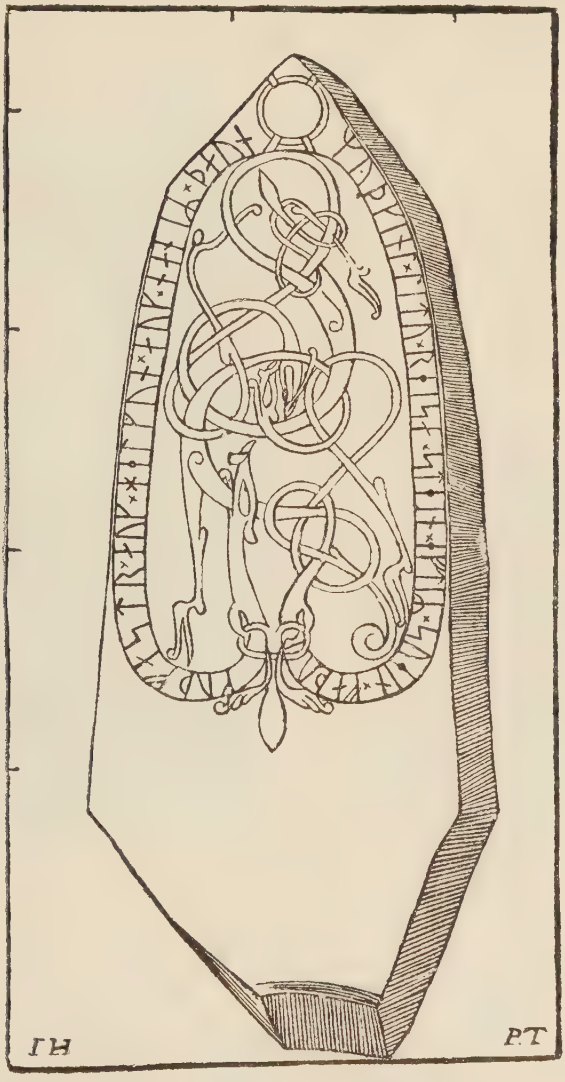

33. Runsten vid Sandby kyrka.

turteckning utan relief. Den ena är från toppen till nedersta inhuggna strecket 186 cm. hög och 98 cm. bred. Motsvarande mått för den andra stenen äro 155, resp. 84.

Deras samhörighet, redan sannolik med hänsyn till överensstämmelsen i form och ornering, bekräftas av in-

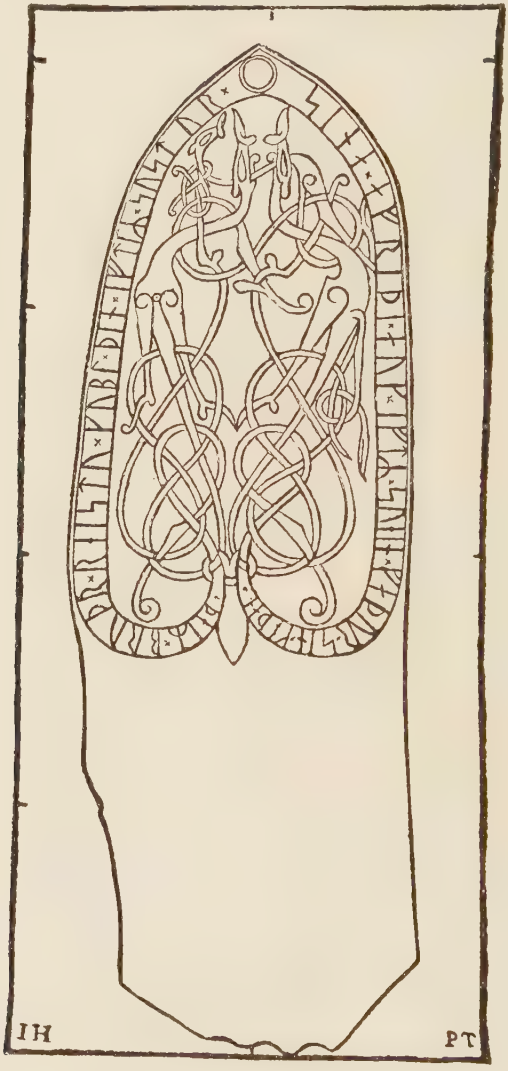

34. Runsten vid Sandby kyrka.

skrifterna, som i Söderbergs översättning lyda:

Den större:

»Gudfast och Helgun och Nenne, moder och söner, läto resa stenen **(stein)** efter fadern Sven».

Den mindres:

»De förut nämnda bröderna **(þeiʀ × brüþr)** reste detta minnesmärke **(kubl × þia)** efter sin syster Åfrid och efter sin gode fader Sven».

35. Gavelhäll från Resmo kyrka.

36. Gavelhäll från Resmo kyrka.

Båda stenarna äro sålunda till minne av Sven, den mindre även till minne av Åfrid. Att Helgun ej deltog i bekostandet av denna sten, finner, såsom S. framhållit, sin naturligaste förklaring genom antagandet, att hon ej stod i släktskap med Åfrid, som egentligen var halvsyster till Helguns söner, född av en annan hustru till Sven.

Innan vi draga konklusionerna ur de observationer, här anförts rörande Sandbystenarna, skola vi undersöka tre från Resmo kyrka.

Den här i fig. 35 återgivna stenen från *Resmo* (L 1588, Öl 4) är till form och ornering nära besläktad med Sandbystenarna. Två skillnader gent emot dessa böra dock framhållas: ornamenten äro utförda i relief, det ornerade baspartiet är endast 24 cm. högt, ett förhållande som dock möjligen kan bero på senare skadegörelse, likt avhuggningen längs ena långsidan.

Inskriften lyder enligt Söderberg:

— **obi ᛁ þairʀ litu ᛁ raisa ᛁ stein[a] ᛁ eftiʀ ᛁ rantui ᛁ moþor sina**

eller efter ett par mansnamn, varav blott slutet av ett är bevarat: »De läto resa stenarna efter Randvi, sin moder.»

Söderberg framhåller, att en märklig blandning runtyper träffas i denna inskrift. **S** har i ordet **sina** formen ᛋ, på de två föregående ställena formen ᛁ; **-ʀ** skrives ena gången ᛦ, andra gången ᛁ; **n** förekommer tre gånger, med kännestrecket olika anbragt för var gång o. s. v. Runorna läsas inifrån och från vänster till höger.

En parallell till denna sten bildar otvivelaktigt den här i fig. 36 avbildade, först efter utgivandet av Söderbergs och Brates runverk anträffade stenen.[1]

Den är, såsom redan mina oretuscherade fotografier torde klargöra, arbetad på samma sätt som stenen fig. 35 (observera den karaktäristiska behandlingen av bottenfälten), och bildar en mindre motsvarighet till denna på samma sätt som stenen fig. 34 till stenen fig. 33. Måtten för den större Resmostenen äro: höjd från nuvarande överkant till ristningens underkant 103 cm., bredd upptill 61 cm., nedtill nu 54, ursprungligen ungefär 70 cm. Den mindre Resmostenens bevarade höjd är 69 cm., dess bredd upptill 40 och nedtill 45 cm.

Runorna skola här, i motsats till den andra Resmo-

[1] Nu tillhörande Statens Historiska Museum (inv. 14533); första gången avbildad i Fv. 1911, sid. 275.

stenen, läsas utifrån och (inbördes) från höger till vänster. Beträffande runtyperna har ristaren å det bevarade partiet ej hunnit utveckla samma variation som å föregående sten. Inskriften lyder:

— **[ste]ina ᛁ eftiʀ ᛁ sueinu ᛁ boanta ᛁ sin ᛁ d** —

Det är: »N.N. lät resa stenarna efter Sveno[1], sin make».

Samtidigt med stenen fig. 35 upptäcktes år 1827 en annan (L 1589, Öl 3), vilken sönderslogs och förkommit. Prosten Ahlqvist i Runsten, som lämnade Liljegren de första uppgifterna härom, meddelade, att den senare hade

37. Runstensfragment, fordom vid Resmo kyrka, rekonstruerat som lockhäll (av c:a 170 cms längd) mellan stenarna fig. 35 och 36.

upphöjda slingor och med avseende på arbetet så fullständigt liknande den andra vid samma tillfälle funna, att »ofelbart samme mästare arbetat begge.»

Av båda stenarna lämnade Ahlqvist teckningar, vilka efter den bevarade stenen att döma voro omsorgsfullt utförda. Hans teckning av den nu förlorade stenen är återgiven i oförändrad storlek i Ölands Runinskrifter. Här återgives samma teckning starkt förminskad (efter originalet) inom en ram, som angiver, hur jag tänker mig stenen kompletterad. Se fig. 37.

---

[1] Prof. O. v. Friesen har meddelat härom: »Det märkvärdiga **sueinu** kunde möjligen vara det latiniserade under medeltiden mycket vanliga Sveno (oböjdt af den latinokunniga ristaren). Var Sveno prest? Eller är **sueinu** fel för **sueinuk** = fsv. *Svenung?*»

Inskriften består delvis av vändrunor, likt den å stenen fig. 36, delvis av vanliga runor, likt den å stenen fig. 35, och läses utifrån.

Dess första del lästes av Ahlqvist:

[þa]iʀ ᛁ brüþr ᛁ litu raisa [staina ᛁ e]ftiʀ

Emot korrektheten i Ahlqvists återgivande av denna del av inskriften har ingen invändning gjorts. Detta gäller emellertid om det återstående inskriftsfragmentet, vilket Söderberg sökt tolka med stöd av inskriften å stenen fig. 35, men jag med mindre ändring av Ahlqvists text tror kunna tydas med tillhjälp av den nyfunna stenen fig. 36. De tre läsningarna lyda:

Ahlqvists: ᛋ ᛁ ᛁ ᚢ ᚾ ᛁ ᚦ ᚢ
Söderbergs: [ᛉ ᚾ ᚦ ᚾ ᚱ ᛁ] ᛋ ᛁ ᚾ ᚴ ᛁ ᚱ ᚴ ᚾ ᛏ ᚢ [ᛁ]
Min: [ᛒ ᚱ ᚾ ᚦ ᚢ ᚱ ᛁ] ᛋ ᛁ ᚾ ᛁ ᚢ ᚾ ᛁ ᚦ ᚢ

Inskriften å stenen fig. 37 i dess helhet antager jag hava haft följande lydelse:

[— ᛁ auk ᛁ — ᛁ þa]iʀ ᛁ brüþr ᛁ litu ᛁ raisa [ᛁ steina ᛁ e]ftiʀ ᛁ [moþor ᛁ sina ᛁ rantui ᛁ auk ᛁ eftiʀ ᛁ broþur ᛁ] s[in ᛁ] sueinu.

Rekonstruktionen visar, att stenen för att passa som lockhäll mellan stenarna fig. 35 och 36 måste förlängas i en utsträckning, som utmärkt passar till de supponerade inskriftdelarnas längd. För överskådlighetens skull repeterar jag efter översättningen av denna inskrift, som bör ha varit monumentets viktigaste, de båda gavelhällarnas, då hela gravvårdens inskrift lytt:

(Fig. 37:) »Bröderna A. och B.[1] läto resa stenarna efter sin moder Randvi och efter sin broder Sveno». (Fig. 35:) »Bröderna A. och B. läto resa stenarna efter Randvi,

[1] Söderberg översätter: »de (på den andra stenen nämnda) bröderna» etc., men flera inskrifter, exempelvis den å Tingsflisan vid Köping (B 1078, L 1297, Öl 46), visa, att namnen kunnat vara utsatta även på denna sten.

sin moder». (Fig. 36:) »C. lät resa stenarna efter Sveno, sin make».[1]

Om denna tolkning är riktig, ha vi här rekonstruerat ett monument motsvarande Eskilstuna- och Husabykistorna fig. 11 och 31, ehuru med (den sannolikt fingerade) kistans lock i markytan. Det var bekostat av 2 (eller 3?) bröder och en kvinna och skulle erinra om en man och en kvinna, vilka båda nämnts å den liggande hällen och dessutom å var sin av de resta. Frånvaron av blodsband mellan Svenos maka och »brödernas» moder förklarar, i likhet med det analoga fallet å Sandbystenarna, varför den förra ej nämnes å den liggande stenen. Huruvida Sveno var broder till »bröderna», såsom jag i rekonstruktionen förslagsvis antagit, är en gissning, som ej finner stöd i bevarade inskriftdelar.

Sedan Resmomonumentet rekonstruerats, ha vi tillräckligt utgångsmaterial för bedömandet av Sandbystenarnas ursprungliga uppgift. Intet hindrar, att de, såsom förut antagits, varit resta parvis och i och för sig bildat ett avslutat monument. Men det bör framhållas, att deras inbördes storleksförhållanden göra det mer sannolikt, att de likt Resmostenarna fig. 35 och 36 stått vid ömse ändar av en liggande och sannolikt ornerad häll lik fig. 37. Då de, såsom Bautilbilderna visa, hava avsevärda delar oornerade, möter här intet hinder för antagandet, att de fungerat som verkliga gavelhällar till en gravkista lik de i fig. 11 och 31 rekonstruerade, ehuru sannolikt med lockhällen i jordytan.

---

[1] Då C. (i min rekonstruktion) endast nämnes å en sten, borde här använts en singularisform (vilken kunnat vinnas genom rekonstruktionen **stein** : **þina**, som dock ej är sannolik, enär demonstrativt pronomen eljest saknas å motsvarande plats å Resmostenarna); men en så sträng kritik får ej anläggas på dessa inskrifter. Jfr uttrycket »läto resa» om lockhällen fig. 37 och andra dylika eller uttrycket »lät lägga» om den otvivelaktigt resta gavelstenen från London (fig. 39).

På *Hulterstads* kyrkogård är anträffad en fyrkantig, dessvärre i den bredare kortändan ofullständig sten (Öl 21) med runinskrift i ramen och av rik slingflätning utfyllt mittfält. Och i byn strax därinvid har hittats ett ursprungligen spetsigt toppfragment av en annan sten (Öl 22) med likartad inskrift och ornering. Genom orden **lit᛫reisa᛫steina** å den förra, **[stei]na᛫Þ[isa᛫e]ftir** (Söderbergs läsning och rekonstruktion) å den senare är det tydligt, att de ursprungligen hört tillhopa, såsom Söderberg framhållit, eller åtminstone till två alldeles likartade monument av samma typ som de från Sandby och Resmo rekonstruerade.

En tredje, kanthuggen sten fanns på 1600-talet i samma kyrka och avbildades då för Bautil (B 1069, L 1568, Öl 19). Den kan ha utgjort gavel till ett liknande monument, varav i så fall ett annat fragment, med ornering, tillförts Statens Historiska Museum år 1915.[1]

Till fragmentet Öl 52 från *Köpings* kyrkogård sluta sig ett stort antal fragment, som år 1915 inkommit till Statens Historiska Museum och ännu bevara färgrester.

En därvarande gavel har haft avrundad avslutning uppåt, en annan, som bär inskrift å smalsidorna och ornering å ömse bredsidor, torde hava varit i huvudsak triangulär. Namnet **Þorkei[ʀ]** tyckes förekomma mer eller mindre stympat å tre fragment.

Huruvida det till samma ristningsgrupp hörande Tovas **kuml** på *Mörbylånga* kyrkogård (B 1074, L 1569, Öl 6) bildat ett i och för sig fullständigt monument eller icke, må lämnas oavgjort.

Avslutningsvis må här framhållas, hurusom av de nämnda kyrkorna Sandby, Resmo, Hulterstad och Mörbylånga bilda en liten grupp för sig, fullt analog med Re-

[1] Stenen Öl 20 förefaller även utgöra en dylik gavel, som haft inskriften anbragt å kanten (likt ett nedan nämnt fragment från Köping) och möjligen ornering å den vid avtecknandet nedvända sidan.

karnegruppen, på södra delen av Öland. På större avstånd från dem ligger dock Köpings kyrka, och än mer Källa kyrka, varest tidigare ett möjligen hithörande fragment funnits.[1]

Beträffande *Gotland* har Liljegren angivit tillvaron därstädes av tvenne parvis resta stenar å Stenkumla kyrkogård (L 1590 och 1591). Men han har även påpekat, att tre stenar med fortlöpande text rests över tre bröder å Sjonhems kyrkogård. Senare hava tillkommit de märkliga Ardre-stenarna.[2]

Ifrågavarande stenar äro av den bekanta gotländska bildstenstypen. Då denna äger självständiga rötter, inom skandinavisk mark vida äldre än de förut behandlade landskapens kanthuggna runstenar, bör det gotländska materialet behandlas med största försiktighet. Jag kan ur min framställning utesluta en dylik behandling, vilken ju f. ö. är att förvänta från annat håll, med så mycket större rättighet, som detsamma ej synes mig hava något väsentligt inflytande på de slutsatser, vilkas framställande utgöra målet med denna avhandling.

Ovan har jag angivit alla de landskap av Götaland, varinom med Eskilstunamonumentgruppen likartade gravhällar äro kända. Det återstår endast att framhålla en vid *Tullstorps* kyrka i Skåne befintlig sten, som genom sin kanthuggning och med hänsyn till den därå anbragta ornamentikens komposition med fördel kan uppfattas såsom stående i släktskapsförhållande till de förut behandlade runstenarne fig. 22 och 25 och likt dessa kan förmodas ha tjänstgjort som gavelhäll. Den avbildas i fig. 38 efter L. F. A. Wimmer, De danske runemindesmærker, IV: 26.

[1] Jfr de sammanfattande anmärkningar rörande denna grupp, som i arbetet Ölands Runinskrifter gjorts av Sv. Söderberg sid. 86 och av E. Brate sid. 130.

[2] H. Pipping i Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. VII, 3.

Dess inskrift lyder:

× **klibiʀ** × **auk** × **ąsa** × **risþu** × **kuml** × **þusi** × **uftiʀ** × **ulf** +

Eller: »Kleppir och Åsa reste detta minnesmärke efter Ulv».

Fig. 38. Runsten vid Tullstorps kyrka.

En runsten vid *Holmby* kyrka i Frosta härad (W IV: 41) hör måhända också till denna grupp. Den är närmast jämförlig med Häggesledsstenarna, men påminner om Tullstorpstenen genom det över undre inskriftraden anbragta skeppet. Dess inskrift innehåller bl. a. orden **risþi** : **stina** : **þesi** (»reste dessa stenar»). Jfr ock W VI: 13.

VI. Runristade gravkistdelar utomlands.

Inom det gamla London äro två märkliga hällar anträffade, vilka påtagligen äga nära samband med de ovan behandlade svenska.

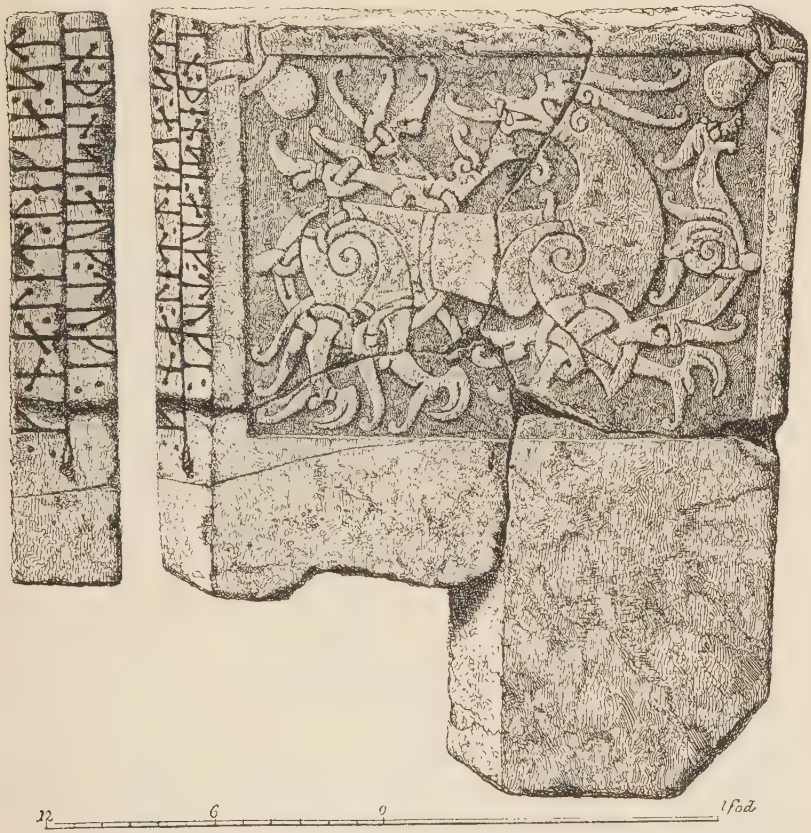

Fig. 39. Gavelhäll från S:t Pauls kyrkogård i London.

Båda äro avbildade och beskrivna av G. F. Browne år 1885[1], den ena därjämte avbildad och beskriven i

[1] »Scandinavian» or »danish» sculptured stones found in London etc., Archaeological Journal, London, vol. XLII, n:o 166. Med hänvisningar till äldre engelsk litteratur. Jfr ock den utförliga framställningen i Annaler for Nordisk Oldkyndighed, Köpenhamn 1852, sid. 271 ff.

Wimmers ovan citerade stora arbete (W I, sid. CXXXV), varur härvarande fig. 39 hämtats.

Den anträffades år 1852 under grundgrävning i lutande ställning nära sydändan av en skelettgrav inom den forna kyrkogården till S:t Paul och förvaras nu i Guildhall-biblioteket. Såsom framgår av bilden, har den fått en omsorgsfull kanttillhuggning, som otvetydigt anger, att den skolat intaga vertikal ställning, då det ovan

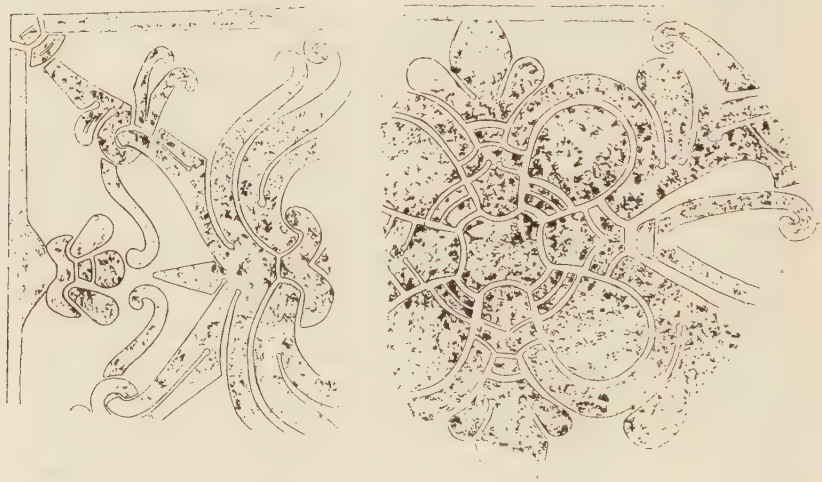

Fig. 40. Lockhäll från Londons City.

jord synliga partiet ägt en nära nog rektangulär form med jämnt horisontal överkant och skarpa hörn mellan denna och sidorna. Ena bredsidan är arbetad i lågrelief och äger en smal ram med löpknutar i övre hörnen.

I fältet ses ett gående fyrfotadjur med tillbakavänt huvud och ett mindre, ormliknande djur, omslingrande dess framben. De upphöjda partierna hava varit belagda med ännu delvis bevarad mörkblå färg. På smalsidan till vänster därom ses i två rader en inskrift, som Wimmer läser sålunda:

: [fi]na : let : lekia : stin : þensi : auk : tuki :

D. ä.: »Finna lät lägga denna sten och (tillsammans med) Toke».

På grund av denna inskrifts lydelse kom T. G. Repp till den uppfattningen, att denna sten endast utgjorde en del av ett större monument, vari ingick en annan, liggande sten — den i inskriften närmast åsyftade — vars inskrift bort komplettera den anförda.

Denna slutsats vann nytt stöd, när år 1884 de i fig. 40 återgivna fragmenten, som några år tidigare anträffats i Londons City, överlämnades till British Museum[1]. Av Brownes teckning framgår, att dessa två efter all sannolikhet sammanhörande fragment äro arbetade i lågrelief.

Likt S:t Paul-stenen ha de även sitt mönster begränsat av en karaktäristisk, smal ram med en degenererad löpknut i det bevarade hörnet. En redigare tecknad dylik pryder ena kortsidans mitt. Huvudbilden a denna häll har varit ett kors, som, ehuru även det på ett egendomligt sätt degenererat, äger ofrånkomlig likhet exempelvis med de på Husabystenarna fig. 27 och 28 återgivna. Observera också en sådan detalj som sönderdelningen av den mot det bevarade hörnet utgående slingan. Goda motsvarigheter därtill återfinnas å många ovan avbildade svenska stenar, exempelvis fig. 25.

Av teckningen synes framgå, att stenen varit i det närmaste rektangulär, ehuru avsmalnande mot ena (högra) kortändan.[2]

Dessa fragments ursprungliga kanter synas på samma sätt som S:t Paul-stenens hava blivit planhuggna, ty på

[1] Fig. 40 efter G. F. Browne i anf. arb. En ny avbildning av samma sten, där det högra fragmentet är vridet 180° i förhållande till det andra, meddelas av H. Schetelig i Kunst og Kultur (Bergen 1911).

[2] Scheteligs figur visar, att det högra fragmentet å fig. 40 bevarar delar av båda långsidorna.

en av kanterna, där f. ö. liksom å den senares runristade kant en djup fåra markerar mittlinjen, har Browne observerat två tvärs över mittlinjen anbragta, visserligen otydliga, men även efter G. Stephens' vitsord säkra, fast av andra betvivlade runor **ki** jämte, omedelbart härefter, stapeln till en tredje.

Tekniken vid framställningen av ornamenten å såväl den förra som den senare är karaktäristisk: »när stenhuggaren ville framställa en fåra, synes han hava börjat med att gräva en grop vid den blivande fårans slutpunkt» (Browne). Lägges härtill det påtagliga tids- och stilsammanhanget mellan de båda ristningarna, torde Browne kunna sägas äga goda stöd för sina slutsatser, att »ehuru det skulle vara svårt att föreställa sig två vid första påseende mera skiljaktiga monument, Guildhall-bibliotekets och Brittiska museets stenar äro av samma nationalitet och karaktär, troligen av samme mästare, möjligen av samma monument».

Detta tänker sig Browne hava haft följande utseende. Den långsträckta stenen har legat på marken över graven, den mindre har stått rest vid dess huvudända.

Supponeras ännu en gavelsten, skulle vi härav erhålla ett monument, fullkomligt motsvarande de ovan beskrivna öländska och dem, varav vi funnit sannolika delar även i originalen till fig. 22, 25 och 38.

Beaktas emellertid det sakförhållandet, att det vore opraktiskt anbringa en inskrift å kanterna av en direkt på markytan liggande sten, torde det vara sannolikt, att den liggande hällen varit avsevärt upplyftad över jordytan och framträtt som locket till en (verklig eller fingerad) gravkista. Fästes ytterligare uppmärksamheten på gavelhällens skarpa, nästan rätvinkliga hörn och dess fullständigt plana översida, synes det mig slutligen vara minst lika goda skäl för framställandet av följande rekonstruktionsförslag: den avlånga hällen kan ha legat som lock

på en överjordisk (grav)kista, uppburen av den senares samtliga fyra sidohällar.

I så fall äga vi ingen fullständig analogi bland de hittills rekonstruerade svenska monumenten, men nedan skola liknande svenska gravkistor från föga yngre tid än dessa behandlas.

Browne framhåller år 1885 med skärpa, att de behandlade Londonstenarna äro utan motsvarighet inom Storbrittanien. Möjligen skulle, med hänsyn även till det efter 1885 insamlade materialet, nya värdefulla rester av liknande monument kunna påvisas. Då jag emellertid saknat tillfälle genom självsyn kontrollera och fullständiga de ur litteraturen möjligen ernåeliga iakttagelserna — vilket beträffande det svenska materialet i många fall visat sig synnerligt behövligt — har jag ej ansett nödigt genomgå den yngre engelska litteratur, vari uppgifter härom möjligen stå att samlas.

Det redan kända är i och för sig tillräckligt för konstaterandet av det faktum, som med hänsyn till denna avhandlings huvudmål är det väsentliga, nämligen att före mitten av 1000-talet likartade kristna gravmonument uppfördes såväl i Sverige som i England, och att den ornering, som anbragts å dessa, äger ett ofrånkomligt stilsammanhang.

En annan fråga, vilken jag ej behöver lösa, är, om de svenska monumenten äro att uppfatta som kopior av en fordom av de i England bosatta skandinaverna ofta använd gravkistetyp, eller om, såsom måhända är sannolikare, Londonmonumentet, vilket ju genom sin inskrift visar sig vara gjort av en nordman, uppförts som ett i England mera främmande monument efter den i hemlandet gängse seden. I varje fall torde det böra förutsättas, att inom vida delar av kristenheten bruket att bygga i jordytan synliga, på ett eller annat sätt utsmyckade gravkistor av sten varit allmänt vid den tidpunkt, som nu behandlas. Att de något yngre västgötska gravmonumenten ha mot-

svarigheter, eller kanske rättare förebilder, i England är sedan gammalt antytt, men knappast bevisat.

Här må en intressant småländsk runristning anföras[1]. Den är anbragt å en oskolad sten (L 1233) vid Rösås i Nävelsjö sn, Småland, och lyder:

ku— : sati : sten : þansi : eftiʀ : kunar : faþur : sin : sun : hruþa : halgi : lagþi : han : i : sten : þr[o] : broþur : sin : a : haklati : i : baþum.

Utöver det vanliga meddelande finna vi alltså här en uppgift om, att en smålänning av sin broder blivit lagd (begraven) i en stenkista i staden Bath i England[2].

Ett annat exempel på, hur en i främmande land fallen nordbo av sin kamrat blivit jordad i en gravkista, erbjuder den nyligen i sekundärt läge inom en hällkista i en stor gravhög å ön Berezanj utanför Dnjepr-mynningen funna runstenen, fig. 41[3]. Dess inskrift lyder:

krani : kerþi : h(u)alf : þisi : iftir : ka(r)l : fi : laka : sin

eller:

»Grane gjorde detta »valv» efter sin kamrat Karl.»

Med valv menas som bekant å flera tidigt romanska gravstenar locket till en gravkista eller möjligen hela kistan med locket, och Berezanjstenen vore i så fall den ena gaveln till en dylik gravvård, såsom T. J. Arne[4] framhåller. Denna hypotes anser jag vara den mest sannolika. Närmast erinrar den om de västgötska Häggesledsstenarna fig. 32.

Vi kunna således lika väl i Ryssland som i England

[1] Jfr L. F. A. Wimmer. De danske Runemindesmærker, IV, sid. 167.

[2] Cementavgjutningar av denna märkliga sten finnas i Statens Historiska Museum och omtalas i O. Montelii vägledning därtill, 10:de uppl., sid. 60. På tolkningen av det å vissa andra svenska runstenar befintliga uttrycket **likhus** vill jag ej inlåta mig.

[3] Efter T. J. Arne i Fornvännen 1914, där F. Brauns redogörelse för fyndet refereras.

[4] Fornvännen 1914, sid. 47, noten.

påvisa av nordbor uppförda gravkistor, till orneringen nära erinrande om de i Sverige samtidigt brukliga. Tydligen voro mera eller mindre monumentala gravkistor av

41. Gavelhäll från ön Berezanj utanför Dnjeprmynningen.

sten då i bruk inom vidsträckta delar av kristenheten. Ett fullständigt utredande därav skulle överstiga mina krafter och ligger f. ö. utanför ramen för denna uppsats.

VII. Monument och gravkistor i Svealand, mer eller mindre beroende av de beskrivna gravvårdarna.

Sedan jag nu genom studiet av i Götaland och i mindre utsträckning även utomlands befintliga gravmonument av den typ, vars bästa, om ock ej konstnärligaste representant Eskilstunakistan är, blir det lämpligt att återvända till Svealand för att undersöka därstädes befintliga monument av samma eller närstående former.

Ovan är framhållet, att i hela Mälardalen utanför Rekarne fullständigt saknas — för så vitt vi få döma av nu tillgängligt material — gravkistor av samma art som den beskrivna Rekarnegruppen. Av Svealands provinser är det endast Nerike, som äger några därmed fullt jämförliga.

I en åker nära *Riseberga* klosterruin i Edsbergs socken har, enligt av kapten A. Lennman därstädes lämnade uppgifter, vid plöjning observerats åtskilliga runristade hällar, tydligen inom en med dem samtidig begravningsplats. Flera hava under årens lopp upptagits och framförts till herrgården, varifrån ett par numera överlämnats till Örebro Läns Museum.

Dessvärre har jag ej haft tillfälle utföra en länge hyst plan att företaga en närmare undersökning å platsen. Endast genom beredvillig medverkan av intendenten Hugo Hedberg har jag blivit i tillfälle att här i fig. 42 och 43 avbilda de två i Örebro Läns Museum befintliga stenarna, vilkas ristningar före fotograferingen av Hedberg förtydligats genom ikritning.

Såsom jag vid ett tidigare flyktigt besök kunnat konstatera, äro båda hällarna av en i landskapet tillgänglig sandstensart (kambrisk) och med avseende på tekniken

varandra så likartade, att deras sammanställande som delar av samma monument ej är uteslutet.

Den ena, fig. 42, är ett fragment av en lockhäll. Den har haft en rent rektangulär form med omsorgsfullt skolade kanter. Dess bredd är 90 cm., dess bevarade längd 86,5 cm., dess tjocklek 11—13,5 cm. Ytan är avjämnad, men ornamenten ej framhävda genom relief.

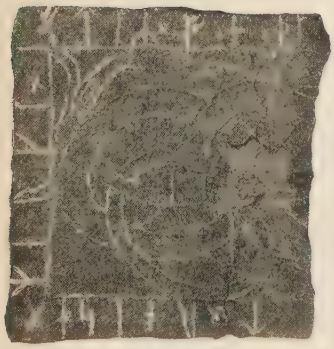

42. Lockhäll från Riseberga i Edsbergs sn, Ne.

43. Gavelhäll från Riseberga.

Inskriften lyder enligt Hedberg:

— [li]t × **reisa** × **merki** × **iftiʀ** × **faþ** —

Uttrycket »(lät) resa minnesmärket» förutsätter tillvaron av gavelstenar. Som sådan har den i fig. 43 avbildade hällen tjänat. Dess ena bredsida är avjämnad intill den avsedda marklinjen (113 cm. under toppen). Stenen är 152 cm. hög, vid markytan 92 cm. bred samt 12—14 cm. tjock. Kanterna äro avjämnade, baksidan rå. Orneringen är här lika litet som å lockhällen utförd i relief.

I *Lista* kyrka av Väster-Rekarne härad finnes en kalkstenshäll med skadade kanter, vilken saknar runor, men genom sin konturtecknade ornering rätt mycket påminner om nyssnämnda gavelsten.[1]

Vid den för några år sedan utförda restaureringen av *Glanshammars* kyrka (i Väster-Rekarnes västra grannhärad) anträffades tvenne nu i Örebro Läns Museum förvarade delar av en reliefarbetad kalkstenshäll, varå endast ett fåtal runor äro synliga, men som äger ett särskilt intresse därigenom, att dess mittfält visar en lyftad arm, hållande ett svärd, och i närheten ett ensamt svärd.[2] Dylika teckningar äro ej observerade på någon av de förut beskrivna stenarna, men återfinnas å de bekanta gotländska Ardrestenarna, vilka måhända tjänstgjort som gavlar i gravkistor.

Då gravkistor av ovan beskrivna former uppförts på så många håll i Götaland och genom Rekarnegruppen erhållit en utpost vid Mälaren, vore det egendomligt, om ej de under den tid, ifrågavarande monument tillhöra, i Mälardalen så flitigt verksamma runstensristarna rönt påverkan av den yppiga ornamentik, som anbragts å de kristna gravkistorna. En undersökning härav blir så mycket mer påkallad, som vi därigenom, tack vare professor O. v. Friesens utredning av de uppländska runstenarnas kronologi, erhålla ett ej föraktligt tillskott till förut befintliga utgångspunkter för gravmonumentens datering.

Det har redan framhållits, huru nära Londonstenen fig. 39 till form och orneringens allmänna komposition påminner om den i fig. 38 avbildade förmodade gravkistgaveln vid Tullstorps kyrka i Skåne och om den likartade stenen fig. 22 i Tumbo kyrka i Rekarne.

[1] Jag känner den endast genom fotografi av lektor E. Brate i K. Vitterhets Akademiens arkiv.

[2] Jfr L 1026—1029.

Huvudbilden å dem alla är ett gående fyrbent djur, tecknat på sätt, som ej är vanligt å nordiska arbeten.

44. Runsten i Lundagård, Lund. 45.

Särskilt Tullstorpsdjuret röjer påverkan av utländska förebilder, bl. a. genom sina dubbla konturlinjer och spiraler, som ej sammanhänga med benkonturerna, eller genom samma drag, som ovan (sid. 53) påpekats karak-

tärisera ornamentiken å de två Sundbystenarna fig. 16 och 17. Tullstorpsdjuret erinrar också nära om dem, som funnits å det nu dessvärre ofullständigt bevarade Hunnestadsmonumentet (W IV: 7—9) och om det, som ses å den stora Jellingestenen (W I: 2), vars främmande, delvis romanska karaktär sedan gammalt påpekats.[1]

Två andra djurbilder, som nära påminna om Tullstorpsdjuret, ehuru de beträffande ovan antydda detaljer

46. Runsten vid Alvared i Åsarps sn, Redvägs hd, Vg.

47. Runsten vid Nasta i Ringkarleby sn, Ne.

skilja sig därifrån, återfinnas å den i fig. 44 och 45 (efter W IV: 37) avbildade Lundagårdsstenen.

Det främmande ursprunget blir här särskilt påtagligt genom det jämte djurbilderna två gånger avbildade, karaktäristiska mansansiktet, vars utländska relationer förut blivit tydligt påpekade av S. Müller.[2]

Det å Tumbostenen befintliga mönstret återfinna vi även å Eskilstunamonumentets gavlar, tydligast å fig. 6.

[1] Jfr S. Müller, Vor Oldtid, (Köpenhamn 1897), sid. 680.
[2] Anf. arb., sid. 670.

Men här har, i samma mån som hällens höjd ökats — förmodligen för att bättre motsvara de samtida runstenarnas proportioner — djurbilden tecknats efter den inhemska konstens lagar (jfr ovan sid. 52) med för den större ytans utfyllande nödiga förlängningar och utväxter.

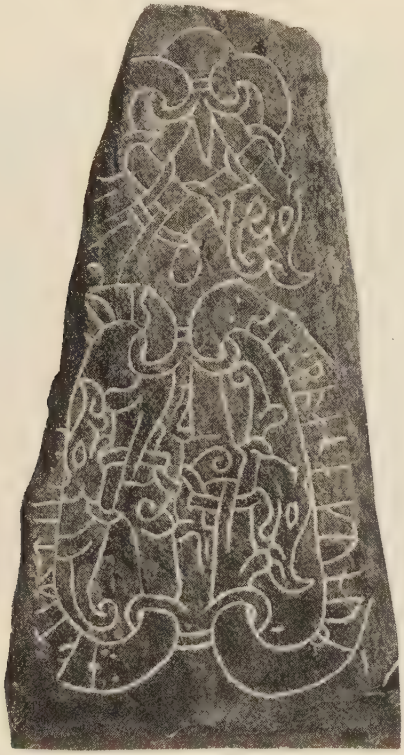

48. Ena bildsidan av runstenen vid Ramstigen i Götlunda sn, Ne.

Andra prov på svenska runristningar, vilka med fördel kunna uppfattas som repliker av det behandlade gavelmönstret, omtolkat efter den svenska ornamentikens lagar, erbjuda exempelvis den västgötska runstenen fig. 46[1] och

[1] Efter T 90 = B 956, L 1405. En västgötsk ristning med djurbilder av en förebilderna mera närstående art är B 968, L 1325, T 62.

en liten grupp runstenar i Glanshammars härad, främst den här i fig. 47 avbildade[1].

De två sins emellan likartade ristningarna å ett block nära vägskälet vid Ramstigen 2,5 km. söder om *Urvalla* by i Götlunda sn, samma hd, av vilka den ena avbildas i fig. 48, äga också anspråk på intresse i detta samman-

49 a. 49 b.

Två invid varandra resta runstenar, Norby, Vårfrukyrka sn, Uppl.

hang.[2] Under ungefärligen samma slingmotiv, som redan tillsatts å fig. 47, och här tydligt visar sig vara så att

[1] Då stenens ristningar en gång blivit av välmenande hand »uppskärpta», ha vissa detaljer, särskilt runorna, ej kunnat med säkerhet tydas med de utgångspunkter, monumentet självt erbjuder. Den här reproducerade fotografien är tagen av förf. efter på dylika grunder år 1908 utförd uppkritning. Jfr B 768, L 1030, R. Dybeck, Runa fol. I, pl. 21: 4.

[2] L 1024, R. Dybeck, Runa fol. I, pl. 20: 1.

säga kopierat efter Eskilstunamonumentet (jfr fig. 5), är anbragt ett annat, som saknar naturligt sammanhang med det förra och tydligen komponerats för en liggande sten (en gravkistas lockhäll), men applicerad på en vertikal yta ger det ena ramdjuret en synnerligen onaturlig ställning.[1]

Återgå vi till det å fig. 22 och fig. 6 använda mönstret, finna vi en grupp repliker därav i Enköpingstrakten. Av största intresse äro tvenne dubbelstensmonument i *Vårfrukyrka* socken. Det ena paret finnes vid *Norby*.[2] Ristningarna, fig. 49 a och b, äro lika stora (1,1 m. höga) och överensstämma med varandra i huvudsak, framför allt beträffande djurbilderna i fälten. Men medan ramen å den ena stenen bildar en enkel fyrkant med avrundade hörn, uppdelas den å den andra upptill, varvid ändarna böjas in för att förrika fältets ornering och sluta i huvud och stjärt.

Inskriften, som är jämnt fördelad mellan de båda ristningarnas ramar, lyder enligt O. v. Friesen:

+ kuþ⟨f⟩astr [+ li]t + akua + steną + tuą + üfti + est + sun sen + aük + selfąn sik + lifsten + risti + runi + üfti + feþrka + tuą + kuþa + trek⟨i⟩a +

D. ä.: »Gudfast lät rista tvenne stenar till sin son Ests och sitt eget minne. Lifsten ristade runorna till minne av två käcka män, far och son».

Av innehållet framgår tydligt, att de två stenarna höra samman.

Det andra parstensmonumentet i Vårfrukyrka finnes vid *Klistad*.[3] Dess ena sten avbildas i fig. 50. Här äro såväl ornering som inskrifter inbördes lika, den enda varia-

[1] Jfr beträffande mönstret å fig. 5 H. Schetelig, En orientalisk stilindflydelse (Kunst og Kultur, Bergen 1911), fig. 1 och 8.

[2] B 639 och 644; L 717 och 718; D I: 89 och 90; v. Friesen, Uppl. Runst., fig. 23 och 24, varefter härv. fig. 49 a och b.

[3] B 641 och 642, L 723 och 722, D I: 85 (= fig. 50) och 86.

tionen åstadkommes genom de smärre slingornas olikartade läggning. Ristningarna äro ungefärligen lika stora. Samma inskrift förekommer nästan utan ändring å båda. Den lyder:[1]

(b)runi : ak : hulm : stin : litu : risa : istin : (þinsa :) uft(i)ʀ : kun : b(i)rn : faþur : sin : kuþ(a)n :

50. Runsten vid Klistad i Vårfrukyrka sn, Uppl.

D. ä.: »Brune och Holmsten läto resa denna sten efter Gunbjörn, sin gode fader».

Det synes lika litet beträffande Klistad-stenarna som beträffande Norby-stenarna kunna råda tvivel därom, att de blivit samtidigt resta. Hur de två stenarna i vardera

[1] De inom parentes satta delarna saknas å endera ristningen. Olikheter beträffande ordskillnadstecken beaktas ej.

monumentet stått inbördes, kan dessvärre nu ej avgöras.[1] Det må observeras, att i båda fallen den enas ristning, särskilt med avseende på mittdjurets ställning, utgör spegelbilden av den andras, vilket givetvis ökade deras verkan, om båda samtidigt voro synliga.[2] Så stå de två av R. Dybeck (8° 61 och 62) avbildade stenarna vid Berga i Husby-Rekarne sn.

Redan i detta läge synas mig dessa parstensmonument erinra, säkerligen avsiktligt, om de två gavlarna till en gravkista lik de från Rekarne beskrivna, varifrån Vårfrukyrkamonumenten väl också lånat sin ornering. Vid gravar behöva de dock ej blivit resta.

Vid bläddrande i ett runverk slår det en var, huru särskilt i Enköpingstrakten vid sidan av de två parstensmonumenten finnas påfallande många ristningar med samma mönster som dessa. Lifsten och hans samtida Tidkume eller den förres lärjunge Bale hava signerat flera av dessa.

Gemensamt för de flesta ristningarna av den nu behandlade mönstergruppen, och framförallt karaktäristiskt för de västligare, ursprungsorten mera närliggande är det förhållandet, att fyrfotadjurens ben genom kringleformigt eller annorlunda lagda slyngor — emellanåt av kroppen till ett mindre, ormlikt djur — blivit fjättrade. Detta gäller även i sådana fall, där ej djurkroppen för övrigt invecklats i en rik slingflätning. Se fig 39, 46, 47 och 22.

Måhända ligger häri en viss symbolik. Skulle detta å gavelhällarna så ofta anbragta djur åsyfta exempelvis den i Uppenbarelsebokens 20:de kapitel omtalade »draken, den gamla ormen, vilken är Djävulen och Satan», och som »bands för tusen år»? På samma sätt, som he-

[1] R. Dybeck meddelade om Norby-stenarna, att den ena låg »några alnar» från den andra, om Klistad-stenarna, att de lågo bredvid varandra med nedvända inskrifter.

[2] Jfr den av Bale — som tagit mönster av Lifsten — i samma socken utförda Tjursåkersristningen, D I: 91.

dendomens symbol, har ju förut det likartade, fast ofjättrade djuret å den större Jellingestenen tolkats. Där motsvaras det, å stenens andra bildsida, av den korsfästes bild.

Denna förmodan skulle ej ha framställts, om vi ej bland gavelhällarna, liksom å Jellingestenen, ägt ett andra mönster, vilket med större visshet kan tillskrivas symbo-

51. Runsten från Skarpåker, nu vid Lindö, i Runtuna sn, Söd.

lisk innebörd. Det å Husabyhällen fig. 25 anbragta mönstret erinrar i mycket om det å Tullstorpsstenen fig. 38. Endast djuret är ersatt av korset, uppburet av det även å den senare befintliga skeppet.

Också detta mönster har repliker i Mälardalen, om ock ej inom Rekarne. En av dessa repliker avbildas här i fig. 51.[1] En likartad finnes i Råby—Rönö sn. O. v. Friesen har kunnat påvisa dess symboliska karaktär ge-

[1] Fig. 51 efter av O. v. Friesen benäget lämnad fotografi. Jfr dens., Runorna i Sverige (Uppsala 1915), sid. 15. Den andra är B 822, L 884.

nom att tyda Skarpåkersstenens i helsingerunor skrivna slutord. De ha befunnits utgöra begynnelsen till en förut okänd Ragnaröksdikt: »Jorden skall remna och himmeln därovan». Skeppet, varå ett kors inkomponerats som mast och segel, är dödsskeppet, som skulle föra den man, till vars åminnelse stenen rests, till en bättre värld, som består, när »himmel och jord» förgås.

Analoga med dessa ristningar äro en i Gamla Uppsala kyrkdörr befintlig ristning, här återgiven i fig. 52 efter

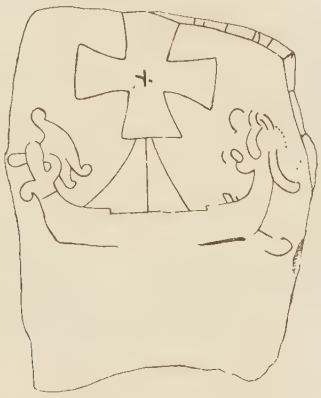

52. Runsten i Gamla Uppsala.

B 380 (L 185) och en på Skansen numera rest sten.[1] Där har emellertid skeppet mist sitt samband med korset och fått en tillsats, som erinrar om vissa framställningar av Tors fiske (rev och tjurhuvud; en förvanskning av det å fig. 52 synliga rodret?).

Det är enligt O. v. Friesen först under tiden för den kände runristaren Asmunds och hans samtida Lifstens och Tidkumes huvudsakliga verksamhet (1025—40), som den rika djurornamentiken blir utnyttjad för prydandet av uppländska runstenar.[2] Han ser de närmaste före-

[1] E. Brate, Skansens runstenar (Meddelanden från Nordiska Museet, år 1897), fig. 4 och 5.

[2] Upplands Runstenar, sid. 34.

bilderna därtill i de på Öland och Gotland befintliga, i kalksten utförda monumenten, vilkas material ju särskilt lämpade sig för dylik bearbetning.[1]

De öländska reliefarbetade eller eljest rikare utstyrda stenarna hava emellertid ovan befunnits alla kunna med större eller mindre sannolikhet uppfattas som delar av kristna gravkistor. Det var nödvändigheten att kanthugga stenarna, som gjorde, att den lösare bergarten här valdes. Den rikare djurornamentikens införande på de öländska runstenarna kan därför tillskrivas den kristna kulturen. Detsamma gäller beträffande Uppland.

Bland den uppländska rikare runstensornamentikens första representanter finna vi det i fig. 49 visade mönstret.[2] Dess huvudbild, ett fyrfotadjur — med fyra synliga ben — synes såsom jag nyss anfört närmast vara lånad från i Västergötland och Rekarne utförda monument av samma art som de öländska, om ock tillvaron av sådana stenar som fig. 33 och 36 (vilka dock äro yngre än anförda uppländska) betygar ett visst sammanhang även med sistnämnda grupp.

Den rika djurornamentiken synes m. a. o. även i Uppland följa den kristna kulturen i spåren, vilket väl överensstämmer därmed, att Asmund själv förmodas ha varit missionsbiskop.[3]

Fyrfotadjuren å de äldsta ornerade uppländska runstenarna bli inom sin provins den första påtagliga återspeglingen av den gryende romanska tidens bekanta förkärlek för samma fantastiska djurbilder, varå stenarna fig. 38, 39 och 45 lämna oss de utländska förebilderna mera närstående exempel.

Det är intressant att jämföra tidpunkterna för utförandet av ovan behandlade runstenar med »lejonbilder». Av de skånska och danska dateras de flesta (W I: 1, IV: 9,

[1] Anf. arb., sid. 20.

[2] O. v. Friesen, anf. arb., sid. 19.

[3] O. v. Friesen, anf. arb., sid. 38.

10 och 26) till tiden 980—1000, Lundagårdsstenen till tiden 1000—25. Londonstenen anses något yngre än den sistnämnda (omkr. 1030). De första uppländska stenarna med djurbilder äro alltså samtida med Londonstenen och yngre än de skånsk-danska.

Detta är ju en naturlig följd av att den kristna kulturen, i vars följe jag anser dessa lejonbilder kommit till Svealand, där vunnit insteg senare än i Skåne och Danmark.

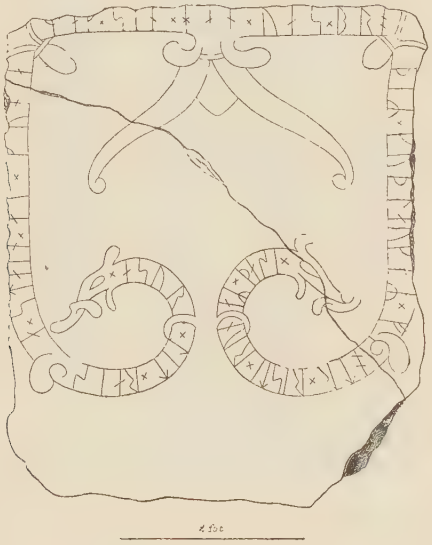

53. Runsten i Ryds kyrka, Danderyds sg, Uppl.

Gå vi till närmast yngre uppländska runstensgrupp, Fots ristningar, finna vi i den av denne ristare signerade Skostenen ett dubbelsidigt ornerat, kanthugget monument, som eventuellt kunnat tjäna som gavel till en gravkista.[1] Detsamma gäller om den här i fig. 53 återgivna, ävenledes av Fot signerade stenen i Östra Ryds kyrka nära Stockholm.[2] Därmed överensstämma en i Angarns

[1] B 314 (ena sidan), L 1550, D I: 34, O. v. Friesen, Uppl. Runst. fig. 33 och 34.

[2] B 224, L 639, D II: 26. Fig. 53 efter D.

kyrka (B 92, L 472, D II: 111) och en vid Torsätra by i Bro härads Ryd (B 271, L 325, D I: 13). Observera likheterna beträffande ramen å sistnämnda grupp och a Londonstenarna fig. 39 och 40.

Fot var enligt O. v. Friesen verksam under en mansålder, började ungefärligen när Asmund slutade, eller vid 1000-talets mitt.

Omkring år 1070 började enligt densamme Öpir (Ybbir, Yppir) utföra runmonument. Denne ristare har tydligen tagit mönster efter de öländska gravkistorna. När rundjurets kropp lagts i två, tre eller flera cirklar,[1] erinras vi sålunda om ristningen fig. 35.

Först från hans tid finna vi ofrånkomliga bevis på att runristade stenar rests vid gravar å kyrkogårdar. Å fyra av Öpirs ristningar ersättes nämligen den eljest städse använda inledningsfrasen »N. N. reste denna sten» av den från yngre kristna gravvårdar i såväl svensk som latinsk form kända formeln: »här ligger (hic jacet) N. N.»

Å en i *Husby-Lyhundra* kyrkas västportal som tröskel använd runsten står sålunda:[2]

iar likr · serifr · broþir + þ — — in · ubir risti ru··R

På *Malstads* kyrkogård i samma härad finnes en runsten med mycket likartad ornering och en på samma sätt börjande, men med bönen »Gud hjälpe anden» slutande inskrift.[3] Vid *Vaksala* och *Balingsta* kyrkor finnas de tvenne återstående stenarna med samma stilisering.[4]

Dessa stenar synas hava blivit kanthuggna och utgjorde kanske de enda ovan jord synliga vårdarna vid gravarna. Att dessa befunnit sig invid (föregångare till) nämnda kyrkor, kan ej betvivlas.

[1] O. v. Friesen, anf. arb., sid. 69.
[2] L 607, D II: 254.
[3] D II: 260, O. v. Friesen, anf. arb., fig. 43.
[4] Jfr O. v. Friesen, anf. arb., sid. 71.

Såsom liknande gravmonument få måhända även uppfattas några i *Sigtuna* anträffade runstenar, ristade av Sven, vars ornamentik synes erinra närmast om Öpers.[1]

Dessa ha tyvärr blivit starkt skadade, en av dem visar sig dock ha ägt en ovan jord liksidigt triangulär form med omsorgsfullt avjämnade kanter. Den ofullständiga inskriften å en av de andra slutar: **hna firþi til sihtu-**

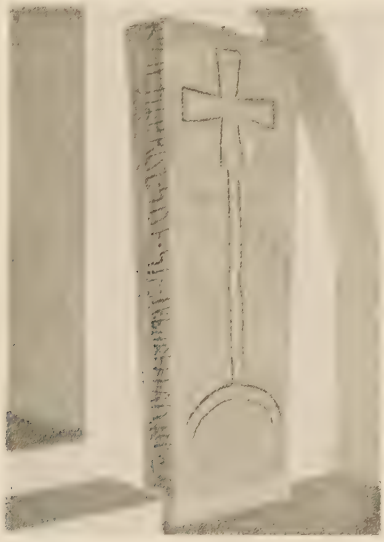

54. Lockhäll i Norrsunda kyrka, Uppl.

num. Åsyftas här, att liket av den, till vars åminnelse stenen rests, förts till Sigtuna för att vid kyrka begravas?

Ett par andra stenar i samma trakt tillhöra ofelbart kristna gravkistor, vilkas takhällar de varit. Främst är att märka den i fig. 54 återgivna *Norrsundastenen*. Dess betydelse har redan framhävts i arbetet »Sveriges Kyrkor» (bd IV, h. 1), varur beskrivning och bild hämtats.

Hällen är av gävlesandsten, dess översida visar endast

[1] B 301, L 11—13, D 199 och 200, O. Juel, Sigtunas runstenar (Upplands Fornm.-förens:s Tidskrift, bd 6: 1), fig. 1, 2 och 4.

ett enkelt likarmat kors, uppburet av en hög stam på rundbågig fot. Runt hällens fyra planhuggna kanter löper en runinskrift, som enligt O. v. Friesen (därsammastädes) betyder: »Vig lät göra denna vård till minne av sin son Jorund. Och Björn och Rörik (läto göra den) till minne [av sin broder]?». Tydligen har, såsom i ovannämnda arbete framhålles, stenen *legat*, »troligen på ett underrede», eller, tydligare sagt, som lock på en (verklig eller fingerad) gravkista. Den dateras i anförda arbete till slutet av 1000-talet.

En snarlik sten finnes vid Norrsunda grannkyrka *Odensala*.[1] Den ligger nu, såsom redan på 1600-talet, som tröskelsten innanför torndörren. Dess mittfält upptages av ett likarmat kors på hög fotställning, snarlikt den nyssbeskrivna bilden å Norrsundastenen, kring korset är böjd en runristad slinga, meddelande namnen på dem, som »läto göra (detta minnes-)märke». Stenen förefaller ej vara lika omsorgsfullt kanthuggen som den i Norrsunda. Den är likväl jämnbred och har haft rätlinig avslutning i båda kortändarna (jfr B 170).

Till samma grupp hör förmodligen ännu en tredje sten med liknande kors och kanthuggning, men starkt skadad och utan runor. Den låg förr i koret till S:t Pers ruin i *Sigtuna*, men fördes för några decennier sedan till Statens Historiska Museum.[2]

I Stockholms omedelbara närhet finnas några lockhällar av samma karaktär. En träffas sålunda i *Spånga* kyrka (B 152, L 1679).

[1] B 170, L 1556, D II: 217.

[2] O. Juel, fig. 3; jfr Densamme, fig. 8.

VIII. Avslutande anmärkningar rörande de behandlade gravkistornas kronologi och typologi.

1. *Kronologi.*

Jag inför här några anmärkningar rörande de ovan behandlade gravkistornas kronologi och typologi, vilka ej tidigare kunnat framställas.

De öländska monumenten tillhöra, såsom S. Söderberg framhållit, en stilgrupp, som finner sina uppländska motsvarigheter bland Balles och Öpers ristningar.[1] Den förre av dessa började sin verksamhet omkring år 1050, den senare omkring år 1070.[2] Att de öländska ej kunna vara tidigare än dessa framgår redan av den å dem konsekvent uppträdande betydelsen *o* hos oss-runan.

Beträffande Rekarnegruppen, vars flesta representanter jag ovan (sid. 49 ff.) fördelat i tvenne åldersklasser, förekommer oss-runan endast å Eskilstunakistan (**tofi, hiok**). För den äldre Rekarnegruppen hänvisas dels till de friska lån, den företer, från en främmande ornamentik, varpå nya exempel, infallande mellan 1025 och 1050 (i allm. 1040-talet) nedan (sid. 135 ff.) skola framdragas vid studiet av Rekarnebygdens övriga runristningar, dels till Sundbylockhällens, fig. 17, allmänna sammanhang med Husabyhällen fig. 26, varå oss-runan betyder *a* ([**stain:**] **piną**), och med de likartade östgötska, där i samma avseende »nystavning» synes varit tillämpad, när detta kan konstateras.[3]

[1] Ölands runinskrifter, sid. 86.

[2] O. v. Friesen, Upplands Runstenar, sid. 61 och 69.

[3] B 864, L 1655 (**koþan**); L 1656, v. Friesen, Runorna i Sverige (Uppsala 1915), fig. 23 (**siol**; **moþiʀ**); Ög 2 (**aok**); Ög 37 (**aok**); Ög 51 (**koþ**; **sihol**); Ög 74 (**siaol**); Ög 78 ([**k**]**oþan**); O. Janse, Medeltidsminnen från Östergötland, fig. 1 (**uibiorn**; **koþan**).

De östgötska stenarna, vilka enligt O. v. Friesen[1] äro något äldre än 1100-talets början, synas mig i allmänhet äga en vida mera degenererad ornamentik.[2] Jag anser därför sammanhanget med Husabystenen vara för dateringen av Rekarneristningarna fig. 17, 15 och 18 det betydelsefullaste. De torde snarast tillhöra 1040-talet.[3] Långsidohällen från Sundby, fig. 16, med sina friska impulser från utländsk konst måste anses samtidig eller kanske snarare något äldre än dessa. Den tillhör ju också samma nejd, där redan omkr. år 1025 Sigurdsristningen utförts. Näsbjörns arbeten åter, fig. 5—10, 13 och 20, kunna förläggas till omkr. år 1050 eller tiden kort därefter. Den ovan sid. 47 omnämnda Listastenen och Risebergastenarna fig. 42 och 43 torde av ornamentiken att döma vara ännu något yngre.

Huruvida Tumbostenen fig. 22 med hänsyn till den egendomliga runskriften låter sig dateras till 1000-talets andra fjärdedel, såsom eljest bäst sammanfölle med min uppfattning, vågar jag ej avgöra.

Vi ha redan sett, att de uppländska runristarna Asmund, Lifsten, m. fl., huvudsakligen verksamma under generationen närmast före 1050, tagit mönster från sådana kristna gravkistor, vilkas närmaste representanter de äldre Rekarnegravkistorna varit. Den försökta dateringen av de senare medgiver också, att de kunnat fungera som förmedlare av ifrågavarande mönsters spridning från Skåne via Västergötland till Uppland. Huru de gradvis äldre

[1] Runorna i Sverige, sid. 28.

[2] Jfr dock stilsammanhanget mellan den tydligen oriktigt avtecknade Ög 51 (B 921, den största) och härv. fig. 17, och mellan Ög 55 från samma kyrka och härv. fig. 16.

[3] I Fv. 1915, sid. 221, har jag sökt framlägga skäl för en förmodan, att den Holmvid, över vilken stenen fig. 17 blivit lagd, själv rest en minnessten (fig. 66 nedan) över en son, som var faren med Ingvar. Detta låter sig ju väl förenas med det ovan sagda.

gavelhällarna med samma fyrfotadjur i London, Skåne och Danmark daterats, har ovan (sid. 94) anförts.

2. *Typologi.*

Vi ha ovan sett, att med de svenska likartade gravkistor utförts lika väl i England som i södra Ryssland, visserligen i de åberopade fallen av nordbor (med inskrifter på norrön tunga), men ändock tydligen förutsättande, att liknande gravkistor av sten samtidigt användes av de kristna folken i dessa trakter eller sannolikt allestädes inom den kristna världen.

Som utslag av denna allmänkristna sed måste alltså de svenska gravkistorna uppfattas. Därav följer, att de olika svenska lokalgrupperna ej behöva uppfattas som direkt utvecklade ur varandra. På så sätt blir det förklarligt, att ensamt den öländska gruppen någon gång visar vingade djur.[1]

Då denna grupp även eljest saknar konstnärligt och typologiskt samband med de sinsemellan närbesläktade gravkistorna i Husaby och Rekarne, betyder detta, att den första missionen i Rekarne, varom därvarande gravkistor, såsom nedan skall påvisas, utgöra de bästa vittnesbörden, var utgången närmast från Västergötland, men att den kristna kyrkan i dessa båda landskap ägde sina utländska rötter på annan ort än den öländska missionen, varmed Sigtunamissionen synes varit befryndad, liksom den förra av allt att döma börjat något tidigare än den öländska.

Den enklare bland de monumentala gravkisttyperna är tydligen den, som fått enbart lockhällen ornerad. Till

[1] Å stenen Öl 21 och troligen å Öl 27 = härv. fig. 34, vilken senare figur dock i detta avseende (beträffande det högra djurets yttre extremitet, ben eller vinge?) synes vara inkorrekt tecknad.

sådana kistor höra förmodligen flertalet östgötska lockhällar, enär vid sidan av det stora antalet dylika relativt mycket få ornerade sidohällar och gavlar äro observerade.

Till samma typ hör vidare den till 1000-talets sista årtionden hänförbara gruppen uppländska gravkistor, vars förnämsta representant Norrsundastenen fig. 54 utgör.

En förnämligare och tidigare representant för samma grupp är möjligen den av Londonstenarna fig. 39 och 40 rekonstruerade gravkistan.

Likt dennas har Norrsundakistans sidohällar varit delvis synliga ovan jord, enär de på lockhällarnas kanter (fig. 40?, fig. 54) anbragta inskrifterna eljest blivit svårläsliga.

Redan från Mykenetid och klassisk tid äga vi talrika exempel på, att vertikalställda ornerade stenar uppställts över eller nära underjordiska gravar. Exempel på att samma sed upptagits även i Norden erbjuda bl. a. de gotländska bildstenarna från folkvandringstiden.[1] Att rikt ornerade gravvårdar, varå korset spelade en dominerande roll, under en sen del av vår vikingatid voro allmänna förstädes inom den engelska övärlden, bl. a. hos nordborna på Man, är också allmänt känt.[2]

En kombination av gravkistan med synlig lockhäll och den resta gravvården har därför mycket tidigt uppstått inom de länder, varifrån gravseden fortplantades till Norden.[3] Den hade naturligtvis här, i runstenarnas land, de största utsikter att bliva upptagen, då man på

[1] Jfr F. Nordin. Till frågan om de gottländska bildstenarnas utvecklingsformer. (Studier, tillägnade Oscar Montelius, Sthlm 1903, sid. 142 ff.).

[2] Jfr senast H. Schetelig. Stil og tidsbestemmelser i de nordiske korsene paa oen Man (Opuscula archæologica O. Montelio dicata, Sthlm 1913, sid. 391 ff.).

[3] Jfr gravfältet vid Kaiser-August nära Basel. Se D. Voilliers beskrivning därav i Anzeiger für Schweizerische Altertumskunde, år 1912, sid. 281.

så sätt lyckligt ersatte den förut på högen resta staven med den dödes namn eller den därinvid ställda runstenen.[1]

Det var här som beträffande gravkistorna utan uppstående gavlar en smak- eller snarare en kostnadsfråga, om lockhällen skulle placeras tillräckligt högt för att tillåta anbringandet av ornerade långsidohällar därunder. Eskilstuna- och Hammarbykistorna i Rekarne beteckna en extraordinär, sen utvecklingsform av denna typ, förebådad av de mera stabila Husaby-, Sundby- och Jäderkistorna. På Öland synes denna monumenttyp dock ej vara företrädd.

[1] Jfr O. v. Friesen, Uppl. Runst., sid. 32 och 37.

IX. De första kyrkorna i Rekarne.

De beskrivna gravkistorna samt de därur framvuxna vårdarna äro, såsom ovan framhållits, otvivelaktigt uttryck för kristen kultur. Och detta i vida högre grad än de samtidigt och dessförinnan uppträdande korsmärkta runstenarna. Ty det är ej rimligt att tänka sig en ovan jord stående gravkista lik den från Eskilstuna rest i en hage bland gravkullar och bautastenar. Den fordrar ett slutet rum, (en kyrka eller) en kyrkogård. O. Janse har också med tanken härpå framhållit, att alla de av honom kända östgötska hällarna lika fig. 17 eller fragmenten av dylika finnas i eller invid kyrkor (inom kyrkogårdsmuren).[1] Samma förhållande har av Sv. Söderberg påpekats gälla, med ett obetydligt undantag, beträffande de öländska monumenten med kanthuggning och rikare ornamentik.[2] Det gäller också de anförda skånska ristningar, som kunnat förmodas tillhöra gravkistor, London-gaveln och slutligen även Rekarnestenarna. Av de sistnämnda stod t. o. m. en (fig. 16) ännu år 1915 på kyrkogården strax invid nuvarande kyrkan i av allt att döma ursprungligt läge.

Endast Eskilstunakistan är ej anträffad invid någon kyrka, men sid. 4 ff. har framlagts utförlig bevisning för, att en dylik funnits därstädes under medeltiden.

I Rekarne hava alltså redan under årtiondena omkring 1050 kristna kyrkor funnits på samma platser, där än i dag Sundby, Hammarby, Jäders och Tumbo kyrkor stå, där nuvarande Klosters sockens kyrka stått och eventuellt även där Fors sockens kyrka (Eskilstuna stadskyrka) nu står (jfr sid 41).

---

[1] Medeltidsminnen från Östergötland, sid. 2.

[2] Ölands Runinskrifter, sid. 87. Undantaget utgöres av ett mindre fragment i Hulterstad, jfr ovan sid. 72.

Av Rekarneslättens landskommuner äro härmed uppräknade de flesta, endast Vallby, Torshälla och Kjula återstå.

Jag tror därför, att hela Rekarneslättens befolkning vid 1000-talets mitt varit kristnad och i tämligen fasta former ägt den kyrkliga organisation (sockenindelning), som ännu i dag kvarstår.

Från Rekarne skogsbygder föreligga, som ovan nämnts, inga fullt likartade och samtida gravkistdelar. Att emellertid den kristna kulturen nått hit redan under 1000-talets senare hälft, synes framgå av de sid. 47 omtalade ristningarna i Öja, Husby och Lista.

Av de kyrkor, som under 1000-talet rests på Rekarneslätten, äro inga rester kvar, eller åtminstone ha sådana hittills ej blivit observerade. Hurudana dessa kyrkor varit, är emellertid påtagligt. De ha byggts av trä, förmodligen i stavkonstruktion, lika det antal dylika från Götaland och Nerike (Mosjö), vilka där Emil Ekhoff gjort till föremål för en nu under tryckning varande redogörelse.

Av Botvidslegenden erfara vi, att den helige Botvids broder till martyrens ära lät uppföra en kyrka av trä, vilken invigdes år 1129, samt att denna redan år 1176 blivit ersatt med en stenkyrka.[1] Genom de åtföljande uppgifterna om namnen på de tvenne biskopar, som vid vardera tillfället förrättat invigningen, vinna dessa årtal större sanningsvärde. Talrika iakttagelser från skilda håll ge vid handen, att även en stenkyrka ofta efter en mycket kort tillvaro åter nedrevs för att giva plats åt en ny av större dimensioner.

Det ligger sålunda intet orimligt i, utan är tvärtom fullt överensstämmande med vad man kunnat vänta, om de vid eller före 1000-talets mitt uppförda träkyrkorna i Rekarne redan omkring år 1100 började ersättas av stenkyrkor. Så synes i själva verket hava varit fallet.

[1] SRS II: 1, sid. 382.

När jag för studiet av eller sökandet efter de ovan beskrivna gravkistdelarna i Rekarne besökte Tumbo, Jäder och Hammarby kyrkor, kunde jag ej undgå att lägga märke till de mycket ålderdomliga stenskulpturer, som där finnas infästade i kyrkmurarna.

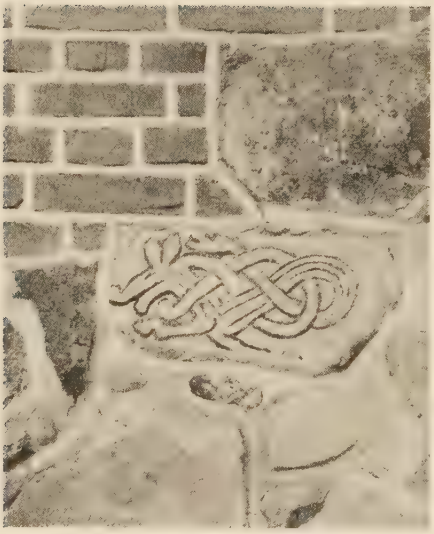

55. Skulpterad sten i Jäders kyrkas södra mur. Söd.

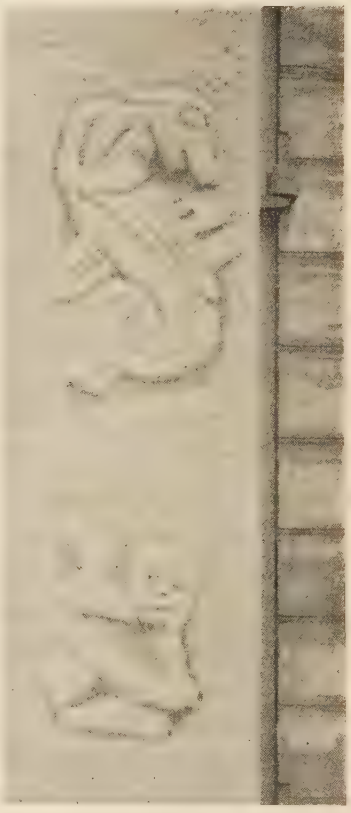

56. Skulpterade stenar i Tumbo tornportals vänstra (norra) post. Söd. Ej fullt $^1/_{10}$.

Den ålderdomligaste prägeln äger dels den i fig. 55 avbildade stenen, som sitter infästad i södra långhusmuren till Jäders kyrka, nära den s. k. limpan (en runristad klotsten, D 8° 31), dels de två stenarna i Tumbo västportal, fig. 56.[1]

[1] Fig. 55—59 efter fotografier av förf., fig. 56—57 b äro retuscherade.

En av de senare äger ju en tydlig karolingisk ornamentik.[1] De två andra erinra med sina vingade djur närmast om arbeten av den nordiska stilgrupp, som dr Emil Ekhoff nyligen behandlat i samband med skildringen av Kungsårabänken.[2] En romansk, men ändock kanske lika ålderdomlig prägel bära de i samma kyrkas sydportal[3] infogade stenarne fig. 57 a och 57 b och några därovanför befintliga.[4]

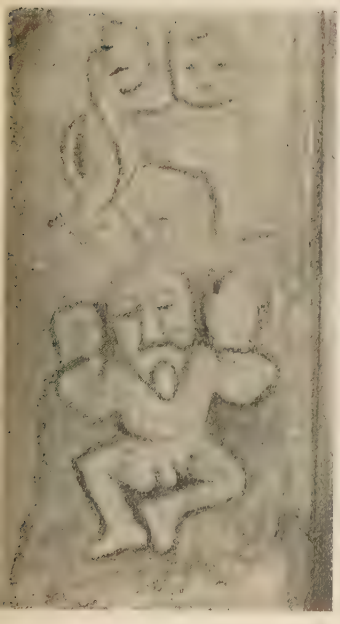

57 a. Ung. 1/10. 57 b. Ung. 1/10.

Skulpturer å stenblock i vänstra (västra) dörrposten till portalen fig. 20 i Tumbo kyrka. Söd. Undre bilderna å två kant i kant ställda ytor av samma kubiska block.

[1] Jfr härom S. Müller, Dyreornamentiken i Norden (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1880), kap. V (sid. 324 ff.); Dens., Vor Oldtid (Kphvn 1897) sid. 673 ff. (obs. fig. 427).

[2] Fv. 1907, sid. 49 ff.

[3] Dess yngre öden hava ovan behandlats sid. 42.

[4] Den ena av dessa visar en man, som höjer ett tillhygge mot ett djur, vilket han fasthåller i nackskinnet. Bakom honom ses en

Till samma stilgrupp och måhända föga yngre tid höra också de två sinsemellan lika stora mansansiktena, synliga å fig. 58 och 59, som nu äro inmurade på olika platser i Hammarby kyrka. Observera, huru mustaschernas spetsar äro inrullade såsom exempelvis å fig. 66.

Även genom sin grundplan visa Tumbo och Hammarby jämte några andra Rekarnekyrkor sin höga ålder. Tumbo kyrka är en av Södermanlands fyra kända absidkyrkor.[1]

58. Hammarby kyrkas sydportal. Söd.

59. Del av tornbågen i Hammarby, sedd från öster.

eld på ett altare (Kains offer?). Den andra visar ett fyrfotat djur framför en dubbelkolonn e. dyl. och synes hava fyllt samma uppgift som en likartad sten i Hardemo västportal. Jfr A. Lindblom, Kyrkor i Närke (Sv. Turistföreningens Årsskrift 1911), sid. 108 (med fig.). Båda de nu nämnda Tumbostenarna äro ofullständiga.

[1] Den andra bevarade är Kärnbo ödekyrka nära Mariefred. På Peringskiölds tid funnos absider även till Botkyrka och Nykyrka. Jfr R. Steffen, Romanska småkyrkor i Östersjöländerna (Sthlm 1901), sid. 11 och 24. Beträffande de två där nämnda kyrkorna med förmodade fyrkantiga absider, se nedan sid. 110.

Till samma typ, d. v. s. med litet kort langhus och lägre, smalare kor, hava bl. a. Sundby, Hammarby och Vallby kyrkor hört.[1] Om dessa gjorde jag vid ett hastigt besök sommaren 1915 några iakttagelser, som här i all sin ofullständighet må anföras.[2] De äga alla tre små romanska torn med kvadratisk grundplan (inre mått 2,5, 2,7 och 2,55 m.). Västportalerna i Sundby och Vallby äro vidgade, men i Hammarby ses ännu en trång, rundbågig portal med konstlös omfattning. Öppningarna mellan tornens bottenvåning och långhuset äro i Hammarby och Vallby upphuggna till tornrummets fulla bredd och spetsbågigt avslutade, men i Sundby bevarar tornbågen sin trängre, romanska form.

Det ursprungliga långhuset i Sundby har en inre bredd av 4,85 m., en längd av något över 9 m. Därutanför fanns på Peringskiölds tid ett lägre och smalare, rakslutet kor.[3]

Hammarby och Vallby hava ursprungligen ägt långhus av samma obetydliga dimensioner som Sundby (inre bredd 4,75, resp. 5,30, längd c:a 9—11 (?) m.). Båda hava emellertid, efter rivning av de förut förmodligen befintliga mindre koren, under medeltiden blivit utökade, med oförändrad bredd, till ungefärligen dubbla längden. De tre kyrkornas långhus ha under medeltiden erhållit kryssvalv, vilka i Sundby (där de nu bortbrutits) och i Vallby vilat på i kyrkomuren insatta råa konsolstenar. Ovan valven har jag i Vallby iakttagit de gamla takstolarna, som visa,

[1] Om de haft absid, kan nu ej avgöras, utom möjligen genom grävning under kyrkgolven.

[2] Då en ingående undersökning av Rekarne kyrkor förberedes för arbetet Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium, torde läsaren snart kunna erhålla komplettering och måhända korrigering af dessa uppgifter.

[3] Kyrkor i Södermanland, år 1686, ms. i Kungl. Bibl. Nu är koret nedrivet, långhuset utökat med en åttkantig tillbyggnad o. s. v.

att den västra hälften tidigare haft ett trebrutet innertak av trä, medan den östra hälften erhållit ett tunnvalv av samma material.

Torshälla kyrka har ursprungligen haft långhus och kor av samma form och, ehuru något större, samma relativt obetydliga dimensioner, som ovan beskrivits rörande Sundby.

Torshälla kyrkas kor och långhus hava båda bevarats, enär kyrkan blivit tillbyggd åt väster, varefter det ursprungliga långhuset förändrats till kor.

Samma utveckling har den likaledes till det gamla Rekarne hörande Torpa kyrka undergått. Dess utifrån rakslutna östra kormur har invändigt en absidliknande nisch.[1]

Torpa kyrka äger anspråk på särskilt intresse, enär därstädes även finnas fyra om de i fig. 57 a och b avbildade Tumbostenarna erinrande skulpturer i det ursprungliga långhusets södra mur nära dess västra ända.[2] Antikvarien O. Janse har benäget meddelat mig, att dessa vid kyrkans nyligen undergångna restaurering befunnits kvarsitta i ursprungligt läge kring en igenmurad portal, vars tympanon dock tyvärr gått förlorat genom uppbrytandet av en fönsteröppning.

På grund härav är det tydligt, att de ovannämnda skulpturerna i Tumbo och Hammarby tillhört portaler till de små romanska kyrkor, vilkas bevarade partier ovan angivits.[3] Det i fig. 58 avbildade manshuvudet torde ännu i det närmaste kvarsitta på ursprunglig plats; när portalen

[1] Jfr planritning av den äldre kyrkan i Herman Hofberg, Västmanlands fornlämningar och minnesmärken (Västmanlands Fornminnesförenings Årsskrift, VII, sid. 54), ävensom C. G. Eckerberg, Torpa kyrka (Till hembygden, en julhälsning från präster i stiftet, 1912), sid. 103 ff.

[2] Avbildade av H. Hofberg, anf. arb., sid. 58. Nr 1 bär runinskrift. Jfr G. Stephens, The old-northern Runic Monuments, III, sid. 344 ff.

[3] Om Tumbo kyrka förlängts åt väster, har jag ej undersökt.

vidgades, flyttades dess pendant till den samtidigt ombyggda tornbågen (fig. 59). Jäderstenen fig. 55 har på samma sätt ingått i en liknande kyrka, varav delar eller åtminstone materialet finnes i den nuvarande kyrkan på samma plats.

Ytterligare må antydas, att inom Rekarne skogsbygd åtminstone Husby och, å Peringskiölds tid, Stenkvista, men sannolikt ännu några kyrkor bevarat delar av likartade romanska anläggningar.

Det torde ej vara möjligt, att eljest inom Södermanland påvisa någon trakt, där romanska kyrkor av denna typ kunna påvisas eller ens förmodas hava funnits i motsvarande antal. Stenskulpturer lika de ovan beskrivna i Jäder, Hammarby, Tumbo och Torpa äro ej kända från ytterligare någon enda kyrka inom hela Mälardalen. De finna däremot, liksom hela byggnadstypen, sina bästa motsvarigheter i Västergötland.[1]

De små romanska kyrkorna i Rekarne, delvis uppförda redan vid 1100-talets början, bilda sålunda för sin tid en inom Södermanland nära nog lika enastående stilgrupp, som de minst ett halvt århundrade äldre gravkistorna inom samma nejd bilda för sin tid.

Deras sammanhang med bekanta västgötska kyrkor av samma ålder förmedlas av några Nerikeskyrkor.[2]

Studiet av de äldsta stenkyrkorna i Södermanland har sålunda lett till ett resultat, analogt med det på grundvalen av 1000-talets gravkistor vunna. Jag har m. a. o.

---

[1] Jfr exv. den av E. Fischer i Sveriges Kyrkor, I: 1, beskrivna Gösslunda kyrka i Kållands hd, vars äldsta delar där dateras till omkr. år 1100, och som i sitt äldsta skick återgett det ovan beskrivna Rekarneschemat.

[2] Jfr ovan sid. 107, not 4; den vänstra gruppen å Strö-skulpturen, Sveriges Kyrkor, I: fig. 95, äger en motsvarighet i Sköllersta kyrka. Båda motiven äro ju i den romanska formvärlden ej sällsynta.

på tvenne skilda vägar arkeologiskt belagt samma skillnad mellan Rekarne och återstoden av Södermanland, som i det första kapitlet påpekats under yngre medeltiden framskymta i litterära dokument rörande peterspenningen och kyrkotionden.[1]

Genom dessa och nedan framdragna iakttagelser hade jag också vunnit den bestämda övertygelsen, att bakom legenden om den helige Eskil — med den anspråksfulla titeln biskop i Sverige Nordanskog — låg bl. a. det faktum, att det lilla Rekarne, med Ekilstuna som centrum, redan under 1000-talet bildat en kristen bygd med relativt välordnad kyrklig organisation, innan jag genom professor O. Almgren fick underrättelse om docenten Sven Tunbergs intressanta, av mina studier oberoende undersökningar av ett italienskt dokument, som visar, att Eskilstuna år 1120 var biskopssäte. Till skildringen av detta återkommer jag i denna avhandlings sista kapitel.

Det kan därefter knappast råda tvivel om, att ej i Rekarne omkring Eskilstuna redan under 1000-talet bildats ett stift med sockenindelning, som än i dag i huvudsak består. Och detta innan ännu den kyrkliga organisationen av landskapets återstående delar vunnit fasta former. En antydan därom ligger måhända också i det förhållandet, att Rekarnesocknarna, särskilt de å slätten, ha så obetydlig areal eller kyrkorna så nära varandra. Detta erinrar om sockenindelningen i Västergötland, men kontrasterar exempelvis skarpt mot förhållandena i den bördiga Vingåkersbygden.

[1] Ett nytt litterärt dokument, antydande Rekarnestiftets forna tillvaro, kan möjligen ses i ett i Strängnäs domkapitels arkiv befintligt aktstycke från 1613, som uppräknar »medh huadh skääll, som kann bewijsas, att Wäster Rekarna, Glantzhammar, Norebergh, Lillekyrkia, Göthlunda, Tumbo, Torpa och Öija haffua legatt under Stregnes stifft». Denna akt är avtryckt av H. Lundström i Kyrkohistorisk Årsskrift 1911, sid. 140 f.

Den uppfattning av sockenindelningens högre ålder i Rekarne än i övriga delar av Södermanland, som jag här sökt stödja på arkeologisk väg, vore oriktig, om kyrkoorganisationens tillkomst i Sverige är sådan, som d:r Sune Ambrosiani framställt saken.[1] Han anser, att den kyrkliga organisationen införts i lagsaga efter lagsaga genom rättshandlingar på tingen, och att man först där kunnat åtaga sig de bördor, som organisationen av kyrkan och dess tjänst krävde. Det vore frestande att här göra flera inkast gentemot denna åsikt, men då jag därigenom skulle föras för långt, nöjer jag mig med att påpeka, att Ambrosianis uppfattning bl. a. stödes på uttalanden om kristnandet av Island och Norge. Beträffande Island motiveras emellertid Alltingets beslut genom uttalandet av en förhoppning, att på Island icke »som i andra land befolkningen måtte råka i tvedräkt och utrotas av strider» (Ambrosianis referat). Här och annorstädes få väl de på landstingen fattade besluten om kristendomens antagande — liksom i andra frågor långt senare riksdagsbeslut — betraktas som senkomna bekräftelser på förändringar, som praktiskt taget redan dessförinnan blivit vidtagna. Ambrosianis uppfattning överensstämmer ej heller med den, som Adam av Bremen och andra ägt om missionsarbetets karaktär i Sverige, och som de flesta nutida historici synas utgå ifrån såsom den riktiga. Jag hänvisar närmast till den skildring av Tunastiftets karaktär, som docenten Sv. Tunberg framlagt i samband med behandlingen av det nedan (sid. 165) omnämnda Florensdokumentet. Denna avhandling ger också, som jag hoppas, nya stöd för den sistnämnda åsiktens berättigande.

[1] Studier öfver den Svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt (Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, sid. 19 ff.).

X. Brytningstiden i Rekarne.

Ovan har påvisats sannolikheten av, att de i några Rekarnekyrkor befintliga mycket tidiga portalskulpturerna i sten ej kunna direkt ange tiden för de första kyrkornas uppförande på samma platser, enär dessa sannolikt uppförts av trä och i varje fall måste vara äldre än ifrågavarande skulpturer, ej yngre än de vid samma kyrkor uppförda gravkistorna. Dessa utgöra de äldsta positiva bevisen för kyrkornas ålder. Vi skola nu se till, om vi genom det i Rekarne eljest befintliga materialet kunna finna andra med dem samtida eller möjligen äldre vittnesbörd om omvändelseverkets och det kristna organisationsarbetets förlopp.

Då vikingatidsfyndens värde ur denna synpunkt endast i ringa mån utnyttjats, måste jag tyvärr i detta kapitel bliva ganska utförlig.

1. *Kors och hammare, deras förekomst i gravar.*

Sedan gammalt sågo svearna i yxan eller hammaren en symbol för sin gud eller någon av sina gudar.[1]

Bronsålderns hällristningar torde som bekant lämna många vittnesbörd därom. Ett annat bevis på yxans religiösa betydelse ha vi i de två just inom Rekarne, vid Skogstorp, funna bronsyxorna (Sv. F. 134—136), vilka, gjutna med en tunn metallskorpa över lerkärna, voro till praktiskt bruk fullständigt otjänliga, men genom sin praktfulla form, sina guld- och bärnstensbeläggningar på ett ypperligt sätt kunde fylla en religiös uppgift.

Sådana symboliska föremål eller med bilder av dem försedda arbeten av annan art äro emellertid bland jord-

[1] Jfr O. Montelius, Solgudens yxa och Tors hammare. Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift, 10, sid. 277 ff.

fynden så sällsynta, att vi måste betrakta de befintliga som även på sin tid sällsynta, som tempelgods e. dyl.

Det är först under vikingatiden, som hedniska religiösa föremål i Svealand bliva vanliga. De uppträda då framför allt i miniatyrformer, avsedda att på halsringar eller kedjor bäras på bröstet (fig. 60).

Samtidigt förekom, ehuru bland jordfynden mera sparsamt, den gamla kristna symbolen, korset, buren på samma sätt (fig. 61).

Härav är tydligt, att dessa som smycken burna hedna och kristna trossymboler måste stå i ett visst beroende av varandra.

Fig. 60. Torshammare på halsring, järn. Södermanland.

Fig. 61. Kors, järn. Karlshult, Längbro sn, Nerike.

Av vilken art detta är, måste närmare utredas. För detta ändamål böra vi, med hänsyn till det arkeologiska materialets faktiska begränsning, i första hand studera gravfynden.

Det gravskick, som, ärvt från äldre tider, var det vanliga under vikingatiden inom de gamla svealandskapen, känna vi väl genom de talrika där befintliga bygravfälten.[1]

[1] Jfr O. Almgren, Vikingatidens gravskick i verkligheten och i den fornnordiska litteraturen (Nordiska Studier, tillegnade Adolf Noreen, Uppsala 1904); Dens., Alunda sockens fornminnen, I (Upplands Fornminnesförenings Tidskrift, bd 6); T. J. Arne, Nya bidrag till Södermanlands förhistoria (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria, XVI m. fl.

Den döde brändes vanligen å bål; resterna av hans kropp, små vitbrända benflisor, blandade med kol och aska, placerades på marken i eller omkring en urna, och ett jämnt kullrigt röse eller en likadan hög uppkastades däröver. Mera sällan ersattes gravkullen av en flack, ofta fylld stensättning, vars kanter bilda någon enklare geometrisk figur.

Det vid sidan av brandgravskicket ställvis under järnåldern uppträdande bruket att jorda den döde obränd blev vanligare först under 1000-talet, då en kistgrav nedsänktes under flat mark, ibland i ytan markerad av en hög eller stensättning, ofta av betydande dimensioner.[1] Bygravfält av sistnämnda art torde få tillskrivas en nykristnad befolkning, röjande inverkan av det kristna bruk, som de vid Birka redan under 800-talet anlagda kistgravarna under flat mark klarare återgiva.[2]

Det var brukligt, att den döde lades på bålet eller i graven klädd som i livstiden. Ej brännbara delar av dräkten och dess smycken återfinnas därför synnerligen ofta bland benen i gravhögarna. Hit höra de så vanliga remsöljorna och andra bältebeslag, spännena, pärlorna m. fl. smycken, hängbrynen, skobroddar o. s. v.

I gravgodset ingår även synnerligen ofta en järnkniv, vanligen mycket starkt sliten. Dess förekomst torde i de flesta fall vara beroende därav, att den burits i bältet.[3] Men sannolikt har en del av knivarna fått följa de döda av annan anledning. I en skelettgrav inom det stora Birkagravfältet låg kniven i sin bronsbeslagna slida under den dödes huvud.[4] Förmodligen är detta av mig tillfälligtvis observerade fall ej det enda från ifrågava-

[1] Fynden ur ett typiskt gravfält av denna art äro i korthet meddelade i Fv. 1915, tilläggshäftet, sid. 34 f., St. H. M. inv. 15268.

[2] Jfr O. Almgren, ovan först anf. arb., sid. 315.

[3] Jfr Hj. Stolpe, Meddelanden från Björkö, 1. Mbl. 1878, sid. 674.

[4] Birka I, sid. 63, grav 73.

rande gravfält. Hur pass vanligt det bör ha varit framgår exempelvis därav, att två liknande fall upptagas bland det relativa fåtal undersökningar från vikingatidsgravfält, som beskrivas i senaste redogörelsen för Statens Historiska Museums årliga tillväxt.[1]

Detta bruk måste vara en kvarleva från den yngre bronsåldern och den äldre järnåldern, i vars gravar de snart sagt enda föremålen (vid sidan av ett fåtal direkt till dräkten hörande) utgöras av små eggade eller spetsiga redskap, sylar, nålar, pincetter, knivar och s. k. skäror.

Å det stora Alvastragravfältet[2] har jag i flera skelettgravar funnit något eller några dylika föremål (kniv, skära, nål, syl) inom hartstätningen till en spånask, i ett fall befanns en ask med dylikt innehåll hava blivit instucken mellan högra armen och bröstet på ett på rygg liggande skelett.[3]

Detta bruk gör det sannolikt, att kniven och annat »stål» alltsedan bronsåldern ägt samma magiska kraft, som den än i dag bevarar i folktron.

Frånsett eventuella dylika utslag av en på urgamla religiösa föreställningar fotad magi förekomma, så vitt jag funnit, under 800- och 900-talen inga med speciella religiösa föreställningar förknippade gravgåvor inom de vanliga uppsvenska bygravfälten.

Några kistgravar från samma tid invid den av Ansgars mission berörda staden Birka innehålla emellertid små silverkors, som de döda i livstiden plägat bära på dräkten och som därför likt en uppsättning spännen och andra smycken fått följa dem i graven.[4] En likartad grav (nr 60 A) innehöll märkligt nog några små torshammare av silver.

---

[1] Fv. 1915, tilläggshäftet, St. H. M. inv. 15267: 4; 15268: 14.

[2] Jfr exempelvis O. Almgren, Ett gravfält från äldre järnåldern vid Alvastra (Mbl. 1900).

[3] St. H. M. inv. 14801.

[4] Hj. Stolpe, anf. arb., sid. 681.

Betrakta vi inventarierna i de uppsvenska 1000-talsgravarna, finna vi rätt ofta till klädedräkten hörande religiösa symboler. I kristna kistgravar uppträda fortfarande, fast alltjämt tämligen sällan, små silverkors. Det karaktäristiska för tiden är emellertid, att nu även i brandgravarna uppträda — till följd av omständigheterna åtminstone skenbart i vida större mängd — religiösa symboler, och då så gott som alltid i form av torshammare, miniatyryxor, miniatyreldstål o. dyl. till hedendomen hörande.

Av det hundratal Birkagravar, som nu äro lätt överskådliga genom 1:a häftet av Birka I, finnes ett 30-tal brandgravar, troligen alla från 900- och början av 1000-talet, med någorlunda fylligt inventarium. Nio av dessa äga små torshammare av järn, uppträdda på (hals)ringar, som även ledes äro av järn. I övriga brandgravar saknas som religiösa symboler burna hängsmycken. Av största intresse såsom mer karaktäristiskt för den rent svenska bygdens gravseder är det gravfält, som år 1911 undersöktes av konservator E. Sörling vid Lilla Frescati (för Vetenskapsakademiens nybyggnad) i Solna socken nära Stockholm.[1]

Ett mindre röse innehöll en liten klunga brända ben utan kol eller bålmörja (sannolikt voro de vid nedläggandet inneslutna i en spånask). Jämte ett annat röse, som endast innehöll några få benskärvor, intet brandlager, torde det böra hänföras till en tidigare del av järnåldern.

Övriga gravar äro yngre, och synas, så långt daterbara föremål medgiva en noggrannare tidsbestämning, alla tillhöra 1000-talet.

Sju av högarna täckte brandlager med brända ben, i sex av dem lågo bl. a. små hängen i form av yxor

[1] En redogörelse härför återfinnes i Fv. 1911, sid. 286 (St. H. M. inv. 14554).

eller hammare av järn, jfr fig. 60, uppträdda på vridna halsringar eller smärre ovridna ringar, ävenledes av järn; den sjunde brandgraven innehöll, liksom flera av de föregående, järnhängen i form av platta ringar med en inåtgående snibb, efter all sannolikhet symboliska eldstål.[1]

Till dessa sju brandgravar sluta sig tvenne kenotafer, av vilka den ena innehöll en stor massa miniatyrhammare, -yxor och ringar med inåtgående snibbar m. m.[2], den andra färre ringar med snibbar.

Återstående tre högar täckte i den ursprungliga marken nedsänkta skelett, två inom genom spikar konstaterbara träkistor. Till dessa ansluta sig tvenne år 1914 undersökta skelettgravar under flat mark.[3] En av de förra kistgravarna innehöll ett tyskt silvermynt (wendenpfennig). Enstaka likt det nyssnämnda ej genomborrade silvermynt förekomma så ofta i 1000-talets skelettgravar, att vi möjligen däri kunna se ett uttryck för ett med detta kristna gravskick infört bruk, analogt med det ovan omtalta att lägga stål i graven.

Som hängsmycken burna religiösa symboler saknas emellertid totalt bland det bevarade gravgodset. Med all sannolikhet ha emellertid de där begravda kristna på klädedräkten burit och, när denna följt dem i graven, medfört några dylika, d. v. s. kors. Om de, likt hednagravarnas hammare, ej varit av ädel metall, böra korsen ha varit av järn. Hur dessa sett ut, kunna vi bedöma dels av de samtida enklare silverkorsen, vilka som bekant äro utklippta ur tunna bleck[4], dels genom ett lyckligt fynd vid Karlshult i Längbro sn (nära Örebro). Vid un-

[1] En översikt av dylika symboliska eldstål lämnas inom kort av intendenten N. Keyland i Fataburen.

[2] Bl. a. de i Fv 1911, sid. 285 och 286 avbildade föremålen.

[3] Fv 1915, tilläggshäftet, sid. 33. St. H. M. inv. 15261.

[4] Flera dylika äro som nämnt anträffade inom Birka skelettgravar, jfr O. Montelius, Kulturgeschichte Schwedens, fig. 522.

dersökningar inom åtskilliga högar av ett därvarande bygravfält utgrävdes bland annat en hög, som täckte kvarlevorna efter en kristen, vars kropp, av allt att döma mot bland de kristna gängse sed, på gammalt sätt blivit bränd.

Tack vare bränningen bevarades det av tunnt järnbleck (eller plåt) tillverkade, här i fig. 61 avbildade korset, vilket synbarligen burits som hängsmycke.[1] Hade ej detta kors erhållit den som bekant å järnföremål starkt konserverande glödpatinan skulle det ofelbart för länge sedan hava helt förrostat och denna grav likt de många skelettgravarna i Mälardalen från samma tid vid undersökningen saknat sin religiösa symbol.

De smärre, tunnare järnföremålens oförmåga att bibehålla sig i jorden, då de ej erhållit glödpatina, är sålunda med all sannolikhet förklaringen till, att i 1000-talets skelettgravar inga religiöst-symboliska hängsmycken bevarats förutom de naturligtvis till följd av sin dyrbarhet mindre vanliga silversmyckena, ett förhållande, som eljest genom kontrasten mot den i brandgravarna så vanliga förekomsten av torshammare vore oförklarligt.[2]

En invändning mot detta resonnemang kan göras: den billiga bronsen var ju under vikingatiden synnerligen flitigt använd till smycken och dylikt. Den har större förutsättningar att bibehålla sig och man kunde alltså väntat sig förekomsten av bronskors, om över huvud något allmännare bruk av korsformiga hängsmycken vid denna tid förefunnits.

Men det är just för att möta denna invändning, som jag ovan framhållit den magiska betydelse, »stålet» sedan gammalt intagit i den svenska folktron. Det kan ej vara

[1] St. H. M. inv. 10243: XX, jfr inv. 10400.

[2] Jfr beträffande kors i gotländska gravar Emil Ekhoff, S:t Clemens kyrka i Visby, sid. 153. Hur vanliga silverkorsen varit vid medeltidens början inom ett vårt lokalt närstående kulturområde, visa fynden i lappska offerplatser.

någon tillfällighet, att vi vid sidan av det stora antalet torshammare av järn och de ävenledes ej sällsynta torshammarne av silver ej äga en enda av brons.[1] Det säger sig självt, att övergången från Tors- och Frö- till Kristusdyrkan ej kunnat utrota denna urgamla föreställning och att m. a. o. de kristnas symboliska hängsmycken lika väl som hedningarnas alla blivit gjorda av stål, när ej förmögenheten tillät fåfängans tillfredsställande med arbeten av ädel metall.[2]

Av ovanstående översikt ha framgått följande iakttagelser:

1. Under rent heden tid var det i Sverige ej brukligt bära religiösa symboler på den dagliga klädedräkten.

2. Vid platsen för den första missionen anträffa vi de första som hängsmycken burna trossymbolerna — kors.

3. Först långt senare uppträda som hängsmycken burna torshammare.

4. Bruket av torshammare som hängsmycken var under 1000-talet i Mälardalen flerstädes synnerligen allmänt.[3] I analogi därmed böra kristna trossymboler samtidigt hava burits i lika stor utsträckning, ehuru det befintliga arkeologiska materialet ej lämpar sig lika väl för detta bruks fastställande.

[1] Det fåtal miniatyryxor av brons, som föreligga i svenska fynd, kunna med fördel uppfattas som importsaker österifrån. Jfr O. Almgren Fv. 1909 sid. 41, fig. 6, och Upplands fornminnesförenings tidskrift, bd 6, sid. 264 (med fig.); T. J. Arne, Fv. 1911, sid. 59, fig. 244 c och d; H. Schetelig, Bergens Museums Aarbog, 1911, nr 13. Den sistnämnde betvivlar med rätta dessa yxors symboliska karaktär.

[2] Tillvaron av ett litet antal hängkrucifix av brons såsom exv. Fv. 1911, sid. 246, fig. 40 rubbar naturligtvis ej denna sats' giltighet, ty för bildframställningar lämpade sig ju stålet ej.

[3] I sydligare delar av landet ha dylika av silver troligen burits redan under 900-talet. Jfr vissa bland de av H. Hildebrand i Mbl. 1872, sid. 49 ff. och i Mbl. 1875, sid. 33 f. avbildade och beskrivna. Jfr dateringen av torshammare å runstenar, sid. 135 nedan.

Förklaringen av dessa förhållanden kan endast vara följande.

När några bland inbyggarna i Svealandskapen blivit varma anhängare av den kristna läran och ivrigt sökte vinna andra för saken, vart den kristna symbolen, korset på halsbandet, ett naturligt agitationsmedel, en sorts motstycke till vår tids många föreningsmärken.[1]

Hur upptogo övriga svenskar detta? Därpå ber jag få svara med en av B. Salin formulerad sats: »Vad uppfattning individen har i religiöst avseende är ej av betydelse, så länge han ej undandrager sig att verkställa det, som hans egenskap av medborgare ålägger honom att iakttaga gentemot (de officiella) gudarna».[2] Alla och en var måste, framhåller Salin vidare med stöd av ett uttalande av Adam av Bremen, bidraga till den stora vart nionde år återkommande offerfesten i Gamla Uppsala. De kristna lämnade bidrag under form av »friköpning».

Så länge kunde deras omvändelse ej i högre grad påverka hedningarnas tänkesätt. Men så kom en tid, då de kristna blivit så manstarka och vunnit tillräckligt många av de inflytelserikare personerna för att yppa och med utsikt till snar framgång arbeta för sitt mål att utrota de gamla gudarna, på sitt sätt organisera menigheten, kräva nya utskylder m. m. och därmed djupt omformande ingripa i de alla medborgare berörande samhällsvanorna.

Då vaknade de konservativa elementen till medveten reaktion. Alla de, som älskade vad »gammalt och fornt» var av samhälleliga inrättningar och sedvänjor, satte sig till motvärn och visade det varmaste intresse för de traditionella religionsbruken, vilka de kanske tidigare behandlat med kall liknöjdhet. De blevo då först de ivriga

[1] Därmed förnekar jag naturligtvis icke, att det samtidigt kan ha tillskrivits betydande magisk kraft e. dyl.

[2] Opuscula archæologica O. Montelio dicata, Sthlm 1913. sid. 410.

blotbolleslickare, vartill Snorre vid skildringen av Svolderslaget låtit Olof Tryggveson göra svearna i gemen. Och först då blev det allmän sed att på halsband bära en torshammare.

Är denna uppfattning riktig, äga vi i torshammarna en rik, men förut ej utnyttjad källa för följandet av omvändelseverkets gång i Svealand.[1]

De första korsen ge oss de äldsta arkeologiska vittnesbörden om den kristna trons omfattande i landet.[2]

Men vilja vi — åtminstone beträffande Mälarlandskapen — vinna kännedom om, när det nya trossamfundet nått en i samhällslivet djupare ingripande betydelse (inom vissa områden fullbordat sin organisation), så måste vi undersöka, när torshammarna börja bliva vanliga i gravfynden, och vilja vi veta, när omvändelseverket fullbordats, böra vi undersöka, när torshammarna och de med dylika försedda brandgravarna åter försvinna.

Det säger sig självt, att den slutsats, som ovan dragits beträffande betydelsen av uppträdandet av torshammare i form av halssmycken, även bör kunna tillämpas beträffande deras uppträdande i andra, förut okända former.

Hur »hammartecknet» kunde ifrågasättas som en motsvarighet till »korstecknet», visar förträffligt den av O. Montelius[3] i detta samband framdragna berättelsen av Snorre om offergillet på Lade hos Sigurd Jarl.[4]

Och förekomsten av hammarmärkta runstenar bör rent

---

[1] Den här hävdade uppfattningen är alltför lättfunnen, för att den ej tidigare skulle i skrift ha antytts. Redan när H. Hildebrand i Mbl. 1872 avbildade en serie torshammare, antydde han, att de (delvis) tillhöra »den tid, då kristendomen stridde med hedendomen om herraväldet över våra fäders sinnen».

[2] Jfr Emil Ekhoff, S:t Clemens kyrka i Visby, Sthlm 1912, sid 164 ff.

[3] Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift, 10, sid. 291.

[4] I Håkan Godes saga.

teoretiskt ej väntas börja tidigare, utan snarare senare än förekomsten av korsmärkta stenar.

Vid behandlandet av frågor, sådana som de nyss berörda, får man ett livligt intryck av, vilken betydelse ett fortsatt utforskande av de i svealandskapen så vanliga by-gravfälten skall få, oaktat gravgodset i de flesta är så torftigt. Tyvärr kräves dock ännu, ej minst beträffande Rekarnebygden, ihärdigt fältarbete, innan några mer vittgående slutsatser därav kunna dragas.

Några utförda undersökningarna må här i korthet omnämnas. Vid Lundby i Fors strax V om Eskilstuna (synligt å fig. 1, bikartan) har utgrävts ett antal brandgravar, som vid sidan av några äldre i allmänhet tillhöra vikingatiden.[1] Intet gravfynd kan med säkerhet anses tillhöra senare tid än 900-talet, torshammare och dylika symboler saknas.

Endast en skelettgrav från vikingatiden torde vara känd inom Rekarne (om vi ej diträkna de kristna gravkistorna av kalksten). Den undersöktes år 1913 och var belägen i omedelbar närhet av de s. k. Stavstenarna under Husby i den efter denna by uppkallade socknen.[2] Ovan jord markerades ifrågavarande grav av en av stora stenar lagd, fylld stensättning. I dennas mitt fanns före utgrävningen en avlång insänkning, vilken befanns hava bildats genom gravkistans hopsjunkande. Bland det torftiga gravgodset märkes ett tyskt silvermynt.

Beträffande Rekarne erhålla vi alltså få upplysningar ur gravfynden. En rikare källa lämna runstenarna, särskilt om avseende fästes vid därå uppträdande kors och

[1] T. J. Arne i Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria, XVI, sid. 30 f. Andra liknande gravfynd, med obetydliga undantag äldre än 1000-talet, omnämnas där och av H. O. Indebetou i Södermanlands Minnen, sid. 182 ff.

[2] Jfr R. Dybeck, Runa 8°, h. 1, sid. 31 ff.

torshammare. Det är också närmast med hänsyn därtill, som jag här infört den ovanstående utredningen av sammanhanget mellan dessa symboler.

2. *Runstenarna i Rekarne.*

Det har ofta framhållits, vilken stor betydelse för kännedom om kristendomens landvinningar den talrika förekomsten av korsmärkta runstenar i Mälardalen äger.

För ett riktigt bedömande av denna förekomst är det emellertid nödvändigt att fasthålla, vilka befolkningselement runstenarna representera. Jag torde ej vara ensam om den uppfattningen, att de till övervägande del tillhöra en relativt fåtalig storbonde- (och köpmanna-) klass.

O. v. Friesen har ur några lokala uppländska runstensgrupper framlagt stamtavlor för skilda ätter.[1] Jarlabankesläkten är den mest karaktäristiska av dessa. Ingvarsstenarna äro resta över män, som på egna skepp följt den vittfarne kungaättlingen österut.[2]

Se vi på Rekarneristningarna, kunna vi göra iakttagelser av liknande slag. Runstenarnas utbredning är mycket ojämn. De anhopas på vissa håll.

En sådan grupp finnes vid Kolunda by nära Stenkvista kyrka. Förstlingen därinom torde tillhöra 900-talet, ett par andra, såsom sedan närmare skall påvisas, snarast 1040-talet. En annan släktgrupp består av fyra stenar, resta parvis dels invid och nära Sundby kyrka, dels i Kjula socken.[3]

Måste runstenarna alltså i första hand tillskrivas stormannaklassen, kan förekomsten av kors å dylika stenar

[1] Upplands Runstenar (Uppsala 1913).

[2] Av de mer än 20 runstenar berörande Ingvarståget, som senast sammanställts av O. Montelius i Fv. 1914 (sid. 104 ff.) säger en: »han var en utmärkt skeppsbefälhavare», en annan: »han ägde ensam ett skepp och styrde (det) österut i Ingvars här».

[3] Jfr min uppsats i Fv. 1915, sid. 203 ff.

ej utan vidare begagnas för slutsatser rörande hela bygdens, d. v. s. den stora allmogebefolkningens, eventuella ställningstagande till den nya läran. Först ett närmare studium av runstenarna inom en viss bygd torde, jämfört med de på andra vägar vunna resultaten, kunna lända till några, om än hypotetiska slutsatser härom.

För ändamålet lämnar jag här en kort översikt av Rekarnebygdens runristningar.[1]

Äldst bland dessa är den förut omnämnda Kolundastenen, vars med snarast s. k. svenska runor tecknade inskrift fortlöper i fyra rader mellan fem parallella linjer.[2] A. Noreen hänför den till 900-talet. Religiös symbol saknas.

Från tiden omkr. år 1025 härröra, enligt O. v. Friesens datering, tvenne välkända monument, den av »Alrik, Sirids son» resta Spjutvården vid Kungshållet i Kjula[3] och den av »Sirid, Alriks moder» ombesörjda Sigurdsristningen vid Ramsundet, ej långt från Sundby kyrka[4].

Den senare använder oss-runan (ᚬ) en gång, och då i betydelsen *ą* (**Þąsi** = 'denna'). Spjutvården har kors, Sigurdsristningen saknar dylikt, men har i stället bland bildteckningarna en hammare, som precis motsvarar de i samma bygd senare burna torshammarna (jfr fig. 60) och de samtidigt eller tidigare i sydligare delar av landet burna eller på runstenar inhuggna hedniska trossymbolerna —. Här tillägges den tydligen smeden Regin och saknar fullkomligt varje religiöst symbolisk betydelse. Detta framgår

[1] Utom tryckt litteratur har jag begagnat avbildningar av E. Brate och av O. Hermelin m. fl. i K. Vitterhets Akademiens arkiv.

[2] Avbildad som D 8° 60; tolkad (olika) av S. Bugge i E. Brate, Runverser, A T S. 10 (cit. Rv.), nr 147, och av A. Noreen i Altschwed. Grammatik, sid. 489.

[3] B 753, L 979, Rv. 98.

[4] C. Säve i K. Vitterhets Akademiens Handlingar, bd 26; L 984. Denna och föregående dessutom behandlade i Fv. 1915, sid. 203 ff.

med visshet därav, att bredvidstående runskrift omtalar, att bron invid ristningen utförts »för Holmgers själ», d. v. s. otvivelaktigt av en kristen under påverkan av kristet åskådningssätt.

Till tiden för oss-runans användande med betydelsen *ą* hör även en ristning vid Vävle i Jäders socken.[1] Den saknar kors, men bär bönen **kuþ · ialbi ąns · salu**

De allra flesta av bygdens runstenar tillhöra emellertid den tid, då oss-runan betecknade *o*, d. v. s. förskriva sig tidigast från mitten av 1000-talet.[2]

Just vid denna tidpunkt synes runstensmodet i Rekarne nått sin kulmen. Ett avsevärt antal med hänsyn till omnämnandet av Ingvarståget snarast under 1040-talet utförda ristningar äro säkerligen alster av samme mästare, vars verksamhet möjligen helt och hållet begränsats till Rekarne. I varje fall äga de dock ett visst tids- och stilsammanhang med en liten grupp stenar i östra delen av Södermanland (norr om Nyköping).[3]

Några av hans ristningar avbildas här i fig. 62—66.[4] Ett av de drag, som bäst karaktäriserar denne mästare, är, att han vanligen inpassat skriften i en ram av tvenne ormar med ovanifrån sedda, i kluvna gaddar slutande huvuden. Den ena ormen är utsträckt horisontellt som ankaret under den andras likt en hästskomagnet böjda kropp. Enkla knutar, slagna med ormarnas huvuden och stjärtar, göra av magnet och ankare en fast enhet. Den sålunda beskrivna ramen finnes å nio nedan nämnda ristningar inom Rekarne. Jag har ej återfunnit den därutanför mer än en gång (B 696), vid Kumla i Ytterjärna sn.[5]

[1] B 743, L 983.

[2] Jfr O. v. Friesen, Uppl. runst. sid. 41 och 78.

[3] Se D 8° 38, 45, 49 och 82 och den av E. Brate i Skansens Runstenar (Meddelanden från Nordiska Museet, år 1897), fig. 4 och 5 avbildade (B 688), B 803, 806, 817, 819, 822 samt fig. 51 ovan.

[4] Fig. 64 och 65 efter fotografier av lektor E. Brate.

[5] Närmast komma nyss anförda ristningar i östra Södermanland.

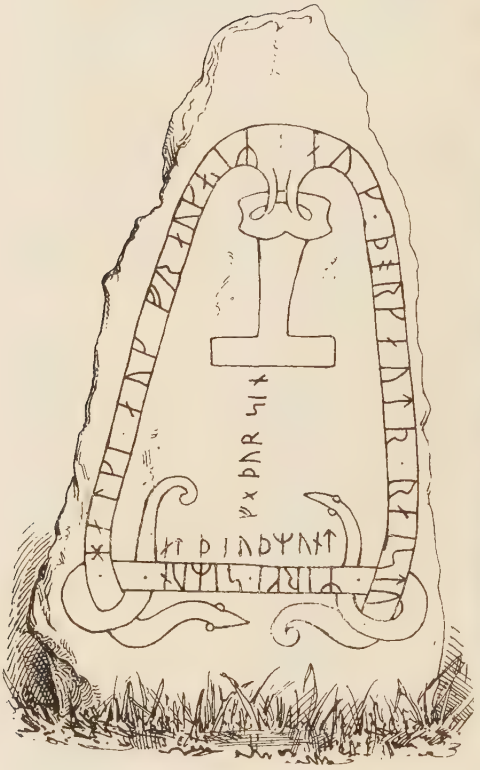

62. Runsten vid Stenkvista kyrka, Söd.

63. Runsten vid Kolunda i Stenkvista, Söd.

64. Runristning i flyttblock vid Åby i Västermo, Söd.

65. Runsten vid Löfhulta i Hammarby, Söd.

66. Runsten vid Högstena i Kjula, Söd.

Ett par av andra skäl denne ristare tillhöriga stenar sakna denna ramform, vanligen kan den begagnade stenens form då förklara avvikelsen.

Inom ramen anbragtes å flera av dessa ristningar ett likarmat kors. Korsen variera till följd av det olika utrymmets krav sinsemellan, men de mera rikt utformade överensstämma med det i fig. 63 avbildade. Den starkt skadade stenen B 763, L 986 har haft korset inkomponerat i ramen medelst en löpknut.

Stenen fig. 65 saknar kors, men har i stället fått

tvenne ur »magnetens» kropp utväxande stjärtar, hophållna av samma löpknut.

Till rambehandlingen ytterligt nära sammanhängande med dessa är den i fig. 62 återgivna stenen, från vars identiskt inkomponerade och lika tecknade löpknut emellertid nedhänger en torshammare.

Genom inskriftens formulering sammanhänger, som vi nedan skola finna, stenen fig. 62 nära dels med den i fig. 64 återgivna, ävenledes hammarmärkta stenen, vars ram fått en egenartad utformning, dels (genom stenen fig. 65) med den i dess forna omedelbara grannskap resta stenen fig. 63 med kors. Betydelsen av de å stenarna fig. 63 och 64 omedelbart över trossymbolerna anbragta ansiktena får jag nedan tillfälle uttala några gissningar om.

För att visa den för den behandlade runstensgruppens inskrifter karaktäristiska enhetligheten i stilistik, ortografi o. dyl. återgivas alla dessa inskrifter nedan, uppställda på möjligast överskådliga sätt i tabellform.[1]

Runtecknen äro å alla de behandlade runstenarna de vanliga s. k. danska. Stungna runor äro sällsynta. En benägenhet att låta inskriften sluta i lönrunor har i en inskrift gjort sig gällande. Ordskillnad betecknas så gott som konsekvent med kolon (:), aldrig med kors (+) eller kryss (×).

Oss-runan förekommer ej med betydelsen *q*, men 2 gånger för *o* (**aoluitr**, fig. 65; **þorkautr**, fig. 62).[2] Ortografien är så pass enhetlig, man kan vänta av en och

[1] Till de där upptagna kommer ytterligare stenen B 763, L 986, vars inskrift är alltför ofullständigt läst, och förmodligen den enbart korsmärkta stenen B 749. Då stenarna blivit granskade av lektor E. Brate, har jag här följt hans uppgifter, utom beträffande B 751 och 754.

[2] Den å den nu förlorade stenen B 750 förekommande språkligt oriktiga formen **foþur** torde förutsätta en feluppfattning av avtecknaren, eller möjligen en olycklig arkaisering av ristaren. Jfr **þuoti** å samma inskrift. — Var den här nämnda **uiulfr** samme man som den å B 764 åsyftade [u]**iulf**?

samme man. Gammalt **r** tecknas städse ᚱ, ur **s** framgånget omväxlande med ᚱ och ᛦ; imperfektändelsen hos de svaga verben visar omväxlande ᛏ och ᚦ efter *s*. Den ur *ai* utgångna diftongen tecknas vanligen ᛏᛁ, i några fall ᛏᛁ, den en gång uppträdande skrivningen ᛁ **(stin)** beror måhända på överhoppning, varå eljest **meki** å fig. 64 och **ᚦnsi** å B 746 utgöra exempel. Stilistiken är också mycket enhetlig. Huvudinskriftens formulering är, frånsett namnen, vanligen ord för ord denna:

— raisti : stain : ᚦansi : at : — : faᚦur (sun) : sin

Prepositionen **eftiʀ** användes aldrig, verbalformen **lit(u)** tre gånger, **sat(i)** en, substantivet **merki** troligen tre, i två åtföljt av ordet **siʀun.** Då sistnämnda ordkombination just möter å de två hammarmärkta, förefaller det mig sannolikt, att ristaren därmed åsyftat själva hammartecknet.[1]

[1] Uttrycket siʀun har tolkats olika av G. Stephens och S. Bugge (jfr Runverser, sid. 109). Prof. v. Friesen har benäget meddelat mig sin uppfattning, att runföljden, sådan den står, ej kan ge någon mening, utan uppkommit antingen genom avsiktlig omsättning, motsvarande lönskrift, eller genom felskrivning. Ristaren har i senare fallet ämnat skriva **suniʀ**, men när han skrivit **s**, råkade han hoppa över **un**, vilket han först märkte, sedan **iʀ** blivit inhugget och sökte gottgöra genom att sätta de felande runorna efteråt. Exempel på dylika, otvivelaktiga felskrivningar finnas från andra stenar. Även den med denna läsning uppkomna stiliseringen — lika för Åby- och Stenkvista-stenarna — »A och B läto göra (eller reste) märket, sönerna, efter C, sin fader» är tänkbar. Men samme man kan ej tänkas ha ofrivilligt råkat ut för denna felskrivning i samma ord på två av de fåtaliga skriftprov, vi äga i behåll. Saken förklaras lättare, om vi antaga, att Åby- och Stenkvistastenarna äro huggna av olika personer och att den ene sett den andres verk och i dess mystiska runföljd trott sig finna en på hammartecknet syftande »teknisk term», som han varit angelägen om att själv få begagna, när han fick beställning på en hammarmärkt ristning. Är emellertid den ena skrivningen tillkommen genom missförstånd, kunna båda vara det (då felskrivningen skett å annan, nu okänd text) och denna tolknings godtagande medför sålunda ej kullkastandet av min ovan uttalade förmodan, att Åby- och Sten-

	B	L	DS°				
—	750	975		Ingen symb	Stenkvista, Kolunda	uiulfr : auk : þua[l]ft : — + auk þuoti :	litu : rais[a :] —
L	—	—		Hammare	Hammarby, Löfhulta, fig. 65	: aoluitr :	raisti : stein — :
L	—	—	34	Hammare	Stenkvista, Kyrkogården, fig. 62	· helgi · auk · fraukaiʀ · auk · þorkautr ·	raistu · merki · siʀun ·
—	766	993		Hammare	Västermo, Åby, fig. 64	: asmuhtr : auk : kraübiurn ·	litu kera : me(r)ki · siʀun ·
M	748	974			Stenkvista, Kolunda, fig. 63	: uiktirfʀ : auk : tiarfʀ :	raisþu : stain : þansi :
M	764	990		Kors	Lista, Kyrkan	ofa	lit · kiara · m[erki]
M	747	971		Kors	Kloster, Grönsta	sin faþur :	raistii : stain : þansi :
M	751	969			— „ —, Gredby[1]	kunulfʀ	raisti : -„- : -„-:
—	746	973			— „ —, Balsta	: rulifʀ :	-„-: stein : þ(a)nsi:
M	754	980		—	Kjula, Högstena, fig. 66	hulmui]þr :	sat i]stin · þansi :
M?	745	981			Jäder, kyrkan	— — — — — —	— stain : -„- :

Bokstäverna i kolumnen längst till vänster betyda: M, ram lik dem å fig. 62 och 66. L, ram lik dem å fig. 63 och 65 (med löpknut).

Kursivering angiver, att ifrågavarande inskriftparti utförts med lönrunor.

( ) angiver, att ifrågavarande runa av ristaren överhoppats.

[1] Numera Fors kyrka.

På den ofullständigt lästa stenen B 764, L 990 finnes efter **lit · kiara · m[erki]** plats för ett liknande uttryck, åsyftande det å stenens mitt anbragta korset.

Originella för ristaren äro — likt nyssnämnda kombination — det två gånger i Rekarne, och en gång i östra Södermanland, B 819, L 885, Svärta sn, Nålberga, förekommande uttrycket **þrutaʀ : þiakn**, vilket enligt benäget meddelande av prof. O. v. Friesen kan översättas 'en kraftkarl', vidare det enastående, kanske felaktiga uttrycket **fauʀi : mais[i?]**, om vars betydelse jag intet vet[1], och slutligen den korta sats, varmed deltagandet i Ingvars-

kvistastenarna äro huggna av samme man, och att denne med ifrågavarande uttryck åsyftat torshammaren.

[1] En tolkning är framställd av S. Bugge, Rv. 97.

at:	... .	hulteui	foþur : sin	
„ :	....	aisi :	faþur : —„— :	þrutaʀ þiakn :
„ ·	.....	þiuþmunt	—„— · —„—	
„ ·	....	hirbiurn ·	—„— : —„— :	
„ :	....	þurkil :	—„— : —„—	—„— *piakn?*
—	.....	[u]iulf, ·	—„— · —„— ·	kuþ · hielbi · selu · hans
„ :	....	þurstain :	.....	fauʀi : mais[i] :
„ :	.. ..	ulf :	—„— : —„— :	han : uaʀ : farin : miþ : ikuari :
„ :	faþur : sin :	skarf :	.....	ha[n] : —„— : —„— : —„— : —„— :
„ :	.....	þiutirm	sun : —„— :	han : —„— : —„— : —„— : —„—
„ :	....	begli : ...	faþur : sii :‖:	buanta :‖: sif ‖uʀ :‖: han : uaʀ : fa ——

tåget stereotypt återges tre eller, om en stympad inskrift medräknas, fyra gånger: **han : uaʀ : farin : miþ : ikuari.**[1]

Den utförliga granskning, som här ägnats dessa stenar, har, synes det mig, lämnat tillfyllestgörande bevis för påståendet, att de alla äro verk av samme mästare. Råder tvekan om någon, skulle det vara beträffande den ena av de hammarmärkta. Den andra av dessa, fig. 62, knytes emellertid genom sin ram och inskriftens stilistik så nära samman med en korsmärkt granne, fig. 63, att de måste anses huggna av samme man. Detta intryck förstärkes än mer vid observationen, att den hammarmärkta Stenkvistastenen genom sin i ramen inkompo-

[1] Runstenen B 751 har av alla, som eljest behandlat den, lästs **han : uaʀ : i faru : miþ : ikuari.** Då det parti av stenen, varå de i så fall avvikande orden anbragts, till stor del består av ren kvarts, som genom sin hårdhet motstått ristarens mejsel, ha runorna här endast blivit ofullständigt inhuggna. Deras komplettering på av mig försökt sätt torde vara naturligare än den eljest förmodade läsningen.

nerade löpknut, och den korsmärkta genom uttrycket **ᚦrutᚢᚱ : ᚦiakn** var för sig knytas nära till Lövhultastenen fig. 65.

Det kan alltså anses fastslaget, att en och samme ristare under en med hänsyn till arbetenas homogenitet och relativt ringa antal förmodligen rätt kort tid, av Ingvarsstenarna att döma närmast under 1040-talet, i Rekarne effektuerat beställningar ömsevis åt kristna och hedningar, vilka i de flesta fall varit angelägna få sin religiösa övertygelse markerad på monumenten.[1]

Kors och hammare hava alltså under en kort tid, som närmast sammanfallit med 1040-talet, å runstenar i Rekarne spelat samma temporärt sidoordnande roll, som — inom vidare gränser så i tid som i rum — de liknande miniatyrframställningarna å svearnas halsband.

Denna observation vinner i betydelse, om ytterligare framhålles, att de hammarmärkta stenarna rests strax *utanför* det område, där enligt gravkistornas vittnesbörd sockenbildning samtidigt eller kort förut blivit genomförd.[2]

Namnen å de hammarmärkta Rekarnevårdarna förtjäna särskilt omnämnande. Båda äro resta av söner åt fäder.

[1] Skulle ett dylikt fritänkeri även hos en av den religiösa stridens sociala konsekvenser oberörd person vara en anakronism, och skulle någon, för undvikandet därav, vara benägen förutsätta, att en omvändelse skett emellan utförandet av de kors- och av de hammarmärkta ristningarna, så vill jag påpeka, att åtminstone den ena av de senare, den i Stenkvista, ej kan vara nämnvärt äldre, men möjligen något yngre än de korsmärkta Ingvarsstenarna, eftersom den visar oss-runan som tecken för *o*.

[2] Får den enda inom sistnämnda område befintliga sten, som ifrågavarande mästare utfört utan kors, tänkas vara rest av en i hjärtat hednisk man, vilken ej vågade öppet förkunna sin tro? Observera, hur nära fig. 65 liknar fig. 62; det ser ut som om man först ämnat sätta dit en trossymbol (emellanåt äro kors inkomponerade på samma sätt som hammaren å fig. 62, jfr exv. B 763), men föredragit att låta några menlösa ormstjärtar fylla den »lediga annonsplatsen».

Sönerna heta å ena stenen Helge, *Frö*geir och *Tor*gaut, å den andra *As*mund och *Frö*björn.[1] Män, som gåvo sina söner dylika intensivt hedniska namn, förtjänade förvisso, att torshammare inristades å deras minnesvårdar. Av Rekarne övriga ristningar bär endast en, med den kristna bönen »Gud hjälpe andarna», en namngrupp av samma kvalitet.[2] Där nämnas bröderna *Tor*gils, *As*gaut och *Tor*gaut. Eljest bilda gudanamnen mera sällan sammansättningsled, och då vanligen i namn på män ur den äldre generationen.

Det förhållandet, att de två nämnda ristningarna med torshammare ej blott äro de enda i Rekarne, utan, så vitt jag vet, de enda i Svealand med denna hedniska symbol, kan möjligen försvaga värdet av ovan gjorda antaganden. Men den kan också tänkas bestyrka dem. Ty av övriga 3 kända hammarmärkta runstenar äro den västgötska och den ena av de danska äldre än de sörmländska.[3] Och frånvaron av dylika inom övriga sveabygder skulle kunna sammanhänga därmed, att den kritiska tidpunkt, som framkallade dylika utslag av reaktion, i övriga delar av Svealand inföll efter tiden för runstensmodets stora, men kortvariga blomstring därstädes. I varje fall får nog förekomsten av hammarmärkta runstenar i Rekarne räknas som ett av bevisen för den strax före 1000-talets mitt påtagliga kontakten mellan Rekarne och de danska och engelska väldena över Västergötland, varå jag nu går att framvisa andra märkliga vittnesbörd från stenar utförda av samme mästare.

De i fig. 63 och 64 avbildade stenarna äga båda en face tecknade huvuden. Det ena sitter omedelbart över

[1] **kraubiurn** är tydligen felristning för **fraubiurn.**

[2] B 1143, L 994, vid Kungsör.

[3] Jfr F. Nordin, En nyfunnen västgötarunsten. Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift, Bd 3, h. 7—8, sid. 158 ff.

korset, det andra omedelbart över torshammaren. Har ristaren roat sig med att avbilda de tvenne jämväl med sina symboler åsyftade gudar, Tor och Vite Krist, mellan vilka striden just nu i Rekarnes gränsbygder stod som hetast?

Det är åtminstone ej osannolikt, att så är fallet. De i filigranarbete utförda torshammarna ha ofta å skaftet ett ansikte anbragt, vilket förut, liksom huvudet å stenen fig. 64, tolkats som en Torsbild.[1]

Samma starkt stiliserade huvud återfinnes också exempelvis så gott som konstant, fast mer eller mindre igenkänneligt, å de gotländska vikingatidsbrakteaterna, lika Sv. F. 587.[2] Det är intressant att följa, huru dessa, vilka ännu beträffande sin mittbild starkt erinra om den flera århundraden äldre Salin-stil-II-ornamentiken, genom en rad mellanled kunna föras tillbaka till den nordiska guldålderns bekanta brakteater, vilka också någon gång äga ej blott (profiltecknade) huvuden i mittfältet, utan även dylika (en face) under öglan.

Ett annat stöd för denna gissning kan ligga däri, att huvudet ovan hammaren å fig. 64 är av en rent nordisk typ — det erinrar t. ex. rent frappant, efter fotografien att döma, om den lilla sörmländska Fröbilden[3], medan ansiktet ovan korset har en för den nordiska konsten helt främmande, här eljest endast någon gång på krucifix återkommande karaktär. Jfr ovan sid. 86. Mustascher, hår och kindskägg äro kluvna i smala raka band, som likt spånflätning korsas, under det de ömsevis trädas över och under varandra.

Åtminstone om vi hålla oss till runstenarna, torde huvuden av denna art, frånsett en mindre karaktäristisk ristning i östra Södermanland[4], tillhörande därvarande

[1] Jfr G. Stephens, Tordneren Thor; Runic Monuments II, sid. 670.

[2] Jfr B. Salin, De nordiska guldbrakteaterna (ATS 14: 2), fig. 41—43.

[3] Fv. 1910, sid. 288, fig. 111; B. Salin i Opuscula, fig. 2.

[4] B 817, L 872.

om nu behandlade Rekarnestenar erinrande grupp, ej återfinnas på närmare håll än i Skåne (Lundagårdsstenen fig. 44 och 45) och på norra Jylland (W I: 14; II: 36). Likt flertalet med »lejon» eller hammare försedda stenar i sydligare provinser (jfr sid. 94 och 95) äro dessa något äldre än sin replik i Rekarne. Lundagårdsstenen dateras till tiden 1000—25, de jylländska till tiden omkr. år 1000.

Det är ej blott förekomsten av torshammare å stenarna fig. 62 och 64, av Kristushuvud å runstenen fig. 63 (jämte ett dylikt å en besläktad sten i östra Södermanland) och av lejonet å gavelhällen fig. 22 i Tumbo jämte en replik därav i Torshälla sn (jfr ovan sid. 46), som antyda för Rekarne egendomliga konstnärliga impulser västerifrån strax före 1000-talets mitt. H. Schück har i den bekanta Sigurdsristningen å Ramsundsberget i Jäder, daterad till tiden omkr. 1025, uppvisat påverkan av engelsk-västskandinavisk konst.[1] Det torde endast tillsvidare böra lämnas därhän, om den, såsom Schück antager, bör förklaras genom tapetimport eller genom hänvisning till illuminationerna i de böcker, som otvivelaktigt följt det nyupprättade Rekarnestiftets präster hit.

Det återstår endast att i korthet omnämna övriga, delvis måhända med de sist behandlade samtida, delvis yngre ristningar i Rekarne. De uppgå till ett tiotal (L 972, 977, 982, 989 och 994; D 8° 32, 35(?) och 87; tre nyfunna stenar å Tumbo kyrkogård (lik D 8° 32), vid Jäders kyrka och vid Östra i Sundby) och äga vanligen kors, i några fall kristen förbön eller båda delarna.[2]

[1] Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria, I, sid. 172 ff. En fylligare utredning av dylika Sigurdsristningars betydelse framlägger dr Emil Ekhoff i ett under tryckning varande arbete över svenska stavkyrkor.

[2] Ej upptagna i ovanstående sammanställningar äro följande ristningar: L 992, D 8° 61—62, en vid Gundband i Vallby, fragmentet L 985, ett nyfunnet fragment i Torshälla kyrkas södra kormur och två dylika, anträffade å klosterplatsen i Eskilstuna år 1912 och uppställda i en plantering därinvid.

Till sammanfattning av ovanstående översikt av Rekarne runstenar må följande tjäna:

Från 900-talet härrör en runsten; den saknar religiös syftning.

Från tiden omkring år 1025 härröra tre runstenar, resta inom samma område som de första kristna gravkistorna. En av dem är försedd med kors, de två andra sakna dylikt, men visa sig genom inskrifterna tillhöra kristna (en av dem visar Regins hammare, vilken dock, trots sin överensstämmelse med redan tidigare i Danmark, och senare här å runstenar inristade torshammare, ej väckt anstöt).

Från och med år 1025, men främst under 1040-talet, förmärkes i Rekarne en ovanligt livlig påverkan av en främmande, tydligen genom missionen befordrad stilriktning. De närmaste utgångspunkterna därför äro att söka i Skåne och Danmark.

Under sistnämnda årtionde verkade i Rekarne en man, som i slättbygden märkte alla stenar, utom en, med kors, men därutanför märkte dem med i två fall hammare, i två fall kors, i det återstående fallet intet religiöst tecken.

Samtida och yngre ristningar av andra konstnärer äga i de flesta fall kors eller kristen bön.

Av någon religionstrid förmärkes ej längre såsom under 1040-talet några symptom.

Dessa fakta synas bäst förlikas med den uppfattningen, att missionen å Rekarnes slättbygd vunnit en del inflytelserika storbönder redan under 1000-talets första fjärdedel och lyckats åvägabringa en definitiv sockenbildning därstädes redan inemot 1040-talet, varunder därför i angränsande skogsbygder framlysa extraordinära utslag av hednisk reaktion, men också vittnesbörd om mångas övergång till kristen tro även därstädes.

3. *Den helige Eskil.*

Den mission, vars spår vi här följt, uppbäres litterärt av den helige Eskils namn. De äldre uppgifterna om tiden för hans verksamhet må därför närmare granskas.

Strängnäsbreviariets Eskilslegend meddelar, att när den helige Sigfrid, densamme, som senare döpte Olof Skottkonung, lämnade sitt stift i England för att missionera i Sverige (Götaland), följdes han på färden av sin landsman och kapellan Eskil.[1] När konung Inge (d. ä.) erhöll underrättelse om Eskils helighet, utvaldes den senare enhälligt till biskop för Sverige Nordanskog, vigdes högtidligen av Sigfrid och begav sig till detta land. När så Inge fördrivits och ersatts av Blotsven, residerade Eskil vid Fors kyrka, varifrån han gick att möta Blotsven i Strängnäs och så vann martyrskapet.

Då Sigfrid kommit till Sverige före år 1008 (då Olof Skottkonungs dop anses ha skett), men Blotsvens uppträdande inföll omkr. år 1080, kunna Strängnäsdiariets uppgifter ej alla vara riktiga.

Man har vanligen ansett, att uppgiften om Eskils samtidighet med Sigfrid var den felaktiga. Det må här framhållas, att de arkeologiska företeelserna i Rekarne för sin del medgåve, att denna uppgift vore riktig.

Medan Eskils martyrskap i Strängnäsbreviariet sättes i samband med Blotsvens uppträdande, förbindes det i en i Strängnäs år 1680 tryckt berättelse, som synes delvis grunda sig på andra, eljest okända traditioner, med Ragnvald Knaphöfdes uppror mot konung Inge d. y.[2]

---

[1] SRS II: 1, sid. 392.

[2] Avtryckt i SRS II: 1, sid. 397 ff. Denna uppgift är bevisligen oriktig, enär Ailnoth i Odense, som omkr. 1120 skrev om Knut den heliges levnad (Vitæ Sanctorum Danorum, ed. Gertz, 1908—12, sid. 83), kände Eskils matyrdöd, vilket åter Adam (på 1070-talet) ej gjorde.

Måhända upplyste de äldsta traditionerna ej om det allmänna kyrkopolitiska läget i Sverige vid tiden för Eskils stenande. Kanske saknade detta blodsdåd sammanhang med något större, hela Sveaväldet skakande utbrott av hedningarnas reaktion. Eskil hade genom sin ställning all anledning företaga en missionsresa till Strängnäs, även om han ej där fått möta vare sig Blotsven eller Ragnvald. Och att hednareaktionen vaknat åtminstone ställvis i Södermanland redan under 1040-talet, ha vi sett antydas genom de två hammarmärkta runstenarna i Eskilstuna grannskap.

Det är under alla förhållanden naturligt, att en senare tids historieskrivare velat giva mera färg åt sin skildring av Eskils gärning genom att som bakgrund framställa sådana allmänt kända händelser, som han kunde förmoda ägt sammanhang därmed.

Det synes mig emellertid vara fåfängt att söka ur det nu tillgängliga materialet vinna visshet angående tiden för Eskils verksamhet i Rekarne. Ty det är tydligt, att redan före 1000-talets mitt den kristna kyrkan ägt flera präster i Rekarne, och att, om Eskil dött år 1080, såsom man allmännast förmodar, han såsom ledare av Rekarnestiftet måst äga en eller flera företrädare lika väl som några efterföljare. Alla dessas namn hava fallit i glömska, äfven Eskils hade måhända förbleknat, om han icke ljutit martyrdöden. Kring detta faktum, varom tvivel ej kan råda, har legenden sedan samlat de kvarlevande traditionerna om Eskilstunastiftets öden. Uppgiften att den förste biskopen i Sverige Nordanskog vigdes av Olof Skottkonungs döpare, är en intressant historisk uppgift, som ej behöver förklaras oriktig, även om Eskils död inträffat omkring år 1080. Den stämmer i varje fall förträffligt överens med de på arkeologisk väg vunna antydningarna om tidpunkten för Rekarnemissionens begynnelse.

Titeln biskop i *Sverige Nordanskog* karaktäriserar ock-

så Rekarnestiftets egenskap av att vara det första i Svealand lika förträffligt som gravkistorna i Rekarne genom att vara de första vittnesbörden om kristet organiserad bygd inom hela detta vidsträckta område. Denna titulatur skulle också kunna förklara, varför Johanniterna i Eskilstuna, arvtagarna till äldre institutioner därstädes, år 1489 kunde påstå rätt till insamlandet av en viss penning även inom Uppland enligt föregivna privilegier, utfärdade av Olof Skottkonung (jfr sid. 9).

XI. Förhistoriska handelsplatser i Rekarne.

Man har sagt, att det genom den helige Ansgar namnkunniga Birka var Sveriges första stad. Det är möjligt att detta påstående är riktigt. I varje fall saknar jag anledning här vederlägga detsamma.

För envar är det nämligen, detta frånsett, uppenbart, att den rika odling, som före Birkas anläggning årtusenden igenom varit rotfästad i Sverige, haft en av sina betingelser i livlig samfärdsel och omfattande varuutbyte såväl mellan svenskarna inbördes som mellan dem och ofta långt fjärran bosatta folkslag.

Ej heller låter det tänka sig, att ej denna handel skulle, om ock endast genom periodvis återkommande marknader, varit koncentrerad till vissa bestämda platser. Det är tillvaron och läget av ett litet antal dylika förhistoriska handelsplatser i Mälardalen, som jag här vill söka påvisa, främst i avsikt att därigenom belysa Eskilstuna förhistoria.

Då de skrivna urkunderna tiga rörande dylika förhållanden, måste min undersökning baseras på andra, men som jag hoppas lika användbara faktorer. I första hand begagnar jag vissa karaktäristiska grupper av inom det undersökta området anträffade karaktäristiska fornfynd, därnäst de därsammastädes befintliga fasta fornlämningarna. Jag har vid min föregående undersökning även, och, om jag ej bedrar mig, med behållning, tagit hänsyn till en grupp ortnamn, vilka torde kunna uppvisas åsyfta sådana platser, vilka vid namngivningen långt före den kristna tidens gryning ägde karaktär av handelsplatser. Ehuru sistnämnda undersökning äger sin utgångspunkt i de eljest här framlagda studierna, enär det

avsedda ortsnamnet är *Tuna(-ir)*, har jag funnit lämpligast utesluta detta parti, då dess införande ej är behövligt för sammanhanget, utan tvärtom alltför mycket skulle förrycka detta.

Tack vare den stora mängd fornfynd, som hopats i landets museer och hos enskilda samlare, veta vi nu, att en talrik befolkning fattat fast fot i mellersta Sverige och i norr överskridit Dalälven, medan ännu det mesta av det nutida Uppland och Södermanland samt likaledes det mesta av de bördiga delarna inom Västmanland och Nerike lågo sänkta under Östersjöns yta, som inristade sina strandlinjer i marker, vilka nu ligga 60—70 cm. ovan havsytan. Ty till de trakter, som då utgjorde kustlandet, begränsas de äldsta i mellersta Sveriges jord bevarade och i större antal tillvaratagna mänskliga arbetena.

Genom hänvisning till den olikartade utbredningen av yngre fynd kunna vi vidare följa, hur bygden långsamt vidgades eller försköts nedåt i samma mån som havet drog sig tillbaka och blottade nya odlingsbara marker.

Till belysande av den äldre delen av denna utvecklingshistoria väljer jag fyra flacka lerslätter inom Nerike och Södermanland, belägna vid stränderna av fyra sjöar med olika höjd över havet, och anger tillvaron eller frånvaron[1] inom var av dessa slätter av stenålders-

[1] Härmed menas ej absolut brist på fynd. Så äro exv. å den lägst belägna slätten, nära Sundby kyrka, funna en simpel skafthålsyxa och en tunnackig stenyxa (hällkisttid, resp. döstid). De anträffades i hustomtningen efter en stuga, där f. ö. en gammal vidskeplig gumma bott. Likt dessa få även andra extrema fynd uppfattas som föremål, i senare tid transporterade från ursprungliga fyndplatser. Det stora materialets allmänna användbarhet för påvisandet av en bebyggelseutveckling, fullt förklarlig under hänsyntagande till naturliga förhållanden, visar emellertid, att de tillgängliga fynduppgifterna i stort sett äro fullt användbara för ett studium av stenålderbebyggelsen.

fynd från de tre tidsskeden, vari detta material lämpligen kan fördelas:[1]

	Höjd över havsytan i meter	Fynd från		
		trindyxtid	dös- och äldre gångriftstid	yngre gångriftstid och hällkisttid
Vibyslätten (Vibysjön)	70—60	talrika	talrika	talrika
Kilslätten (Tysslingen)	60—40	saknas	»	»
Örebroslätten (Hjälmaren)	45—23	»	saknas	»
Rekarneslätten (Mälaren)	15—1	»	»	saknas

Genom en rad detaljobservationer har det i samband härmed kunnat påvisas, att Hjälmarens avspärrande från Östersjön ägt rum vid stenålderns slut.[2]

Under bronsåldern fanns alltså forsen vid Skogstorp, den översta i Hjälmarens nuvarande avlopp, Eskilstunaån. Men ända dit fram till Skogstorp nådde en vik av Östersjön. Se den i slutet av uppsatsen införda kartan. Givetvis utgjorde Skogstorpsforsen ett avsevärt hinder för trafiken mellan Hjälmardalen och Östersjöstränderna, — vilken dock måste gå här förbi —, samtidigt som här en naturlig brygga var slagen för lantkommunikationerna mellan Rekarnebygdens tvenne av Hjälmar- och Östersjövikarna åtskilda hälfter.

En ort, som på detta vis utgör den naturliga knutpunkten för omnejdens lantkommunikationer och samtidigt ett hinder i en allmän, där förbi fortgående sjötrafikled, en sådan ort blir en viktig handelsplats. Dess betydelse beror på utsträckningen och rikedomen hos upp-

[1] Jfr min uppsats Från Nerikes sten- och bronsålder (Meddelanden från Örebro läns museum, V, sid. 49 ff.).

[2] Anf. arb., sid. 92.

landet. Med hela den bördiga Nerikesslätten till uppland ägde Skogstorp dessa förutsättningar i ovanligt hög grad.

Dess dåtida gynnsamma handelsläge kan bäst klargöras genom en jämförelse med det nutida Stockholms vid tröskeln från Östersjön till Mälaren.

Att Skogstorp verkligen också efter bronsålderns förhållanden var som handelsort en motsvarighet till våra dagars Stockholm, bevisa jordfynden.[1]

Medan huvudmassan, d. v. s. de simplare (billigare) av stenålderns (och den begynnande bronsålderns) av inhemska bergarter förfärdigade redskap fördela sig över de bebyggda delarna av Svealand på så sätt, att de ganska väl låta sig nyttjas som ekvivalenta enheter i en folkmängdsstatistik, fördela sig redan de dyrbarare stenredskapen och de importerade flintorna[2], men än mer bronsålderns metallsaker på ett sätt, som ej kan ens i grovt återge bebyggelsens relativa täthet. Ty medan mängden av simpla stenyxor kan uppfattas som kasserade och, följaktligen värdelösa, bortkastade, kunna metallföremålen från bronsåldern ej uppfattas som bortkastade, då ju metallen i sig själv var dyrbar och genom omsmältning lätt kunde tillgodogöras för annat ändamål.

Ett litet antal bronsföremål kan visserligen förklaras som ofrivilligt kommet i jorden (fynd ur åar och bäckar). Men en påfallande stor procent av dem kan, så framt anteckningar om fyndförhållandena föreligga, karaktäriseras som antingen gravgods eller depåer.

Som gravgods blevo metallföremålen, likt stenålderns stridsyxor och finare flintarbeten, endast sparsamt begagnade och då främst inom de förmögnare bygderna. Och det var huvudsakligen endast där, som man hade så

---

[1] Kanske bar orten vi denna tid namnet När. Jfr B. Hesselman, När och Närke (Namn och bygd, 1914), sid. 263 ff.

[2] S. Lindqvist, anf. arb., sid. 95 f.

pass rikligt förråd av metall, att därav förfärdigade föremål kunde undandragas det dagliga bruket genom annan avsiktlig deposition i jorden.

En jämförelse mellan utbredningen av sten- och bronsåldersfynden i Västergötland ådagalägger tydligt detta[1]. Bronsåldersfyndens fördelning är en helt annan än den slutande stenålderns. Simpla skafthålsyxor finnas i stort antal inom hela den vidsträckta åkermark, som upptager norra hälften av landskapet. Men bronsfynden äro påfallande kraftigt koncentrerade till en mindre del därav, Falbygden. Detta gäller dock endast om bronsåldersfynden i sin helhet. Tar man däremot hänsyn endast till de föremål, vilka såsom rena arbetsredskap närmast motsvara de simpla skafthålsyxorna, så fördela sig metallfynden på ungefär samma sätt som de yngsta stenåldersredskapen. Falbygdens särställning ligger däri, att endast den därutöver äger ett avsevärt antal fynd ur depåer och gravar (vapen och toilettredskap, smycken).

Att Falbygden sålunda under bronsåldern med avseende på förmögenhet intog en särställning inom sitt landskap, torde till det väsentliga kunna förklaras genom hänvisning till dess kalkrika, bördiga jordmån.

När nedan analoga fyndcentra skola påpekas inom delar av Nerike och Södermanland, måste även dessa uppfattas som särskilt förmögna bygder. Men skälet, varför ifrågavarande bygder nått en dylik ekonomisk företrädesställning, kan ej ligga i jordens bördighet allena, utan måste, framförallt beträffande de sörmländska centra, sökas i deras exceptionellt gynnsamma handelslägen.

I Nerike, där bronsåldersmaterialet visserligen är väl ringa, för att tillräckligt imponerande siffror skola nås,

[1] K. E. Sahlström, Om Västergötlands stenåldersbebyggelse (akad. avh. Uppsala 1915), samt, beträffande bronsåldern, en kortfattad redogörelse i Ahlenius-Sjögren, Sverige (inledningen till Skaraborgs län).

synes fullständigt samma regel vara gällande, som vi nyss funnit åskådliggjord i Västergötland.[1]

Enstaka arbetsyxor anträffas här och där inom hela det under slutet av stenåldern bebodda området. Såsom depåer eller gravgods karaktäriserade föremål träffas åter huvudsakligen å följande trenne orter:

1. Invid Örebro. Observera gravfyndet från Skjutbanan, guldbandet och de nedan åter omnämnda Svartåfynden.

2. På den ås, som från St. Mellösa kyrka åt söder övertvärar Kvismarsänkan, skiljande densamma från Hjälmaren. Observera de sannolika gravfynden från Odensbacken (där Täljeån genombryter åsen) och Valsta i Asker, Komministerbostället, Bo och Åkerby i St. Mellösa, depåfyndet från Dömmesta i sistnämnda socken.

3. Vid västra stranden till den fjärd, som upptog inre delen av samma sänka, västan Norrbyås-åsen, äro tre depåer dessutom anträffade, markerande ett tredje fyndcentrum. För dettas tillkomst har handelsläget sannolikt även spelat sin roll. Att märka är nämligen, hurusom de 4 fynden från denna fjärd tillhöra bronsålderns början (tre per. 1, ett per. 2), då kommunikationerna hit ännu kunnat tänkas ha varit relativt lätta, medan fynden från St. Mellösa och Asker fördela sig mera jämnt över en längre del av hela bronsåldern (två per. 1, två per. 2, två per. 3, ett y. br.-å.).

Undersöka vi sedan utbredningen av bronsåldersfynden i Södermanland[2], finna vi, att arbetsyxor äro spridda över vitt skilda delar av landskapet, men depåerna liksom överhuvud de flesta smyckeföremålen och vapnen uppträda mera sporadiskt, gärna klumpvis.

[1] Jfr kartan 4 i mitt anf. arb.

[2] Jfr T. J. Arne, Om det forntida Södermanland (Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria, h. XIV), sid. 16 ff.; Dens., Nya bidrag till Södermanlands förhistoria (samma tidskr., h. XVI), sid. 4 f.

De flesta av dessa fyndcentra tillhöra Södertörns och sydöstra Södermanlands kustbygder eller rättare de delar därav, som under bronsåldern utgjorde kustbygder, bl. a. även i ej ringa utsträckning spetsarna av de längst in i landet trängande havsvikarna.[1]

På sydstranden av den genom Mälardalen inträngande havsviken finnas väster om Södertörn endast tre metallfynd, varav två karaktäristiskt nog vid forna eller ännu varande färjställen: å Tosterön vid Sundby nära Strängnäs (depåfynd), vid Säby i Barva sn (gravfynd). Det tredje fyndet (depåfynd) är från Eneby i Vansö sn.

Närmast denna fyndgrupp ligga trenne i varandras närhet belägna fyndlokaler nära Stålboga i eller nära den långsträckta dalgång, som med korta avbrott kan följas från Mariefred över Åker västerut till Hjälmaren.

Det västra Södermanlands viktigaste fyndcentrum är dock att söka i Rekarne, kring Skogstorp. Där, i en åker ej långt från järnvägsstationen och forsen, anträffades de bekanta över lerkärna gjutna symboliska yxorna (per. 2)[2]. Ej långt därifrån, å kyrkoherdeboställets i Husby skog, hittades i ett (grav?-)röse landskapets hittills enda hallstattsvärd (per. 6 eller järnålderns början).[3] På rullstensåsen under Mesta i Fors har anträffats en bronsspjutspets (St. H. M. inv. 13814, per. 3). På något längre avstånd från forsen, dock föga mer än en halv mil, hittades i Årby mosse, Husby sn, en holkyxa (St. H. M. inv. 14613, per. 4). På okänd plats, möjligen närmare, i Gillberga sn en kantyxa (St. H. M. inv. 13970, per. 1).

---

[1] Jfr hurusom de uppländska bronsåldersfynden tillhöra den dåtida kustbygden i Uppland. G. Ekholm, Upplands bronsålder (Upplands Fornminnesförenings Tidskrift, bd. 6).

[2] G. Stephens och C. F. Herbst, Aarbøger f. nord. Oldkyndighed, år 1866, sid. 120 ff.; O. Montelius, ATS 3, sid. 291 ff.; Sv. F. 134—136.

[3] ATS 3, sid. 290.

I själva forsen vid Skogstorp har dessutom vid forsbottnens sänkande träffats, förutom några äldre (7 simpla skafthålsyxor av sten) och yngre föremål, följande metallarbeten från bronsåldern: fyra arbetsyxor (kantyxa, per. 1, och holkyxa, per 5, St. H. M. inv. 13671; avsatsyxa, per. 2, Örebro Läns Museum; en andra holkyxa, obekant var nu förvarad); en hake till klädedräkten, med stora spiralskivor (per. 5, St. H. M. inv. 13671); en nål med stor spiralskiva (per. 6, St. H. M. inv. 13671); möjligen även en dolkklinga med lång, smal tånge (per. 3?, St. H. M. inv. 13671). Redan genom sin olika ålder, och även genom fyndförhållandena visa sig dessa föremål hava hamnat på forsbottnen vid olika tidpunkter.[1]

Anmärkningsvärt är, att vi från landskapet känna ännu två forsar, ur vilkas bottnar vid sjösänkningar upptagits bronsåldersfynd. Det ena är vid Vrena[2], där Yngaren inflyter i Långhalsen, det andra överst i Nyköpingsån, Långhalsens avlopp, vid Täckhammar[3].

Då Yngarn nu ligger 18,9 m. ö. h. och Långhalsen 18,5 m. ö. h., böra ifrågavarande forsar hava uppstått ungefär samtidigt med Skogstorpsforsen, och nämnda platser, främst Täckhammar ägt ett med Skogstorp likartat, gynnsamt trafikläge vid portarna för Yngarens, Långhalsens och Båvens vidsträckta uppland.

Många andra forsbottnar i Södermanland och Nerike hava på samma sätt blivit genomgrävda, utan att man mer än undantagsvis anträffat enstaka bronser.[4]

[1] Jfr O. Gumælii omsorgsfulla redogörelse härför i Geol. Föreningens Förhandlingar, 7, sid. 488 ff. — Det råder intet tvivel om, att de där avhandlade föremålen äro desamma, som delvis tillförts St. H. M. under inv. 13671.

[2] Med färre fynd, St. H. M. inv. 2417. Jfr ATS 3, sid. 288 f.

[3] St. H. M. inv. 2273 och 4177. Jfr ATS 3, sid. 286 ff.

[4] Från andra landskap äro rika åfynd kända, främst i Viskan, St. H. M. inv. 4728.

Den stora fyndrikedomen i forsarna vid Skogstorp, Täckhammar och Örebro måste därför förklaras därmed, att av de angivna platserna den ena under bronsåldern liksom än i dag utgjort den naturliga knutpunkten för Nerikesslättens inre handel, medan de andra under bronsåldern voro de enda platser inom Södermanland, som, likt Stockholm nu, under bronsåldern utgjorde de naturliga och bekväma utfartsportarna för större och bördiga inland.

De förut omnämnda fyndkoncentrationerna å fast mark invid Örebro och Skogstorpsforsarna ge stöd åt påståendet, att därvarande åfynd ej kunna förklaras allenast genom den trafik, som fortgått längs efter och tvärs över forsarne. Vi nödgas taga med i räkningen den väsentliga ökning av riskprocenten för små olyckshändelser av den art, som fört ett metallföremål till bottnen[1], vilken ökning inträtt, om stränderna vid nämnda forsar varit uppehållsorter under färderna och mötesplatser, där småhandlarna från upplandet gjorde sina uppköp eller byten med de mellan Östersjöhamnarna båtledes framfarande »grossörerna».

De genom handelsutbytet hopade förmögenheterna synas, ävenledes genom utbredningen av fynden å fastmarken, i första hand tillfallit de i platsens närhet boende.

Av detta resonnemang framgår, att jag, när jag kallar Skogstorp ett bronsålders-Stockholm, visserligen ej menar, att det utgjort en fullständig motsvarighet till vår tids städer, men väl en ort, där marknader hållits, och i vars närhet flera av de däri deltagande köpmännen haft sin stadigvarande hemvist.

Under landhöjningens fortgång inträdde förr eller senare de tillfällen, då de en gång vid Skogstorp och Täck-

[1] Det må observeras, att en holkyxa från Skogstorp och en dylik från Täckhammar båda i holken bevara rester av träskaften.

hammar slutande Östersjövikarna klipptes av vid yttre förträngningar i dalgångarna. De nuvarande Eskilstuna- och Nyköpingsåarnas närmast lägre forsar uppstodo. Detta medförde (om ock ej omedelbart, jfr nedan sid. 160) med nödvändighet en omläggning av handelsvanorna. Grossörerna funno det med tiden vara med sin bekvämlighet mer förenligt att stanna vid de lägre forsarna och överlåto åt upplandets småhandlare att ta sig fram förbi de gamla handelsplatserna. De senare blevo i stort sett övergivna, men kunde bibehålla en sekundär ekonomisk betydelse, om de fortfarande utgjorde naturliga lokalcentra för omnejden.

Skogstorp ersattes av Tuna, Täckhammar av Harg. Den fortsatta landhöjningen åstadkom senare, att dessa i sin tur fingo träda tillbaka för Torshälla och Nyköping.

Från historisk tid ha vi många exempel på, hurusom en stad på detta sätt till följd av inloppets uppgrundning måste flytta. Det klassiska exemplet är historien om Uppsala ärkesätes flyttning. Att Gamla Uppsala en gång varit ej blott politisk och religiös centralpunkt för Uppland, utan även dess viktigaste handelsort, berätta visserligen ej de historiska källorna. Men att den varit det, låt vara långt före den historiska tidens gryning, bevisa dels de i Gamla Uppsala talrikt anträffade bronsåldersfynden[1], dels ortens därför naturliga läge[2].

---

[1] Jfr G. Ekholm, Upplands bronsålder (Upplands Fornminnesförenings Tidskrift, bd 6, sid. 218 ff.). Fynden från Gamla Uppsala tillhöra Lundebergska samlingen i Uppsala Universitets museum. De av Ekholm resta tvivelsmålen mot uppgifternas äkthet (anf. arb., sid. 224 m. fl.) ha mött skarp opposition från en son av nämnde samlare. Hans uppgifter bliva också fullt förståeliga under antagande, att under ifrågavarande samlings tillkomst det stora gravfältet invid kungshögarna skövlats e. dy.

[2] Jfr A. G. Högbom, Studier över Upplands äldre bebyggelsehistoria (Ymer 1912), sid. 300 f.

A. Bygdén[1] har beskrivit i nyare tid skedda förflyttningar av norrländska städer. Ett mer närliggande exempel erbjuder Trosa. Denna stad låg under medeltiden vid Trosa landsförsamlings kyrka, men flyttades omkr. år 1610 på av Karl IX utfärdad befallning till sin nuvarande plats. Teoretiskt sett bör Trosa under bronsåldern ha förebådats av Gnesta. Av bronsåldersfyndens fördelning finna vi, att även arkeologiska förhållanden stödja denna förmodan Ett av Södermanlands märkligaste depåfynd från sagda tid, Långbrotyndet, tillhör just Gnestanejden.[2]

Av fasta fornlämningar från bronsåldern äger Södermanland, förutom ett antal möjligen hithörande högar och kummel, endast ett fåtal.[3] Det bör observeras, att Skogstorpstrakten i detta avseende ej synes blivit lottlös. Ett typiskt bronsåldersläge intager sålunda ett kummel å Kälby ägor å norra ändan av berget å östra sidan om den nära gården framstrykande dalgången, vars avlopp i rätt nordlig riktning fortsätter med Eskilstunaån till Torshälla. Frånsett de tre bekanta med bronsåldersteckningar försedda hällarne (ur gravkista) från Tuna i Ytterenhörna sn[4] torde här också förefinnas Södermanlands enda hittills observerade bronsåldersristningar. Dybeck har i en kortfattad översikt av fornlämningar i Rekarnebygden[5] omnämnt dessa på följande sätt: »En märkvärdig, hittills okänd hällristning å ett berg på Kälby ägor i Fors Socken, icke långt från Hyndevadsfallet, skall, jemte andre

[1] Ymer 1910, sid. 362 ff.

[2] ATS 3, sid. 258 ff.

[3] Jfr T. J. Arne, ovan sid. 147 först anf. arb., sid. 26 f.

[4] O. Montelius, Ett märkligt fynd från Södermanland (Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift, X, sid. 189 ff.).

[5] Runa 8°, h. 1, sid. 31 ff. — Fullständigare redogörelse härför lämnar Indebetou i Södermanlands minnen, sid. 177 ff., huvudsakligen på grundval av O. Hermelins handskrifter i K. VitterhetsAkademiens arkiv.

sådane i trakten, bliva föremål för en serskild avhandling. Allmogens förklaring över de härstädes förekommande bilder m. m. synes oss lika märkvärdig, som ristningen.»

Företagna efterforskningar — såväl bland Dybecks i K. Vitterhets Akademiens arkiv förvarade efterlämnade papper som på platsen — ha dessvärre hittills endast medfört ett obetydligt resultat. Strax invid det sydligaste krönet av bergmassivet invid Eskilstunaåns västra strand mitt för sockengränsen Kloster-Husby har jag å en berghäll observerat trenne i varandras omedelbara närhet inhuggna, tydliga skålformiga gropar. Då för mitt sökande på platsen emellertid endast kunnat användas en dag, torde förhoppningarna om nya upptäckter, rättfärdigande Dybecks anförda uttalande, ej därmed få anses grusade. Det redan observerade styrker min gissning, att de av Dybeck åsyftade »hällristningarna» tillhöra bronsåldern.

Liksom vi ovan med stöd av den ojämna fördelningen av bronsåldersfynd kunnat ådagalägga den sannolika tillvaron av ett par sörmländska handelsplatser under bronsåldern, borde vi nu upprepa förfarandet för järnålderns del och beträffande Mälardalen. Fyndförrådet är emellertid så beskaffat, att det lämpar sig bäst att begränsa undersökningen till vikingatiden och medeltidens första gryning, dit de talrika silverfynden och runstenarna höra.[1]

Ett och annat av silverfynden, framför allt det märkliga från Vårby[2], vilket innehöll ett stort, runt späune, 2 ringspännen, de av 19 beslag och lika många hängen (däribland sex förgyllda silvermynt med öglor) bestående metalldelarna av ett eljest förmultnat bälte, 42 pärlor och ett troligen till pärlbandet hörande avlångt hänge — sålunda

[1] Guldålderns rika fynd äro naturligtvis också värda beaktande, men kunna i denna preliminära redogörelse förbises.

[2] Hildebrand, B. E. och H., Teckningar ur Statens Hist. Museum, h. 2, pl. 1 och 2.

en rik kvinnas nippersamling — utgöra visserligen likt bronsålderns grav- och depåfynd vittnesbörd om på resp. orter hopade förmögenheter, men ange intet om sättet för dessas hopbringande. Vi lämna dem åsido, eftersom vi ha fördelen att i de övriga silverfynden — vartill sällar sig ett eller annat guldfynd — återfinna om handeln direkt vittnande depåer, innehållande en affärsmans tillfälliga kassabehållning eller liksom på kistbottnen undanlagda kontanter (silvermynt i stort antal, med dem likvärdiga, oftast stympade smyckeföremål, tenar, tackor o. s. v.).

Att de på detta sätt i värdemetall omsatta förmögenheterna koncentrerats till det ekonomiska livets brännpunkter, gäller ju i största utsträckning beträffande vår tid. Det kan utan vidare anses ha gällt i än högre grad under vikingatiden, då metallen knappast kan antagas ha spelat någon större roll i den lokala, i stället på varubyte eller andra naturaprestationer baserade handeln.[1]

Denna teori bestyrkes förträffligt genom silverfyndens av sist behandlade typ utbredning inom Mälarområdet. Genom ett eller flera fynd markeras de gamla handelsplatserna Sigtuna, Birka (fyra fynd, därav ett i guld), Stockholm (fyra), Södertälje, (Harg-)Nyköping (två), Tuna (i Nyköpings närhet), Strengnäs, Eskilstuna (-Thorsharg, tre).[2]

Typisk för fördelningen av dylika silverskatter är

[1] Härvid få vi dock måhända frånse Gotland, vars allmogebefolkning i sin helhet tyckes hava deltagit i affärslivet. Jfr den hos B. Schnittger, Silverskatten från Stora Sojdeby (Fv. 1915) införda kartan över gotländska silverfynd.

[2] Om Strengnäsfyndet, se B. E. Hildebrand, Anglosachsiska Mynt i Svenska kongl. Myntkabinettet, 1 uppl., sid. XXXVII; om Söderteljefyndet, se Fv 1915, tilläggshäftet, sid. 33 (inv. 15264). Övriga sörmländska fynd äro beskrivna av T. J. Arne i anförda arbeten, de uppländska av B. Salin i Uppland, skildring av land och folk, I, sid. 209.

Stockholmsgruppen. Vi finna dem alla i det modärna Stor-Stockholms periferi, detta churu de visst ej kunna sägas helt bero av vår tids forcerade byggnadsverksamhet därstädes. Jag uppräknar fynden:

År 1736 anträffades mellan Beckbruket och Kimröksbruket i Brännkyrka sn (belägna vid nuvarande Finnboda slip och något närmare staden) av några dalkarlar, som grävde jord mellan bergklintarna, åtskilliga silverarbeten, ringar, spännen m. m. och sönderhugget silver samt anglosaksiska, tyska och arabiska mynt, tillsammans vägande 0,759 kg.[1]

År 1829 hittades på Långholmen 66 silvermynt, därav 4 anglosaksiska, de övriga tyska, vägande 0,059 kg.[2]

År 1868 anträffades nära Karlbergs slott en fint flätad kedja, några hals- och armringar, tackor, tenar och bitar av silver jämte 686 mynt, allt vägande 1,560 kg. Bland de 483 + 53 för St. H. M. utvalda mynten fanns ett, präglat för Olof Skottkonung, ett danskt, 98 + 15 anglosaksiska, 2 irländska, 369 + 30 tyska, 1 byzantinskt och 11 + 8 kufiska.[3]

År 1892 anträffades vid jordschaktning för Inedalsgatan på Kungsholmen ett runt kupigt spänne, en större skiva till dylikt, 2 hals- och en armring, ett skadat miniatyreldstål och nära 40 mynt, varav 24 anglosaksiska, 3 imitationer av dylika, ett tyskt, 7 arabiska, ett persiskt, och en imitation av ett byzantinskt. Skatten vägde 0,381 kg.[4]

[1] Jfr B. E. Hildebrand, Anglosachsiska mynt i Svenska Kongl. Myntkabinettet, 1 uppl., sid. XXXVI och där citerad litteratur. St. H. M. inv. 80, 81, 110 och 111.

[2] B. E. Hildebrand, anf. arb., sid. XXXVIII, St. H. M. inv. 539.

[3] De bevarade delarna av fyndet äga i St. H. M. inv. 3861. Med 483 + 53 avses 483 hela, 53 söndriga, de senare ha i allmänhet långt före skattens nedläggning blivit delade.

[4] Den är beskriven av H. Hildebrand i Mbl 1892, sid. 172 ff. St. H. M. inv. 9154.

År 1913 hittades vid schaktning för Tekniska högskolans nybyggnader nära Lill-Jans plan 52 silvermynt, varav 1 svenskt (Olof Skottkonung), 22 + 2 tyska, 19 + 4 anglosaksiska, 2 efterbildningar av dylika, ett irländskt samt en plans till ett tyskt mynt.[1]

Fynden i Eskilstunatrakten äro följande:

År 1805 hittades under grävning vid Ärsta i Klosters sn (3 km. från Eskilstuna, 3,5 km. från Torshälla) ett par bitar av ett silversmycke med filigranornering samt 782 mynt, därav 7 svenska (Olof Skottkonung), 406 anglosaksiska, 15 irländska och 280 tyska samt 2 $^1/_2$ arabiska. Vikt 1,148 kg.[2]

År 1833 anträffades i en åker utanför staden i ett lerkärl en skatt av 8 större och mindre flätade hals- och armringar, ett spänne samt bitar av ringar och slutligen 445 mynt, varibland 137 nästan nya Olof Skottkonungsmynt, 195 tyska, 86 anglosaksiska, 1 $^1/_2$ byzantiska samt 14 hela och 11 fragmentariska arabiska dirhemer. Skatten vägde 1,407 kg.[3]

År 1862 hittades under nyodling i förutvarande skogsmark i Torshälla socken vid Ägelsta (4 km. från Torshälla, 7,5 km. från det gamla Eskilstuna) fem bitar av ringar, tre tunna silverbleck och 293 hela och flera bitar av mynt. Av de hela mynten voro 53 anglosaksiska, 3 efterbildningar av dylika, 8 danska och 229 tyska. Skatten vägde 0,392 kg.[4]

Vikingatidens skattfynd intaga sålunda i förhållande till de samtida handelsplatserna samma läge som brons-

[1] Fv. 1913, sid. 277, St. H. M. inv. 14987.

[2] B. E. Hildebrand, anf. arb., sid. XXXVII. St. H. M. inv. 378.

[3] B. E. Hildebrand, anf. arb., sid. XXXIX. St. H. M. inv. 619.

[4] St. H. M. inv. 3008.

ålderns depåer och förnämligare gravfynd.[1] Jag tolkar detta på samma sätt beträffande de yngre som beträffande de äldre fynden. Affärsmännen ha företrädesvis bott å gårdarna i närheten av handelsplatserna. På en gång handelsmän och bönder, bildade de förmodligen gillen av samma art, som vi genom runstenar känna från denna tid i Sigtuna och i Skenningetrakten och genom litteraturen fylligare från andra delar av Norden.[2]

Vilja vi närmare fixera handelsplatsens läge inom de av silverskatterna markerade områdena, ma vi vända oss till runstenarna, vilka ju av naturliga skäl gärna restes på sådana platser, där de blevo mest observerade. Deras utslag beträffande Rekarne är synnerligen typiskt.

Vid bronsålderns handelsplats, Skogstorp, är ingen runsten känd. Å kyrkogården till den närbelägna Husby kyrka har traktens enda runsten anträffats.[3]

I Torshälla stad finnes endast en runsten, inmurad i kyrkans södra kormur.[4] Av Torshälla sockens runristningar befinner sig en (D 8° 87) vid Hellby, 3,5 km. från staden, de två andra vid Ranbron[5], 5,5 km. från Torshälla, men endast 3,5 km. från det gamla Eskilstuna.

Omedelbart invid den gamla handelsplatsen Tuna har däremot Rekarnebygdens största runstensgrupp, även från-

---

[1] Det må framhållas, att i Eskilstuna omedelbara närhet, vid Lundby i Fors (synligt å bikartan till fig. 1), anträffats ett gravfynd, innehållande delar av en ryttare- och hästutstyrsel, tillhörande »det förnämligaste, som vi i den vägen känna från vår vikingatid». T. J. Arne, andra sid. 147 anf. arb., sid. 31.

[2] Jfr O. v. Friesen, Historiska runinskrifter, IV (Fv. 1911, sid. 113 ff.).

[3] Jfr ovan, sid. 47.

[4] Enligt meddelande av S. Wallin. Den observerades först för några år sedan vid då företagen restaurering av kyrkan.

[5] B 760 och 763, L 985 och 986, endast den förra i senare tid återfunnen. Jfr ovan, sid. 46, och D 8°; I, sid. 34, not. 3, II, sid. 42.

sett gravkistdelarna, funnits. På klosterplatsen anträffades år 1912 fragment av tvenne runstenar.

Trots den här livliga byggnadsverksamheten under medeltiden och Vasatiden funnos ännu vid 1600-talets mitt utmed landsvägen härifrån till Kjula och Strängnäs (dess början ses å fig. 1 D), där Balsta, Gredby och Grönsta ägor sammanlöpa (jfr fig. 1, bikartan, där bäcken passerar landsvägen) fyra runstenar, varav två över deltagare i Ingvarståget.[1]

Peringskiöld antecknade om dessa år 1686 följande:[2]

»Emellan Gredby, Balsta och Grönsta gärdar finnas fölliande Herculles stoder, som wid landzwägen fordom warit upreste, men nu mest nederfallne, sosom först i Gredby gata träffar man en stor ofantlig kulfallen steen (L 972), nu för tyden lagder til Brosteen tvärt öfver en renneill och mitt under landzwägen, med rys och jord öfwerfyllder, så att allenast noget af hvardera ändan synes emot dykerna.

Strax hoos förbemelte Gredby stora runeristade Brosteen, allenast 20 steg ifrån landzwägen, finnes ännu en annan liten nedersiunken Runsten inne i Balsta täppa, med en krigshieltes korta lefwernes Saga (här följer läsning och tydning av stenen B 746, L 973 jämte ett avdrag av stocken till densamma).

På landzwägen bredewid denne stenen, berättades mig att den Runstenen skall fordom hafwa stått, som nu är lagder i Fors norra kyrkedör (B 751, L 969; jfr ovan sid. 39), och äfwen wähl förmäler om en annan krigzhielte, hwilken tillyka med denne Skarf (som nämnts på L 973) warit Stalbroder med konung Ingvar uthi dess Expedition til Österlanden.

Wid stora landzwägen inne i Grönsta gärde, straxt hoos konung Ingvars krigshieltars Minningsmärken finnes

[1] En av dessa, B 747, är nu förlorad.

[2] Monumenta Sudermanniæ, ms. i K. Bibl.

ännu en annan kämpesteen effter en tapper krigshöfdinge, som giort uthtåg till Mæsien i Grekland (B 747, L 971).»

Ett nytt, ej oviktigt vittnesbörd från medeltidens begynnelse om Eskilstuna då dominerande roll bland handelsplatserna vid Hjälmarens avlopp ser jag däri, att mellan härvarande forsar, å ömse sidor ån, men på endast 700—800 m:s avstånd från varandra anlagts tvenne samtidigt brukade sockenkyrkor.[1] Endast i Nyköping funnos eljest under medeltiden, vad beträffar Södermanland, tvenne sockenkyrkor så nära varandra, även här å ömse sidor en viktig vattenväg.[2] Trosa kom i detta avseende Eskilstuna och Nyköping närmast, enär avståndet från dess forna kyrka (Trosa nuvarande landsförsamlings) till Vagnhärads på andra sidan Trosaån belägna kyrka endast uppgår till 1,3 km.[3]

Den gamla sockenindelningen, och i lika grad indelningen i härad, hundaren och skeppslag, hava tack vare den konservatism, som utmärkt ifrågavarande förvaltningssystem, under tidernas lopp föga förändrats. I det skick, vari de framträda vid medeltidens mitt och som de i huvudsak ännu bevara, förete de många intressanta, men hittills föga beaktade utgångspunkter för bedömandet av de svenska förhållandena vid de tidpunkter, då ifrågavarande indelningar utfördes, eller för fastställandet av tidpunkten för samma indelnings tillkomst.

Jag tror mig redan hava framfört tillräckliga bevis för påståendet, att det Tuna, som nu heter Eskilstuna, ännu under 1000-talet varit Rekarnebygdens viktigaste

[1] Jfr ovan, sid. 4 ff.

[2] Enligt uppgifter, lämnade i C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3 uppl., sid. 276 ff.

[3] Jfr ovan, sid. 152.

handelsplats. — Jag säger ännu, ty av allt att döma böra dess anor gå vida längre tillbaka i tiden. Det torde vara lämpligt tillägga något härom, liksom om Eskilstuna yngre öden, enär nyssnämnda påstående om förhållandena på 1000-talet eljest kunde synas läsaren alltför lösligt, då det ju föga harmonierar med förut framställda, på historiska källor grundade uppfattningar rörande stadens ålder.[1]

Jag har påstått, att vi i landhöjningens förlopp ha rätt att se anledningen till handelsplatsens uppkomst. Skogstorp blev handelsort, när Hjälmaren avspärrades, eller då Östersjön därinvid låg 21 à 23 m. ovan nutida havsytan.[2]

Eskilstunaåns medelvattenyta ligger för närvarande vid Eskilstuna ovan Tunaforsfallet 14,6 m. ö. h., och mellan Tunaforsfallet och Faktoriet (längst till vänster å huvudkartan fig. 1) 9,3 m. ö. h.; nedanför sistnämnda fall ligger högvattenytan 7 m. ö. h.[3]

Då Mälarens yta omkr. år 1025 vid Sigurdsristningen nära Sundby kyrka stått 4,5—5 m. ö. h.[4], framgår av de sammanställda uppgifterna, att en effektiv spärr för sjöfarten uppstått vid Tunafors redan mycket lång tid före vikingatiden. Ett Tuna kan m. a. o. väntas ha ersatt Skogstorp redan vid järnålderns början eller under romersk järnålder, en iakttagelse, som jämväl bekräftas genom

---

[1] Jfr de å sid. 12 i noten anförda arbetena.

[2] Jfr O. Gumælius, Geologiska Föreningens Förhandlingar, bd 7 (1884—85), sid. 488 ff.; L. v. Post, ibid., bd 31 (1909), sid. 652. — Från arkeologisk synpunkt synes Gumælii uppfattning, att Hjälmarens avlopp sedan bronsålderns början uppgrundats — vilket kunnat ske eventuellt genom människors direkta åtgöranden, om ej annat så för att erhålla ett gott vadställe — väl överensstämma såväl med fyndförhållandena för vissa av de i Skogstorpsforsen upptagna fornsakerna, som med talrika likartade, om ock tyvärr ej lika noggranna iakttagelser från andra forsar.

[3] Enligt O. Sjöling, Karta över Eskilstuna, upprättad år 1907.

[4] Jfr min utredning härav i Fv. 1915, sid. 215. Därvarande årtal (1040) beror på ofullständig korrekturrättelse.

höjdläget för talrika smärre förmodade handelsplatser med samma namn vid andra ämynningar i Mälardalen, Södertörn och Roslagen.[1]

Och under 1000-talet borde Torshälla av liknande skäl ha övertagit Tunas roll som stapelort för Nerike. Att så ej skett redan då, torde böra förklaras genom hänvisning till allmogebefolkningens sega motstånd mot alla förändringar i de en gång fastställda vanorna, eller i Tunas mera centrala läge inom Rekarne.

Att emellertid den av geologiska grunder betingade utvecklingen av Torshälla ej i längden kunde hämmas, framgår exempelvis av följande handlingar:

Den 24 febr. 1317 meddelade konung Birger, att de ärlige män, Germund och Olof, borgare i Thorssargh, å alla därvarande medborgares vägnar under klagan beskrivit, hurusom de haft ständigt ökade (sic) bekymmer, enär de ej åtnjutit lika och gemensam rätt med andra köpstäder (cum aliis villis[2] huiusmodi et regni civitatibus). Med anledning härav hade de ödmjukt och enträget an-

[1] Ortnamnet förklaras också, enligt min uppfattning, bäst såsom en folketymologisk omstöpning av det — *dunum*, som under Nordens romerska järnålder möter i så många stadsnamn inom de av romarna kuvade keltiska provinserna på en vid front alltifrån Atlanten till Dnjestr. Observera det c:a år 5 f. Kr. nyskapade *Augustodunum*. Jfr det forniriska *dūn*, 'befäst stad' (Namn och bygd, 1914, sid. 57), och det engelska *town*. Se J. Déchelette, Manuel d'Archéologie, II: 2, sid. 573 och 577, II: 3, sid. 952.

[2] Eskilstuna benämnes *villa* i ett ovan sid. 5 omnämnt brev av år 1318. Då däri omtalas flera lantgårdar (villæ), är det väl sannolikt, att underskriftens »in villa superscripta» bör översättas: i ovannämnda *stad*. På den eventuella betydelseskillnaden mellan *villa* och *civitas* vill jag ej ingå. — I ortnamnsregistren till olika delar av DS angives Eskilstuna såsom stad under medeltiden. Eljest har denna dess karaktär vanligen förbisetts, så i C. G. Styffes arbete Skandinavien under unionstiden. Att registret till DS I—II under Eskilstuna upptager rubriken *sigillum civitatis* (med oriktig sidohänvisning), synes tyvärr bero på någon förväxling, vars grund jag ej kunnat utreda.

hållit, att konungen av sin godhet skulle låta dem själva och övriga medborgare i Thorssargh och orten (villam) själv i handel och företag av allehanda art äga och åtnjuta städernas rättigheter (jura civitatum et villarum), vilket ock av konungen beviljades (D S 2097).

År 1643 gjorde innebyggarna i Eskilstuna, som då låg under landsrätt, ansökan hos regeringen om förskoning från accisen, eller, därest den ovillkorligen skulle erläggas, om tillstånd att erlägga denna hos befallningsmannen i staden och icke till »Torsillia borgarom». Resolverades, att Eskilstuna skulle »bliva lagder till Torsillia, så att dhe två fleckar skole vara een stad tillhopa, och at dhe som uti Eskilstuna boo skole, måge niuta Torsillia stadz privilegier til godo och höra under dess rätt och jurisdiction».[1]

Trots allt utgjorde efter Eskilstuna genom sitt centrala läge allt fortfarande den naturliga platsen för Rekarnebygdens inre handel. I privilegier för Torshälla av den 29 mars 1647 stadgades, att allmogen icke skulle föra sina varor till salu i Eskilstuna, utan i Torshälla, varest tull vore, och att Eskilstunaborna borde köpa sina varor inom Torshälla tullportar, på det Kronans tull måtte bliva förkovrad.[2]

Att Eskilstuna efter alla dessa attacker från kronans sida, påkallade i Torshällabornas välförstådda intresse, likväl ej blott bevarat sin karaktär av stad, utan ånyo vida överflyglat Torshälla, ha vi att tacka — munkarna för. Jag har ovan nämnt, hurusom dessa, vilka vid medeltidens början med hänsyn till då rådande förhållanden funnit lämpligast bosätta sig i Tuna, genom gåvor, köp och byten hunnit samla avsevärda jordagods i Rekarne, främst i klostrets närhet, innan detta upplöstes och dess

[1] F. Grönberg, Eskilstuna-minnen, sid. 8.

[2] E. M. Fant (A. Wangstelius), De Thorshälla (diss. acad. Ups. 1782), sid. 10.

ägodelar tillföllo kronan. När det så gällde att i Sverige bygga en »handtwärkzstad», måste man därtill välja en plats, som ej blott erbjöd nödig vattenkraft, vilket i tillräckligt hög grad torde gällt även Torshälla, utan i vars närhet man också, såsom ensamt vid Eskilstuna, ägde kronojord att erbjuda åt hantverkarna, vilka ej kunde beräknas erhålla full bärgning av sitt egentliga yrke.

XII. De första stiften i Västergötland, Södermanland och Uppland.

Det är knappast någon tillfällighet, att de äldsta gravvårdar från kyrkogårdar, vi känna inom Södermanland, tillhöra orterna för landskapets tvenne s. k. apostlar, Eskil och Botvid, och nejderna närmast där omkring. Än mindre kan det vara någon tillfällighet, att ifrågavarande monument i Rekarne tillhöra rätt nära samma tid, som Eskil bör ha tillbragt där,[1] medan Botkyrkavården och dess enklare replik i grannkyrkan Sorunda[2] äro från tiden kort efter Botvids dråp (c:a 1120). Varken i Rekarne, frånsett klosterkyrkan i Eskilstuna, eller i Botkyrkatrakten kunna f. ö. dyrbara medeltida gravstenar påvisas eller förmodas hava funnits i större antal. Påtagligen förskriva sig dessa vårdar, vare sig de i allmänhet tillhöra de första kyrkornas bekostare — vilket beträffande Botkyrkavården är litterärt nära nog bekräftat och beträffande Rekarnemonumenten av mig förmodats[3] — eller ej, från de tider, då kristendomen nyss var antagen och seden att förlägga gravplatserna kring kyrkorna ny.[4]

För att pröva riktigheten av de sålunda dragna slutsatserna är det nödvändigt undersöka, om de ovan skildrade äldsta gravvårdarna från andra svenska landskap lika

[1] Jfr ovan, sid. 139.

[2] H. Hildebrand, Sveriges Medeltid, 3, fig. 303—4, resp. 297.

[3] Jfr Fv. 1915, sid. 230.

[4] I Strängnäs, där kristendomen bör ha vunnit fotfäste minst lika tidigt som i Botkyrka (jfr nedan), borde liknande tidiga gravvårdar ha funnits, men då härvarande domkyrka under följande tider fullständigt ombyggts, kan frånvaron av äldre gravvårdar i Strängnäs mer än väl förklaras. Överhuvud finnes där ingen gravsten, äldre än från mitten av 1300-talet. Jfr I. Fehr och O. Bejbom, Strängnäs kyrkomuseum (Str 1902), sid. 43.

väl befästa den uppfattning av kyrkoorganisationens tillkomst därinom, som de litterära dokumenten grundlägga.

Innan jag kan övergå därtill, är det nödvändigt redogöra för ett dokument, som för den följande framställningen blir av största vikt, men vars betydelse först nyligen betonats.

Docenten Sven Tunberg har äran därav. Han karaktäriserar det som ett omkr. år 1120 för den påvliga kurian upprättat utkast till en universalförteckning över den romerska kyrkans provinser, bevarad i en handskrift — från ungefär samma tid — i det Laurentinska biblioteket i Florens.[1]

Efter några »Notitia Galliarum» uppräknas här biskopsdömena i Spanien och i Polen, varefter ordningen kommer till Norden, »Provincia danorum».

Förra delen av de härom meddelade uppgifterna lyder:

Provincia danorum: Metropolis civitas Lunda.

Nomina civitatum in Norgueca: Civitas Lunda.[2] Roskeada. Othensia. Hethabia. Ripa. Arosa. Vibiarga. Birgila.

Nomina civitatum in Suethia: Alpsa. Biargina. Nithirosa. Scara. Liunga. Kaupinga. Tuna. Strigiñ. Sigituna. Arosa.

Underrubrikerna äro tydligen felaktiga. Den, som skrivit dem, har likt många sydländingar i långt senare tid, varit föga hemmastadd i Skandinaviens geografi.[3] Under rubriken »Städerna i Norge» stå namnen på de gamla danska biskopssätena Lund, Roskilde, Odense, Hedaby, Ribe, Århus, Viborg och Börglum. Under rubriken »Städerna i Sverige» uppräknas först de tre norska biskopssätena, Oslo, Bergen och Nidaros, därefter de

[1] En romersk källa om Norden vid 1100 talets början (Språkvetenskapliga Sällskapets i Uppsala Förhandlingar, 1910—12, med efterskrift).

[2] Senare tillagt.

[3] Den andra underrubriken synes, efter den av Sv. Tunberg meddelade textavbildningen (anf. arb., efterskriften) vara tillagd sedan den övriga texten skrivits, ehuru med samma stil.

svenska, Skara, Linköping[1], Tuna (= Eskilstuna), Strängnäs, Sigtuna och Aros (= Västerås).

Till den stora betydelsen av detta dokument, som avslutas med en uppräkning av svenska landskap, återkommer jag nedan. Först måste ännu en förberedande fråga diskuteras.

Metoden för den kristna kyrkans missionsarbete i Norden anses i allmänhet[2] hava varit denna: först sökte man fotfäste på någon plats, vid vilken inga hindrande hedniska riter voro bundna. Helst valde man, av praktiska skäl, viktigare handelsorter. Från dessa »operationsbaser» fortsättes missionen, som emellertid vann visshet om slutlig seger först när de skilda landskapens förnämsta hednatempel voro nedbrutna och kristna kyrkor uppförda på deras platser eller i de orter, som av gammalt voro centra för landskapens inre förvaltning. Den nya religionen kunde nu, genom att av dem göra centralpunkter för sin organisation (biskopssäten), för sin prestige tillgodogöra sig den makt över sinnena, som de traditionella kultorterna och deras namn alltfort ägde.

I överensstämmelse med den sålunda skisserade metoden var det, som den första missionen i Svealandskapen förlades till en kanske då endast några decennier gammal, central handelsplats i Mälaren, Birka, och som, sedan Birka förstörts, den nya uppländska missionen koncentrerades till Birkas arvtagare i kommersiellt hänseen-

[1] Då skrivaren tydligen uppfattat »Liunga · Kaupinga» såsom namn på två biskopssäten, vore det tänkbart, att Liunga ensamt motsvarat det nutida Linköping, och att Kaupinga var Köping på Öland. Vi ha ovan sett, att åtskilliga gravkistor från senare hälften av 1000-talet, bl. a. vid Köpings kyrka, antyda tillvaron av en tidigt organiserad kristen bygd på Öland. »Köpings stift» vore fullt analogt med Tuna stift. Så länge inga andra stöd för det förstnämndas existens föreligga, är emellertid den av Sv. Tunberg givna förklaringen försiktigast.

[2] Jfr ovan sid. 113.

de, Sigtuna. Där missionerade på 1060-talet biskop Adalvard d. y., såsom hans samtida Adam av Bremen berättat. Då Adalvard emellertid snart åter blev fördriven härifrån, måste ortsbefolkningens definitiva inlemmande i den kristna kyrkan ha ägt rum först senare. Det förefaller ha skett under 1000-talets sista decennier. Ty från nämnda tid, i varje fall knappast yngre tid, härröra de stora byggnadsföretag, varom S:t Pers och S:t Olofs mäktiga ruiner i Sigtuna vittna.[1] Vid samma tid uppträda, såsom ovan påvisats (sid. 96), de första uppländska gravvårdar, som med säkerhet tillhöra begravningsplatser vid kyrkor, och bland dem är den viktigaste gruppen lokaliserad just till Sigtuna med närmaste omnejd.[2] För fortvaron av det sålunda sannolikt under 1000-talets sista fjärdedel tillkomna Sigtunastiftet vittnar Florensdokumentet, gällande tiden omkr. år 1120. Necrologium Lundense och Roskildekrönikan nämna bland dem, som stupat i slaget vid Fotevik år 1134, Henrik, biskop av Sigtuna, churu då fördriven från sitt stift.

Troligen står upphörandet av biskopssätet Sigtuna i omedelbart samband med uppkomsten av ett nytt dylikt i gamla Uppsala.[3] Då denna ort ej nämnes i Florensdokumentet, men väl en Siwardus obsalensis episcopus uppdyker åren 1141 och 1142, blev Uppsala nämligen stiftsstad under 1120 eller 1130-talet.[4]

[1] Emil Ekhoff, Sigtuna ödekyrkor (Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift, X), sid. 139. Om yngre uttalanden i denna omdiskuterade fråga, se C. R. af Ugglas, Gotlands medeltida träskulptur (akad. avh. Upps. 1915), sid. 75.

[2] Observera, att denna grupps bästa representant tillhör en av de få kyrkorna därstädes med torn över koret (Norrsunda), vilka väl äro att betrakta som förenklingar av S:t Pers i Sigtuna typ. Jfr senast C. R. af Ugglas, anf. arb., sid. 75, not 8.

[3] Jfr påvebrevet D S 852 från 1170-talet (H. Brulin, Några feldaterade påvebrev, Bidrag till Sveriges Medeltidshistoria, tillägnade C. G. Malmström, Uppsala 1902).

[4] Jfr rörande Sigtuna och Uppsala K. B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling (Sthlm 1915), sid. 44 f.

Att en likartad utveckling försiggått i Västergötland, antydes arkeologiskt därav, att Husaby kyrka, själv ett åldrigt byggnadsverk av för sitt landskap säregen typ, kring sig samlat ett betydande antal gravmonument från 1000-talet.

Att Husaby utgjort Västergötlands första missionscentrum och första biskopssäte, uppgiva medeltida urkunder. I en av Sigfridslegenderna meddelas, att sedan Olof Skottkonung blivit döpt i Husaby, skänkte han därvarande kungsgård, som skulle bliva en plats för Herrens dyrkan. Där byggdes också en kyrka, som sedan under lång tid var katedral, intill dess att biskopssätet förflyttades därifrån till Skara.[1]

Samma uppfattning kommer till synes i de till handskriften av äldre västgötalagen fogade konunga- och biskopslängderna. I konungalängden meddelas, att sedan Olof blivit döpt vid Husaby, gav han hela byn »till staffs oc stols».[2] I biskopslängden säges om den tredje biskopen Astmudær: »han satte först 'staff oc stoll' i Skara, och åt honom överlämnades ett boställe härstädes på allmänningsjord, förutom ett domprostboställe på Mildesmaden: i Skara ligger han begraven».[3]

Försiktigheten kräver, att denna källa varsamt begagnas».[4] Det bör framhållas, att Adam av Bremen, som

[1] SRS II: 1, sid. 368.

[2] H. S. Collin och C. J. Schlyter, Västgöta-lagen, sid. 298.

[3] Anf. arb., sid. 305.

[4] Den av H. Hildebrand i ATS 15: 2, sid. 6, framställda kritiken synes dock vara väl sträng. Att Sigfrids efterträdare kallas ärkebiskop Unne, antyder väl, att skrivaren haft kännedom om den år 934 avlidne ärkebiskop Unne i Bremen, men behöver naturligtvis ej utesluta, att en biskop Unne funnits i Skara. Än mindre kan existensen av biskoparna Astmudær och Stenfindær förnekas, därför att »Osmund och Stenfinn (desamma?) äro från annat håll kända, men intet av vad vi i övrigt om dem veta giver vid handen, att de varit biskopar i Västergötland».

på 1070-talet avslutade sin historia, ej kände mer än ett biskopssäte i Västergötland, Skara. Han ansåg det hava funnits till såsom sådant i åtminstone ett halft århundrade.[1] Detta låter sig emellertid väl förenas med biskopslängdens uppgift, att endast två biskopar funnits i Västergötland, före den, som säte i Skara.

Enahanda var slutligen också utvecklingen i Södermanland. Under den äldre kristna tiden fanns, såsom Sv. Tunberg med stöd av Florensdokumentet visat och jag genom tillfogandet av några arkeologiska vittnesbörd sökt ytterligare bekräfta, ett biskopssäte i Eskilstuna. Den omständigheten, att Rekarnebygden samt Eskilstuna erhållit kyrkor redan före eller omkr. år 1050 på samma platser, där dylika finnas än i dag, att gravläggning kring dessa kyrkor redan vid nämnda tidpunkt i ej oväsentlig utsträckning ersatt det förutvarande gravskicket, samt att man flerstädes i Rekarne vid 1100-talets början var färdig ersätta de första träkyrkorna med nya av sten, allt detta synes antyda, att det lilla Rekarnestiftet redan omkr. år 1050 ägt en tämligen fast, för den nutida socken-indelningen grundläggande organisation.[2]

Att Eskilstuna blev säte för den första biskopen i Sverige Nordanskog, förklaras genom dess dåtida, här påvisade betydelse som en av Södermanlands viktigare handelsplatser, inom Mälardalen den som låg närmast Västergötland och Husaby, varifrån den sörmländska missionen väl närmast utgått (Eskil Sigfrids följeslagare), och varmed den i fortsättningen underhöll livlig kontakt, såsom gravkisttyperna från mitten av 1000-talet och stenkyrktypen från 1100-talet antyda.[3]

[1] Adam III: 52; IV: 9. Jfr K. B. Westman, anf. arb. sid. 40.

[2] Jfr ovan sid. 104 ff.

[3] Sambandet mellan Sigtuna-trakten och Öland markeras på analogt sätt dels genom runstensornamentiken (sid. 96), dels genom kyrkorna med östtorn inom förstnämnda område gent emot klövsadelskyrkorna på Öland. Jfr sid. 166 not 1.

Eskils martyrdöd i Strängnäs omkr. år 1080 var sålunda ej, liksom möjligen den andre namnkände Sörmlandsapostelns, Botvids, dråp ett halft sekel senare ett meningslöst utslag av en enskild persons — i sistnämnda fall en rysk f. d. träls — hämndbegär. När sörmländingarna, samlade i Strängnäs till landskapets största marknad och kanske även största offerfest, stenade honom, biskopen i Tuna, riktade de, säkerligen medvetet, det värsta hugg, de förmådde, mot den de nya tingens ordning, som kristendomen skulle medföra, och som redan, i Rekarne, tagit fast form inom deras egna landamären.

Före år 1120 hade emellertid hedendomens övermakt inom Södermanland brutits, i det att ett nytt biskopssäte inrättats i Strängnäs. Vid denna tid funnos, såsom Florensdokumentet visar, tvenne stift i Södermanland. Sv. Tunberg har framställt den förmodan, att Tunastiftets upphävande markeras genom ett påvebrev från början av 1170-talet,[1] vari Strängnäs stift bekräftas i sin besittning av Nerike. Då Eskilstuna, såsom ovan antytts, utgjort stapelorten för Nerike, vore det ju ytterst sannolikt, att detta landskap i kyrkligt hänseende underordnats Tunabiskopen, ehuru Rekarnebygden ensam framskymtar i de handlingar från en yngre del av medeltiden, vari jag funnit några särbestämmelser i skatteavseende, erinrande om Tunastiftets forna tillvaro.

Om utvecklingen av den kristna kyrkoorganisationen i detalj fortgått på samma sätt i Uppland och i Västergötland som i Södermanland, torde tillsvidare få lämnas oavgjort. Vi veta sålunda ej med bestämdhet, om den siste Sigtunabiskopen flyttade sitt residens till Gamla Uppsala, på samma sätt som senare en biskop i Gamla Uppsala flyttade till ett närbeläget Aros, eller om den

[1] DS 58.

siste Sigtunabiskopens stift underordnades ett vid sidan härav självständigt framvuxet yngre systerstift.

Vi veta ej heller, om den förste Skarabiskopen var i besittning av kyrkojorden i Husaby. Då emellertid den ovan anförda biskopslängden nämner, att var och en av de sju första biskoparna förvärvat ett nytt bo »till staffs och stols», synes den utgå ifrån, att så var fallet.

Det bör också påpekas, att vi finna både Uppsala- och Skarabiskoparna göra anspråk på eller innehava arvet efter deras föregångare i Sigtuna[1] och Husaby,[2] medan johanniterna i Eskilstuna, ej Strängnäsbiskoparna, befunnits innehava arvsrätten till den helige Eskils biskopsdöme[3].

I huvudsak var dock utvecklingen i de tre behandlade landskapen likartad. Det är intressant att se, hur pass oliktidig den detta till trots var. Följande schema förtydligar sammanhanget.

Tid	Huvudargument	Biskopssäten i		
		Västergötland	Södermanl:d	Uppland
Omkr. 1008	Legender om k. Olof och b. Sigfrid	Husaby	——	——
» 1050	Eskilstuna-monument-gruppen	Husaby	Tuna	——
» 1120	Florens-dokumentet	Skara	Tuna och Strängnäs	Sigtuna
» 1170	Påvebrevet DS 58	Skara	Strängnäs	Uppsala

[1] Jfr O. Janse, Sigtuna stads grundläggning (Gamla Svenska Städer, h. 5).

[2] Jfr C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3 uppl. sid. 157.

[3] Jfr ovan sid. 8 och 10.

Anmärkningar till vidstående kartor.

Huvudbilden visar de väsentligare delarna av Rekarnebygden efter Generalstabens kartblad Västerås. Av ovan nämnda runstenar från detta område äro alla markerade (med •) utom B 756 (Tidö gärde, Hammarby s:n) och B 762 Tumbo kvarn, vilkas lägen ej äro mig tillräckligt kända.

Tecknen för de kyrkor, som äga eller ägt gravkistor lika Eskilstunamonumentet, äro omslutna med ringar, tecknen för dem, som äga yngre likartade gravvårdar (se sid. 47), med fyrkanter.

Bikartan ger en antydan om strandlinjens läge i samma bygd under någon del av yngre bronsåldern (c:a 15 m. ö. h.). Då endast de å kartbladet befintliga höjdsiffrorna använts för kurvornas dragande, är bilden ytterst skematisk. De ovan sid. 149 uppräknade fynden från Skogstorpsforsen äro ej markerade, men väl de eljest från området kända, till gården bestämda bronsåldersfynden (med •).

Tillägg.

Dessvärre observerade jag ej vid avfattandet av kap. VII, att riksantikvarien B. Salin redan i ATS 11: 1, sid. 95, påpekat, att djurbilden å runstenen D I: 83, inom samma socken som de i fig. 49 och 50 avbildade stenarna, återger ett romanskt lejon. Jfr beträffande dylika djurbilder, som väl kunnat nå Norden såväl från väster som från öster, T. J. Arne, La Suède et l'Orient (Archives d'Etudes Orientales, vol. 8), sid. 171 ff.

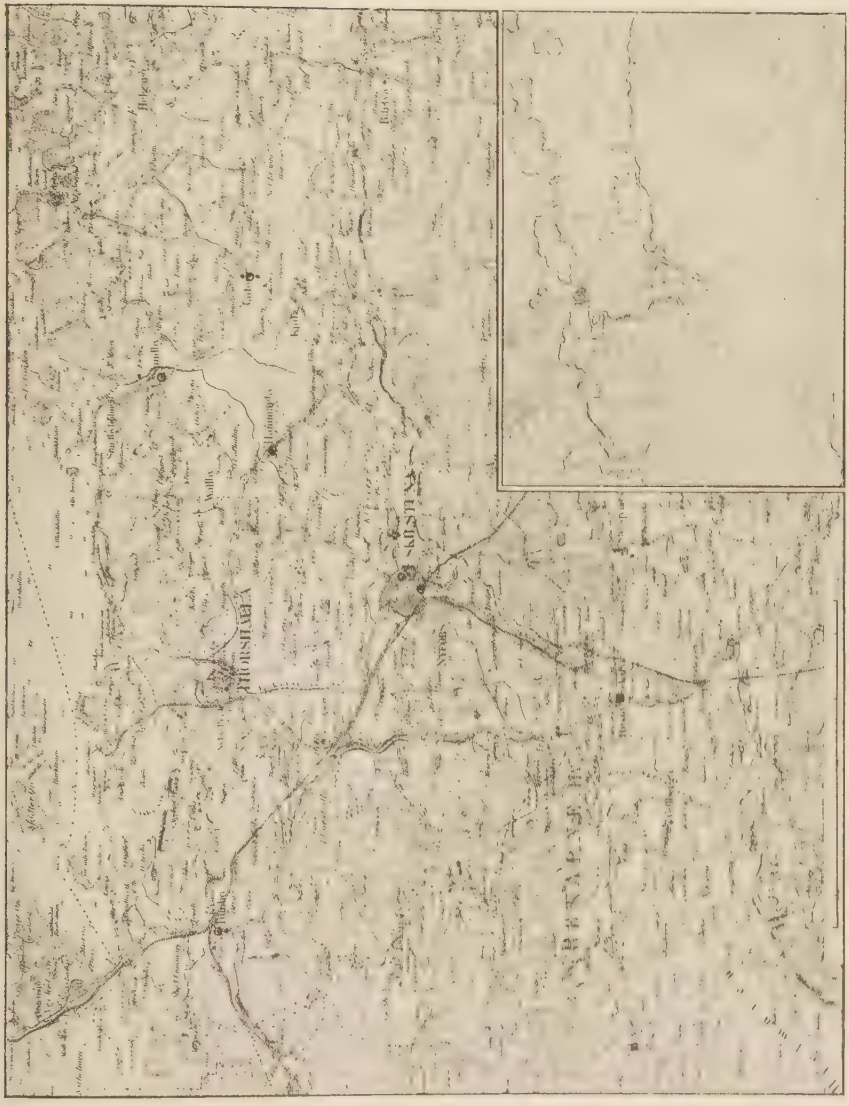
ESKILSTUNA

Använda förkortningar.

B = J. Göransson, Bautil, Det är: Alle Svea ok Götha Rikens Runstenar etc. Sthlm 1750.

D 8° = R. Dybeck, Svenska Run-urkunder (Sthlm 1855 och 1857).

D I, D II = R. Dybeck, Sverikes Runurkunder (Sthlm 1860 och 1865).

D S = Diplomatarium Suecanum (Svenskt Diplomatarium) utg. av J. G. Liljegren m. fl.

Fv. = Fornvännen, Meddelanden från K. Vitterhets Akademien.

L = J. G. Liljegren, Run-urkunder (Sthlm 1833, även i D S).

Mbl. = K. Vitterhets Akademiens Månadsblad.

SRS = Scriptores Rerum Suecicarum Medii Aevi, utg. av E. M. Fant o. a. (av förbiseende i de första arken cit. SRS II för SRS II:1).

W = L. F. A. Wimmer, De Danske Runemindesmærker (Kbh. 1895—1908); jfr Haandudgave ved Lis Jacobsen (Kbh. 1914).

Ög = E. Brate, Östergötlands Runinskrifter (Sthlm 1911, h. 1).

Öl = Sv. Söderberg och E. Brate, Ölands Runinskrifter (Sthlm 1900—1906).

INNEHÅLL.

Sid.

Inledning 1

I. Eskils kyrka och yngre byggnader å samma plats 3

II. Eskilstunakistan.

1. Fyndförhållanden 13
2. Den större gavelhällen 17
3. Den mindre gavelhällen 22
4. Den grövre långsidohällen 22
5. Den tunnare långsidohällen 23
6. Eskilstunakistan rekonstruerad 26
7. Eskilstunakistans inskrifter 30

III. Med Eskilstunakistan besläktade monument i Rekarne.

1. Långsidohäll i Hammarby kyrka 33
2. Långsidohäll i Jäders kyrka 34
3. Långsidohäll från Sundby kyrka 35
4. Lockhäll i Sundby kyrka 38
5. Lockhäll i Fors kyrka 39
6. Lockhäll i Tumbo kyrka 42
7. Gavelsten i Tumbo kyrka 45
8. Andra i någon mån likartade Rekarnemonument 46

IV. Målning och ornamentik å ovan behandlade Rekarnemonument.

1. Målning 48
2. Ornamentik 50

V. Götalands gravvårdar av samma art som Eskilstunakistan.

1. Västergötland 55
2. Östergötland och Småland 62
3. Öland, Gotland och Skåne 64

VI. Runristade gravkistdelar utomlands. 75

VII. Monument och gravkistor i Svealand, mer eller mindre beroende av de beskrivna gravvårdarna 82

VIII. Avslutande anmärkningar rörande de behandlade gravkistornas kronologi och typologi.

1. Kronologi 99
2. Typologi 101

IX. De första kyrkorna i Rekarne 104

X. Brytningstiden i Rekarne.

1. Kors och hammare, deras förekomst i gravar . . . 114
2. Runstenarna i Rekarne 125
3. Den helige Eskil 139

XI. Förhistoriska handelsplatser i Rekarne 142

XII. De första stiften i Västergötland, Södermanland och Uppland 164

Karta över Rekarne under 1000-talet och under bronsåldern 172